

ΤΟ ΒΗΜΑ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
τριμηνιαία επιστημονική επιθεώρηση

ΤΟΜΟΣ ΙΗ΄

Τεύχος 71

Καλοκαίρι 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα	2
Νίκος Κουραχάνης	
Η Εξέλιξη των Κοινωνικών Πολιτικών για τους Άστεγους στην Ιρλανδία.....	4
Βασίλειος Ισχυρλής	
Υποκειμενική ευημερία και αξίες των Ευρωπαίων πολιτών: μια ανάλυση της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας.....	29
Γεώργιος Στεφανής	
Η Μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής: Μια Κριτική Επισκόπηση.....	57
Αναστασία Στάμου, Ελένη Γρίβα, Σπύρος Μπούρας, Κώστας Ντίνας	
Εμείς/ οι ‘Άλλοι’ – ‘Εδώ’/ ‘Εκεί’: Μια Κριτική Ανάλυση του Λόγου Μεταναστών/τριών Μαθητών/τριών Αλβανικής Καταγωγής.....	89
Βαρβάρα Λαλιώτη	
Η Εκπαίδευση ως Μέσο Άσκησης Κοινωνικής Πολιτικής: Το Παράδειγμα της Μαθητείας στην Ελλάδα της Κρίσης	110
Αργυροπούλου Ελευθερία , Γκαραβέλλας Εμμανουήλ	
Αντιλήψεις των προέδρων των ενιαίων Σχολικών Επιτροπών ΟΤΑ (του Ν.3852/2010) για τους κινδύνους διαφθοράς στη διαχείριση των κονδυλίων για τις σχολικές μονάδες.....	138
Μαρία Μουζάκη	
Η κοινωνική αντίδραση έναντι της σεξουαλικής ετερότητας	160

Γιώργος Μωραΐτης

Βιβλιοκριτική: Πορνογραφικοποίηση: Ιχνηλατώντας τη Σύγχρονη

Σεξουαλικότητα (συγγραφέας: Ευάγγελος Λιότζης).....188

Abstracts.....192

Η Εξέλιξη των Κοινωνικών Πολιτικών για τους Άστεγους στην Ιρλανδία

*Νίκος Κουραχάνης **

Περίληψη

Στο άρθρο επιχειρείται επισκόπηση των κοινωνικών πολιτικών για τους άστεγους στην Ιρλανδία με αξιοποίηση επιστημονικής βιβλιογραφίας, εκθέσεων οργανισμών και στατιστικών στοιχείων. Υποστηρίζεται ότι, μέχρι τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, ενθαρρυνόταν η ανάπτυξη της κοινωνικής κατοικίας. Οι οικονομικές και κοινωνικές αναδιαρθρώσεις του 1980 και η θεμελίωση του σχήματος των κοινωνικών συμπράξεων αναπροσανατόλισαν την κοινωνική πολιτική από τον θεσμό της κοινωνικής κατοικίας προς τις υπηρεσίες αστέγων. Ο πολλαπλασιασμός των αστέγων έπειτα από αυτές τις μεταβολές αντιμετωπίστηκε στη δεκαετία του 2000 μέσω εκπόνησης Εθνικών Στρατηγικών. Η κρίση και οι πολιτικές λιτότητας εν πολλοίς ακύρωσαν την κοινωνική αποτελεσματικότητα τους με συνέπεια οι σημερινές παρεμβάσεις να κρίνονται δυσανάλογες του σημερινού μεγέθους του προβλήματος.

Λέξεις κλειδιά: Αστεγία, Κοινωνική Πολιτική, Κρίση, Ιρλανδία

* Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

1. Εισαγωγή

Αυτό το άρθρο αποσκοπεί στην ερμηνευτική περιγραφή των κοινωνικών πολιτικών για τους άστεγους στην Ιρλανδία. Κυρίως επιδιώκει την παρουσίαση της διαχρονικής εξέλιξης τους και την ανάδειξη των επιπτώσεων της κρίσης στην επιδείνωση αυτού του κοινωνικού προβλήματος. Σύμφωνα με τη δημοφιλή ταξινόμηση του Esping-Andersen¹ (1990), η Ιρλανδία ομαδοποιείται στο φιλελεύθερο καθεστώς κρατών ευημερίας (welfare states regimes). Βασικά χαρακτηριστικά του είναι ο χαμηλός βαθμός από-εμπορευματοποίησης των κοινωνικών παροχών, η διαμόρφωση ενός 'δίχτυου ασφαλείας' για την κοινωνική μέριμνα όσων βρίσκονται σε κατάσταση εξαθλίωσης. Οι κοινωνικές παρεμβάσεις εκπληρώνονται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνία των πολιτών και το κράτος διαθέτει έναν περιορισμένο ρόλο στην αναδιανομή των πόρων.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 οι κοινωνικές πολιτικές στέγης στην Ιρλανδία χαρακτηρίζονταν από ενεργό κρατική υποστήριξη (O'Sullivan 2004: 329). Ο τομέας της κοινωνικής κατοικίας ήταν σε μεγάλο βαθμό συνυφασμένος με την ενθάρρυνση της προοπτικής μετέπειτα μετάβασης στην ιδιόκτητη κατοικία (Redmond

¹ Ο Esping-Andersen στη δημοφιλή του μελέτη *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας* (1990), με βάση μια σειρά κριτηρίων, διέκρινε τρία διαφορετικά καθεστώτα ευημερίας: Το Φιλελεύθερο ή Αγγλοσαξονικό, το Κορπορατιστικό ή Ηπειρωτικό και το Σοσιαλδημοκρατικό ή Σκανδιναβικό. Το Φιλελεύθερο καθεστώς – με αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα τις ΗΠΑ, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία και σε μικρότερο βαθμό τον Καναδά, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Ιρλανδία - επιτυγχάνει χαμηλό βαθμό από-εμπορευματοποίησης. Οι πολίτες έχουν υπολειμματική κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων και οι κοινωνικές παροχές είναι σχεδιασμένες με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτελούν ένα ύστατο «δίχτυ ασφαλείας» σε περιπτώσεις έσχατης ανάγκης. Το Κορπορατιστικό καθεστώς – που αφορά κυρίως στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης (Γερμανία, Γαλλία, Αυστρία) - επιτυγχάνει μέτριο έως υψηλό βαθμό από-εμπορευματοποίησης. Κύριοι στόχοι του είναι η διατήρηση της κοινωνικής θέσης που επιτεύχθηκε στην αγορά εργασίας και η υλοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων του πολίτη. Τέλος, το Σοσιαλ-δημοκρατικό καθεστώς – που αφορά κυρίως στις Σκανδιναβικές χώρες και ιδιαίτερα τη Σουηδία - έχει σχεδιαστεί με σκοπό την επίτευξη ενός υψηλού βαθμού από-εμπορευματοποίησης. Το κράτος αποτελεί τον κύριο φορέα παροχής των κοινωνικών υπηρεσιών και έχει την συνολική ευθύνη για την ευημερία των πολιτών (Φερώνας και Κουραχάνης 2016).

and Norris 2014: 146). Η κρίση του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας και οι επακόλουθες ιδεολογικές, οικονομικές και κοινωνικές αναδιαρθρώσεις επηρέασαν και αναδιαμόρφωσαν τις κοινωνικές πολιτικές στέγης. Το κύριο βάρος τους μετατοπίστηκε από την εκπλήρωση του κοινωνικού δικαιώματος στην κατοικία σε υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας για τους άστεγους. Οι δομικές αυτές μεταβολές είχαν σαν αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των αστέγων σε όλη τη δεκαετία του 1990 (Phelan and Norris 2008: 55).

Για τη διαχείριση αυτού του κοινωνικού προβλήματος το Ιρλανδικό κράτος στη δεκαετία του 2000 έθεσε σε εφαρμογή δύο πενταετείς Στρατηγικές. Η Στρατηγική του 2000 πέτυχε μείωση του αριθμού των αστέγων. Ωστόσο, η κοινωνική αποτελεσματικότητα της Στρατηγικής του 2008 σε μεγάλο βαθμό ακυρώθηκε λόγω της επιδείνωσης των δημοσιονομικών δεδομένων. Η επιβολή πολιτικών λιτότητας οδήγησε σε γενικότερη όξυνση των κοινωνικών προβλημάτων και σε αύξηση των αστέγων. Αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για την αντιμετώπιση των πολλαπλασιαζόμενων φαινομένων έλλειψης στέγης παρατηρήθηκε από το 2013 κι έπειτα. Ωστόσο, οι παρεμβάσεις που αναπτύχθηκαν δεν διέθεταν στρατηγικό χαρακτήρα, όπως τη δεκαετία του 2000. Αντίθετα, οι φιλόδοξοι στρατηγικοί στόχοι αντικαταστάθηκαν από μικρότερης έκτασης στοχεύσεις τη στιγμή που οι πιεστικές συνθήκες στον τομέα της κατοικίας επιδείνωναν τα φαινόμενα αστεγίας (O'Sullivan 2016: 33). Αυτή η προβληματική θα επιχειρηθεί να αναπτυχθεί αναλυτικότερα στις σελίδες που ακολουθούν.

Η δομή του κειμένου ταξινομείται σε επιμέρους χρονικές περιόδους με κριτήριο την κυρίαρχη μορφή παρεμβάσεων των κοινωνικών πολιτικών στέγης στην Ιρλανδία. Η πρώτη περίοδος αναφέρεται συνοπτικά στο πλαίσιο στεγαστικής υποστήριξης από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μέχρι και την περίοδο ανάδυσης των αστέγων ως διακριτής ομάδας στόχος της Ιρλανδικής κοινωνικής πολιτικής τη δεκαετία του 1980. Η δεύτερη περίοδος αναφέρεται στην ανάδυση των κοινωνικών πολιτικών για τους άστεγους από τον κομβικό νόμο του 1988 και μέχρι την περίοδο της κρίσης. Η τρίτη περίοδος αναφέρεται στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην επιδείνωση του προβλήματος των αστέγων και στις σύγχρονες πολιτικές αντιμετώπισης του.

Σε επίπεδο μεθοδολογίας η εργασία αυτή βασίστηκε σε επισκόπηση δευτερογενούς επιστημονικής βιβλιογραφίας σχετικά με τις κοινωνικές πολιτικές στέγης στην Ιρλανδία. Επίσης αξιοποιήθηκαν σε εκθέσεις και στατιστικά στοιχεία της

Eurostat, του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Κοινοτήτων και Τοπικής Αυτοδιοίκησης της Ιρλανδίας, του Κέντρου Υπηρεσιών Αστέγων του Δουβλίνου και των σημαντικότερων ΜΚΟ αστέγων στην Ιρλανδία, με σκοπό για την ανάδειξη των ποιοτικών και των ποσοτικών διαστάσεων των φαινομένων έλλειψης στέγης αντίστοιχα. Η ανάλυση όλων αυτών των ζητημάτων επιχειρείται στις τρεις ενότητες που ακολουθούν.

2. Η Εξελικτική Πορεία των Κοινωνικών Πολιτικών Στέγης στην Ιρλανδία (1850-1988)

Τόσο στην περιοχή της Ιρλανδίας, όσο και στη Μεγάλη Βρετανία, τα πρώτα μέτρα στεγαστικής υποστήριξης ελήφθησαν στο πλαίσιο εκκαθάρισης των παραγκουπόλεων. Η διαμόρφωση των ελάχιστων προδιαγραφών δόμησης κατοικιών τέθηκαν με νόμους του 1851 και του 1866. Με αυτούς οι τοπικές αρχές εξουσιοδοτούνταν να κατεδαφίζουν καταλύματα που δεν πληρούσαν στοιχειώδεις υγειονομικές και στεγαστικές προϋποθέσεις. Παράλληλα, σ' αυτά τα εγχειρήματα, θεμελιώνονταν και περιορισμένες μορφές στεγαστικών επιδοτήσεων ή ευνοϊκών όρων λήψης στεγαστικών δανείων. Νόμος του 1875 εισήγαγε βελτιωτικές τροποποιήσεις του αφετηριακού πλαισίου που είχε διαμορφωθεί. Κυρίως προχωρούσε σε παροχή χαμηλότοκων κρατικών δανείων στις μεγαλύτερες πόλεις για εκκαθάριση των υγειονομικά επιβαρυσμένων περιοχών του αστικού ιστού, καθώς και για οικοδόμηση νέων κατοικιών (Norris 2005: 161).

Σε αντίθεση άλλες ευρωπαϊκές χώρες η πρώτη διευρυμένη στεγαστική παρέμβαση στην Ιρλανδία αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της αγροτικής μεταρρύθμισης με νόμο του 1883. Στόχοι του ήταν η παροχή κατοικιών μισού στρέμματος στους εργάτες γης που δεν διέθεταν δική τους κατοικία ή επισκευαστικής αρωγής σε όσους διέθεταν στεγαστικά ανεπαρκή καταλύματα. Μέχρι το 1900 είχαν κατασκευαστεί περίπου 15.000 αγροτικές μονάδες στέγασης τη στιγμή που στην Αγγλία και την Ουαλία είχαν δημιουργηθεί μόλις δεκατέσσερις (O'Sullivan 2004: 330). Η πρώτη σημαντική θεσμική παρέμβαση για τον αστικό χώρο ήταν ο Νόμος του 1890. Μέσω αυτού προωθούνταν δράσεις αστικής ανάπλασης για την εξάλειψη των παραγκουπόλεων και δημιουργίας κατοικιών για τη στέγαση της εργατικής τάξης

(Norris 2005: 161-2). Μέχρι το 1922 περίπου 50.000 εργατικές κατοικίες είχαν κατασκευασθεί ή ανακαινισθεί. Η μερίδα του λέοντος των στεγαστικών παρεμβάσεων διοχετεύθηκε προς τον αγροτικό τομέα (41.653 κατοικίες). Οι υπόλοιπες κατασκευαστικές παρεμβάσεις πραγματοποιήθηκαν στον αστικό χώρο (8.861 σπίτια) (O'Sullivan 2004: 331).

Η επικράτηση του IPA στον Αγγλο-Ιρλανδικό πόλεμο και η επακόλουθη ανεξαρτητοποίηση της Ιρλανδίας το 1922 από το Ηνωμένο Βασίλειο δεν επηρέασαν ιδιαίτερα τις πολιτικές κοινωνικής κατοικίας. Ωστόσο, στην πρώτη δεκαετία ανεξαρτησίας οι συνθήκες στέγασης παρέμεναν ανεπαρκείς. Στις αρχές της δεκαετίας του 1920 μέσα από το 'Million Pound Scheme' διατέθηκε το ποσό του ενός εκατομμυρίου λιρών για σκοπούς κοινωνικής στέγασης στον αστικό χώρο. Νομοθετικές πρωτοβουλίες από τα μέσα του 1920 και μετά προωθούσαν την ιδιοκατοίκηση. Ο νόμος του 1924 με τις επιδοτήσεις που παρείχε οδήγησε σε αύξηση των ιδιόκτητων σπιτιών (Norris 2005: 165-6). Ένας νέος νόμος το 1929 αντικατέστησε τις διατάξεις για την εκκαθάριση των παραγκουπόλεων του Νόμου του 1890. Κυρίως επιχειρούσε μια πιο συστηματική επιδότηση μέρους των στεγαστικών δανείων για την απόκτηση κατοικίας. Πρωτοβουλία απαραίτητη εν μέσω οικονομικής κρίσης.

Σε όλη τη δεκαετία του 1930 σημειώθηκε μια εκτεταμένη δραστηριοποίηση στην παραγωγή κοινωνικών κατοικιών με κρατική επιδότηση και υλοποίηση από τις τοπικές αρχές. Κατά τη δεκαετία 1933-1943 τα κτίρια που κατασκευάστηκαν από τις τοπικές αρχές για κοινωνικούς σκοπούς ήταν περίπου 50.000, σε αντίθεση με τα σχεδόν 10.000 της προηγούμενης. Το επίτευγμα της δεκαετίας του 1930 θεωρήθηκε αξιοσημείωτο. Για πρώτη φορά παρήχθησαν περισσότερες κοινωνικές παρά ιδιωτικές κατοικίες. Ωστόσο, στα έτη που ακολούθησαν η παραγωγή κοινωνικών κατοικιών επιβραδύνθηκε σημαντικά. Κατάσταση που άρχισε και πάλι να μεταβάλλεται από τα τέλη της δεκαετίας 1940. Από το 1950 η παραγωγή κοινωνικών κατοικιών επανήλθε στα επίπεδα του 1930 προχωρώντας στη δημιουργία 52.000 νέων σπιτιών μέχρι το 1959 (Norris 2005: 166-7).

Το 1964 ο Υπουργός για την Τοπική Αυτοδιοίκηση δημοσίευσε μια έκθεση πεπραγμένων στεγαστικής πολιτικής. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα υπολογιζόταν ότι είχαν χτιστεί συνολικά 676.000 κοινωνικές κατοικίες, μέσω των τοπικών αρχών. Η έκθεση αυτή αποτέλεσε τη βάση ενός νέου νομοθετικού εγχειρήματος: ο νόμος του

1966 σηματοδότησε την ωρίμανση μιας διαφορετικής φιλοσοφίας στέγασης. Με τον νόμο αυτό ενοποιοούνταν οι μορφές στεγαστικής υποστήριξης σε αστικό και αγροτικό χώρο. Κυρίως όμως θεμελιώνονταν προοπτικές μετάβασης των κοινωνικών κατοικιών στην κυριότητα των ενοίκων τους (O'Sullivan 2004: 331).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 σημειώθηκε μεγάλη αύξηση των κοινωνικών κατοικιών που περνούσαν στην ιδιοκτησία των ενοίκων τους. Γενικότερα μεταξύ 1961-1971 το ποσοστό εθνικού αποθέματος κοινωνικών κατοικιών μειώθηκε από 18.4% σε 15.9% και μέχρι τη δεκαετία του 1980 έφτασε στο 12.7%. Η μείωση αυτή αποδόθηκε στους πτωτικούς ρυθμούς του δημόσιου τομέα στην παραγωγή νέων κοινωνικών κατοικιών, παράλληλα με τη μεταβίβαση των υφιστάμενων κοινωνικών κατοικιών στους ενοίκους τους. Την ίδια χρονική περίοδο η οικοδόμηση ιδιωτικών ακινήτων αυξήθηκε κατακόρυφα (Norris and Fahey 2011: 463-4).

Η ενασχόληση με τους άστεγους μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980 αποτελούσε ένα αμελητέο ζήτημα για την Ιρλανδική δημόσια διοίκηση. Η πλειοψηφία των μέτρων κοινωνικής φροντίδας τους είχε χαρακτηριστικά καταστολής και κοινωνικού ελέγχου. Το μεγαλύτερο κομμάτι της παρεχόταν από εθελοντικές οργανώσεις ή από το κράτος σε βελτιωμένες εκδοχές καταλυμάτων για φτωχούς. Ωστόσο, στις μέρες που θα έρχονταν οι άστεγοι θα τύγχαναν μεγαλύτερου ενδιαφέροντος, καθώς θα αυξάνονταν.

3. Η Ανάδυση των Αστέγων ως Ομάδα-Στόχος της Κοινωνικής Πολιτικής (1988–2009)

Στα χρόνια που ακολούθησαν η στασιμότητα της οικονομίας, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και η επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας οδήγησαν σε σημαντικές αναδιαρθρώσεις τις πολιτικές κοινωνικής κατοικίας στην Ιρλανδία. Το 1987, για πρώτη φορά, η Ιρλανδία υιοθέτησε τη φιλοσοφία των κοινωνικών συμπράξεων. Αυτό πραγματοποιήθηκε μέσω ενός τριετούς προγράμματος εθνικής ανάκαμψης. Μέσα σε αυτές τις ευρύτερες εξελίξεις η φυσιογνωμία της κοινωνικής στέγασης μεταβλήθηκε (O'Sullivan 2008: 208-9).

Αυτό σηματοδοτήθηκε με την κρατική οπισθοχώρηση στη στεγαστική υποστήριξη, συγκλίνοντας με πρακτικές προνοιακής υποστήριξης αστέγων που ακολουθούσαν

υπόλοιπες χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Η μεταβολή αυτή συνοδεύτηκε από εκτεταμένες περικοπές στην κρατική χρηματοδότηση των στεγαστικών δαπανών. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980 η οικοδόμηση νέων κοινωνικών κατοικιών από τις τοπικές αρχές μειώθηκε κατά 2/3 (Nolan and Whelan 2000: 8).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 η προσήλωση της κοινωνικής κατοικίας διοχετεύθηκε αποκλειστικά στη διαχείριση της ακραίας φτώχειας (Norris and O'Connell 2002: 249). Το γεγονός αυτό αποκρυσταλλώθηκε στον Νόμο του 1988. Μεταξύ άλλων, στις διατάξεις του συμπεριλήφθηκε ο επίσημος ορισμός των αστέγων. Σύμφωνα με αυτόν, άστεγος ορίζεται όποιος δεν διαθέτει κατάλληλη ή οικονομικά προσιτή κατοικία ή διαμένει αναγκαστικά σε σπίτια συγγενών ή φίλων, σε νοσοκομεία, υπνωτήρια και άλλα παρόμοια ιδρύματα. Ο νόμος του 1988 προέβλεπε τις ανά τριετία συστηματικές αξιολογήσεις των στεγαστικών αναγκών σε τοπικό επίπεδο. Επίσης, όριζε με σαφήνεια ότι η κοινωνική φροντίδα των αστέγων ήταν αρμοδιότητα των τοπικών αρχών. Παρ' όλα αυτά, δεν έθετε ένα υποχρεωτικό πλαίσιο στεγαστικής μέριμνας γι' αυτούς. Αντίθετα, στο πλαίσιο της φιλοσοφίας των κοινωνικών συμπράξεων, ενθάρρυνε τις τοπικές αρχές να διευκολύνουν τις εθελοντικές οργανώσεις στην ανάπτυξη δράσεων κοινωνικής μέριμνας για τους άστεγους (O'Sullivan 2008: 209).

Στη βάση του ορισμού των αστέγων, από το 1989 και έπειτα ξεκίνησαν να πραγματοποιούνται εγχειρήματα συστηματικής καταγραφής τους. Οι καταγραφές ανέδειξαν ότι τα φαινόμενα έλλειψης στέγης αυξήθηκαν σημαντικά, εξαιτίας των αναδιαρθρώσεων που προέκυψαν στην κοινωνική πολιτική μέσα στο ευρύτερο περιβάλλον των πολιτικοϊδεολογικών και οικονομικών μεταβολών. Στην πρώτη επίσημη καταγραφή το 1989 μετρήθηκαν 1491 άστεγοι. Το 1991 ο αριθμός τους υπολογίστηκε ότι αυξήθηκε σε 2751 και το 1993 σε 2667. Το 1996 μετρήθηκαν 2501. Το 1999, στην τελευταία μέτρηση της δεκαετίας, ο αριθμός των αστέγων είχε διπλασιαστεί φτάνοντας τους 5.234. Οι λίστες αναμονής αστέγων για κοινωνική κατοικία γνώριζαν, αναμενόμενα, αντίστοιχη αύξηση (Rhodes and Brooke 2010: 151).

Η μετατόπιση του κέντρου βάρους από τις πολιτικές κοινωνικής κατοικίας προς την προνοιακή περίθαλψη των αστέγων είχε συνέπεια τη σημαντική αύξηση των φαινομένων έλλειψης στέγης (Phelan and Norris 2008: 55). Πλέον, δεν ήταν

προτεραιότητα η διασφάλιση συνθηκών αξιοπρεπούς στέγης. Αντίθετα, οι κοινωνικές παρεμβάσεις εκπληρώνονταν μόνο μετά την απώλεια της κατοικίας. Ενώπιον της επιδείνωσης αυτού του προβλήματος, το Ιρλανδικό κράτος ανέλαβε στα τέλη της δεκαετίας του 1990 την προετοιμασία μιας Στρατηγικής αντιμετώπισης του.

Το 2000 δημοσιεύθηκε η πρώτη εθνική στρατηγική της Ιρλανδίας για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης με πενταετή ορίζοντα εκπλήρωσης και τίτλο 'Homelessness – An Integrated Strategy'. Η Στρατηγική επεδίωκε τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης και συνολικής κοινωνικής παρέμβασης. Για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού προβλεπόταν η διαμόρφωση μιας δέσμης δράσεων που θα περιλάμβανε υπηρεσίες επείγουσας διαχείρισης του προβλήματος, μεταβατικής φιλοξενίας, καθώς και δράσεις κοινωνικής ένταξης (Department of the Environment and Local Government 2000: 3-4).

Η Στρατηγική κατέληξε σε μια δέσμη διακριτών προτάσεων: οι τοπικές αρχές και τα υγειονομικά συμβούλια, σε πλήρη συνεργασία με τις εθελοντικές οργανώσεις, θα διαμόρφωναν τα τριετή σχέδια δράσης τους για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών στους άστεγους στη βάση κάθε κομητείας. Σκοπός των σχεδίων θα ήταν η ανάπτυξη περισσότερο συνεκτικών και ολοκληρωμένων υπηρεσιών σε τοπικό επίπεδο. Η διαμονή σε δομές επείγουσας φιλοξενίας θα έπρεπε να εφαρμόζεται αυστηρά για μικρό χρονικό διάστημα. Η εγκατάσταση του άστεγου σε προστατευμένη κατοικία ή σε ανεξάρτητη μορφή διαβίωσης διατυπωνόταν ως ύψιστη προτεραιότητα (Department of the Environment and Local Government 2000).

Η μακροχρόνια στεγαστική φιλοξενία σε δομές κοινωνικής φροντίδας θα έπρεπε να είναι διαθέσιμη για όσους την έχουν ανάγκη. Οι υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας ήταν απαραίτητο να κάνουν και παρεμβάσεις στον δρόμο για τον εντοπισμό αστέγων. Τέλος, ήταν σημαντικό τα τοπικά σχέδια δράσης να αναπτύσσουν προληπτικές δράσεις για όσους βρίσκονται στον κίνδυνο απώλειας στέγης. Θεσμοί διαβούλευσης για το πρόβλημα της έλλειψης στέγης θα έπρεπε να θεμελιωθούν σε κάθε κομητεία. Οι τοπικές αρχές και τα τοπικά υγειονομικά συμβούλια προβλεπόταν να διαθέτουν συμπληρωματικούς ρόλους. Οι πρώτες θα παρείχαν στεγαστικές υπηρεσίες και τα δεύτερα υπηρεσίες κοινωνικής και υγειονομικής φροντίδας. Ιδιαίτερα για το Δουβλίνο, όπου συγκεντρωνόταν το μεγαλύτερο μέρος του κοινωνικού αυτού προβλήματος (3.640 άστεγοι καταγεγραμμένοι το 1999), προτεινόταν η ίδρυση ενός κέντρου υπηρεσιών αστέγων για την καλύτερη παροχή

των δράσεων. Στις προθέσεις της Στρατηγικής ήταν επίσης η δημιουργία πρόσθετων διαμερισμάτων για τη μεταφορά αστέγων που ζούσαν ήδη σε ξενώνες (Department of the Environment and Local Government 2000: 5, 28).

Μια σημαντική καρποφορία της Στρατηγικής υπήρξε το 2001. Σοβαρή αδυναμία μέχρι τότε ήταν η έλλειψη επαρκών μηχανισμών συλλογής στοιχείων σχετικά με τα αίτια και τις επιπτώσεις της αστεγίας. Για την κάλυψη αυτού του κενού ιδρύθηκε το 2001 στο Δουβλίνο το Homeless Agency. Το Homeless Agency ενσάρκωσε τη διακήρυξη της Στρατηγικής για δημιουργία ενός κέντρου υπηρεσιών αστέγων που θα εποπτεύει το σχέδιο δράσης στην περιοχή του Δουβλίνου. Στόχος του ήταν η συλλογή και διαχείριση πρωτογενών στοιχείων και η εν γένει αναδιοργάνωση του συστήματος συντονισμού των επιμέρους κοινωνικών υπηρεσιών για τους άστεγους.

Το πρώτο τοπικό σχέδιο δράσης του Homeless Agency με τίτλο *Shaping the Future* (2001) αναγνώριζε την ανεπάρκεια των στοιχείων για τον σχεδιασμό ολοκληρωμένων και αποτελεσματικών τοπικών σχεδίων δράσης. Για τον σκοπό αυτό η δομή υιοθετούσε την προσέγγιση της συνεχούς φροντίδας, ώστε να διασφαλιστεί η συνολική κάλυψη των αναγκών των αστέγων στο πλαίσιο της Στρατηγικής. Η προσέγγιση αυτή στόχευε να έχουν δημιουργηθεί 1.500 νέες μονάδες μακροχρόνιας στεγαστικής φιλοξενίας, καθώς και υπηρεσιών υποστήριξης της ενεργοποίησης των αστέγων προς την ανεξάρτητη διαβίωση μέχρι το 2003. Εξίσου, κρίσιμη στόχευση ήταν η μείωση των ανθρώπων που ζουν στον δρόμο κατά 2/3, μέσω της παροχής υπηρεσιών επείγουσας ή και άλλων μορφών φιλοξενίας. Βοηθητική ως προς αυτό τον στόχο θα ήταν και η ενίσχυση των παρεμβάσεων στον δρόμο (Homeless Agency 2001).

Το δεύτερο σχέδιο δράσης του Homeless Agency δημοσιεύθηκε το 2004 με τίτλο *Making it Home*. Σύμφωνα με αυτό, την περασμένη τριετία είχε εξασφαλιστεί η παροχή επαρκών υπηρεσιών επείγουσας στέγασης στο Δουβλίνο. Επίσης, η κρατική χρηματοδότηση για τις υπηρεσίες αστέγων αυξήθηκε. Συνεργασίες μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων αναπτύχθηκαν και η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών βελτιώθηκε. Τέλος, οι άστεγοι που ζούσαν στον δρόμο μειώθηκαν, μέσω της ανάπτυξης στοχευμένων παρεμβάσεων. Το νέο τοπικό σχέδιο δράσης εστίαζε σε τέσσερις τομείς παρέμβασης: στην αναγκαιότητα παροχής περισσότερων αυτόνομων διαμερισμάτων για τους άστεγους και όχι απλώς κλίνες σε δομές επείγουσας φιλοξενίας, στην ανάπτυξη στρατηγικών για την πρόληψη της απώλειας στέγης, στη

βελτίωση των παρεμβάσεων για τους άστεγους στον δρόμο, καθώς και στη βελτίωση των μεθόδων και των μηχανισμών συλλογής στοιχείων (Homeless Agency 2004).

Στις αρχές του 2006 δημοσιεύθηκε η έκθεση αξιολόγησης της Στρατηγικής. Η σημαντικότερη πρόοδος υπήρξε στη δημιουργία σχεδίων δράσης από τις τοπικές αρχές και τα υγειονομικά συμβούλια για την παροχή υπηρεσιών για τους άστεγους σε συνεργασία με εθελοντικές οργανώσεις. Επίσης, πρόοδος σημειώθηκε στη δημιουργία θεσμών διαβούλευσης, στη δημιουργία κέντρου συντονισμού των υπηρεσιών αστέγων στο Δουβλίνο (Fitzpatrick Associates 2006: 4).

Η πρόοδος που σημειώθηκε στις περισσότερες στοχεύσεις της Στρατηγικής υποδήλωνε τον σημαντικό αντίκτυπο της στην αλλαγή της αντίληψης για το πρόβλημα των αστέγων στην Ιρλανδία. Αξιοσημείωτη κρίθηκε επίσης η συνεισφορά των τοπικών θεσμών διαβούλευσης. Οι συγκεκριμένοι θεσμοί κατάφεραν να κρατήσουν το θέμα σε υψηλή θέση στην πολιτική ατζέντα των τοπικών κοινωνιών. Η ανάγκη για καλύτερες και αποτελεσματικότερες κοινωνικές παρεμβάσεις στον δρόμο επισημάνθηκε για έναν αξιοσημείωτο αριθμό τοπικών αρχών. Εντούτοις, οι υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης προωθήθηκαν στα περισσότερα αστικά κέντρα. Αποτέλεσμα της συστηματικής προώθησης ήταν ο αριθμός των αστέγων που κοιμούνται στον δρόμο να μειωθεί σημαντικά. Επαρκείς εναλλακτικές λύσεις μεταβατικής φιλοξενίας και υποστήριξης της αυτόνομης στεγαστικής διαβίωσης θα οδηγούσαν στο μέλλον σε αντίστοιχη μείωση των υπνωτηρίων (Fitzpatrick Associates 2006: 6).

Το κείμενο της αξιολόγησης κατέληγε ότι η Στρατηγική κατάφερε σε μεγάλο βαθμό να βελτιώσει και να αυξήσει τις υπηρεσίες επείγουσας διαχείρισης του προβλήματος έλλειψης στέγης. Ένα εύρος νέων παρεμβάσεων θα έπρεπε στη συνέχεια να αναπτυχθεί, προκειμένου να υπάρξει μετάβαση προς σταθερότερες δράσεις, όπως οι πολιτικές μεταβατικής φιλοξενίας. Τέλος, η αναγκαιότητα ενίσχυσης της εξατομικευμένης προσέγγισης των αναγκών των αστέγων κρίθηκε απαραίτητη (Fitzpatrick Associates 2006: 7-8).

Σύμφωνα με έρευνα του Homeless Agency από την έναρξη της λειτουργίας του και μέχρι το 2005 τα φαινόμενα έλλειψης στέγης είχαν μειωθεί κατά 19%. Σε εθνικό επίπεδο υποστηρίχθηκε επίσης ότι μέσω της Στρατηγικής η έλλειψη στέγης μειώθηκε σε ποσοστό 46%. Ειδικότερα, από 5.581 αστέγους το 2002 καταγράφηκαν 3.031 το 2005. Το 2007 το Homeless Agency εξέδωσε το τρίτο σχέδιο δράσης για την περιοχή

του Δουβλίνου, αυτή τη φορά τετραετούς διάρκειας, με τίτλο “A Key to the Door”. Το σχέδιο επεδίωξε να κινηθεί όσο το δυνατόν πιο κοντά στις συστάσεις της αξιολόγησης του 2006 θέτοντας τρία στρατηγικά οράματα: την εξάλειψη της μακροχρόνιας αστεγίας και της διαβίωσης στον δρόμο μέχρι το 2010, την ελαχιστοποίηση του κινδύνου απώλειας στέγης χάρη στην ανάπτυξη υπηρεσιών πρόληψης και τον περιορισμό σε φαινόμενα έλλειψης στέγης βραχυπρόθεσμης διάρκειας, όταν τα προληπτικά μέτρα δεν είναι αποτελεσματικά (Homeless Agency 2007: 5).

Στο πνεύμα του τρίτου σχεδίου δράσης του Homeless Agency κινήθηκε και η δεύτερη εθνική Στρατηγική της Ιρλανδίας με τίτλο ‘The Way Home’ (2008 – 2013). Στρατηγικό όραμα αυτού του νέου εγχειρήματος ήταν μέχρι το 2010 να υπάρξει εξάλειψη της μακροχρόνιας αστεγίας και της διαβίωσης στον δρόμο. Εξίσου, βασική προτεραιότητα ήταν η ελαχιστοποίηση των κινδύνων απώλειας στέγης μέσω της ανάπτυξης αποτελεσματικών πολιτικών πρόληψης. Τέλος, στις περιπτώσεις που οι προληπτικές πολιτικές αποτύγχαναν, προσπάθειες θα έπρεπε να καταβάλλονται ώστε τα φαινόμενα έλλειψης στέγης να είναι μικρής διάρκειας με άμεση πρόσβαση σε υπηρεσίες μακροπρόθεσμης φιλοξενίας. Το σχήμα διακυβέρνησης της Στρατηγικής διέθετε παρόμοια αρχιτεκτονική με την προηγούμενη. Ο σχεδιασμός και η ανάπτυξη των εθνικών δράσεων θα γινόταν σε κεντρικό επίπεδο. Η υλοποίηση τους σε τοπικό μέσω των σχεδίων δράσης που θα ανέπτυσσε κάθε κομητεία και οι εμπλεκόμενοι σε αυτή θεσμοί (Department of the Environment, Heritage and Local Government 2008: 7).

Η συστηματική παρακολούθηση της διακύμανσης των ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών των αστέγων προβλεπόταν να πραγματοποιηθεί με τη θεμελίωση μιας διαδικτυακής πλατφόρμας. Το Pathway Support and Accommodation Support System (PASS) θα ήταν η online εφαρμογή καταγραφής όλων των στεγαστικών αιτημάτων. Ειδικότερα, θα αξιοποιούνταν για τη συγκέντρωση στοιχείων σχετικά με τους χρήστες των υπηρεσιών επείγουσας στέγασης. Επίσης, θα προσέφερε σε πραγματικό χρόνο πληροφορίες για διαθέσιμες θέσεις στέγασης. Με τον τρόπο αυτό θα υπήρχε η δυνατότητα καθημερινής παρακολούθησης των ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών των χρηστών τους.

Το 2011 το Homeless Agency έδωσε τη σκυτάλη στο Dublin Region Homeless Executive (DRHE). Η μετάβαση αυτή έγινε στο πλαίσιο εξοικονόμησης πόρων.

Ωστόσο, η συνεισφορά του Homeless Agency σε όλη τη δεκαετία του 2000 κρίθηκε σημαντική. Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία ο μετασχηματισμός του Homeless Initiative σε Homeless Agency το 2001 σε συνδυασμό με την έναρξη της Στρατηγικής του 2000 οδήγησε σε ιδιαίτερα σημαντική μείωση του φαινομένου των αστέγων του Δουβλίνου.

Παρότι ο περιορισμός του προβλήματος έλλειψης στέγης ήταν σημαντικός, η πλειοψηφία των προσφερόμενων στεγαστικών λύσεων ήταν προσωρινού χαρακτήρα. Το έτος 2008 σχεδόν το 60% των αστέγων φιλοξενούνταν σε δομές επείγουσας στέγασης. Το 17% διέμενε σε δομές μεταβατικής φιλοξενίας. Το 14% σε δομές μακροχρόνιας υποστηριζόμενης κατοικίας. Περίπου 5% κοιμόταν στον δρόμο και ένα ποσοστό της τάξης του 6% σε άλλες στεγαστικές λύσεις (Homeless Agency 2008: 5). Η μετάβαση του κέντρου βάρους από τις υπηρεσίες επείγουσας στέγασης προς εκείνες της μακροπρόθεσμης φιλοξενίας θα επιχειρούνταν στο πλαίσιο της νέας Στρατηγικής.

Ένα χρόνο αργότερα, το 2009, το Ιρλανδικό κράτος προχώρησε σε μια νέα νομοθετική πρωτοβουλία. Οι τοπικές αρχές θα έπρεπε υποχρεωτικά, πλέον, να σχεδιάζουν και να υλοποιούν σχέδια δράσης για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης. Τα σχέδια δράσης θα έπρεπε να εξειδικεύουν τα μέτρα που πρόκειται να ληφθούν από τις στεγαστικές αρχές, τις υπηρεσίες υγείας και όλους τους υπόλοιπους ειδικούς θεσμούς που προσφέρουν υπηρεσίες που αφορούν τον άστεγο πληθυσμό. Οι υπηρεσίες αυτές θα περιλάμβαναν τουλάχιστον: μέτρα πρόληψης της απώλειας στέγης, τη μείωση της έκτασης και της διάρκειας των φαινομένων έλλειψης στέγης, την πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες – συμπεριλαμβανομένων των δομών στέγασης, την παροχή δράσεων κοινωνικής υποβοήθησης στους πρώην άστεγους και την προαγωγή αποτελεσματικού συντονισμού των δράσεων που προτείνονται από τους εμπλεκόμενους τοπικούς θεσμούς για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης (Housing Act 2009: 41).

Τα υποχρεωτικά τοπικά σχέδια δράσης για τους άστεγους θα παράγονταν από τους νεοσύστατους Περιφερειακούς Θεσμούς Διαβούλευσης. Οι Θεσμοί αυτοί θα είχαν επιτελικό ρόλο στην υλοποίηση των σχεδιαζόμενων παρεμβάσεων. Παράλληλα, η θεσμοθέτηση αυτή είχε σαν αποτέλεσμα την προαγωγή μιας περισσότερο συγκροτημένης σχεδιαστικής παρέμβασης στις υπηρεσίες των αστέγων. Τα υποχρεωτικά τοπικά σχέδια δράσης αναπτύχθηκαν σε 34 πόλεις σε όλη

την Ιρλανδία με στόχο την πρόληψη της απώλειας στέγης και την εξάλειψη της διαβίωσης στον δρόμο (O'Sullivan 2012: 2). Στα επόμενα έτη ραγδαίες μεταβολές δυσκόλεψαν τις προοπτικές πρόσβασης στην κατοικία για τα ασθενέστερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Η συνέχεια της ενόητας εξετάζει το ευρύτερο πλαίσιο επιδείνωσης των στεγαστικών προβλημάτων, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους οι κοινωνικές πολιτικές στην Ιρλανδία επιχείρησαν να τα αντιμετωπίσουν.

4. Οι Επιπτώσεις της Κρίσης στα Φαινόμενα Έλλειψης Στέγης και η Κοινωνική Πολιτική

Μετά την κρίση του τραπεζικού συστήματος, η Ιρλανδική κυβέρνηση αναγκάστηκε να αναλάβει τα χρέη των τραπεζών που πτώχευαν. Βασική συνέπεια ήταν το έλλειμμα της χώρας, από σχεδόν μηδενικό το 2007 να φτάσει το 2010 στο ποσοστό του 25%. Το δημόσιο χρέος από 25% το 2007 εκτινάχθηκε στο 96,2% το 2010 (Eurostat 2017). Η Ιρλανδία τον Δεκέμβριο του 2010 αναγκάστηκε να προσφύγει σε διεθνή οικονομική βοήθεια για τη διαχείριση των οικονομικών της προβλημάτων. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο επέβαλαν τριετές πρόγραμμα διάσωσης της Ιρλανδικής οικονομίας ύψους 85 δισεκατομμυρίων ευρώ. Μεταξύ 2011 και 2013 ελήφθησαν σημαντικά περικοπών των κοινωνικών δαπανών κατά 15 δισεκατομμύρια ευρώ (Hick 2014: 394).

Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων ήταν η σημαντική επιδείνωση των κοινωνικών προβλημάτων ευρύτερα. Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat (2017), το ποσοστό κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε από 23.1% σε 30.3% το 2012 και κατέληξε σε 24.2% το 2016. Το ποσοστό γενικής ανεργίας από 5% το 2007 ανήλθε σε 15.5% το 2012 και μειώθηκε στο 8.3% το 2016. Το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας από 1.4% το 2007 έφτασε στο 9.2% το 2012 και έπεσε στο 4.3% το 2016. Το ποσοστό υλικής στέρησης από 10.3% το 2007 αυξήθηκε σε 25% το 2012 και το 2016 ήταν 15.5%. Το ποσοστό στεγαστικής επιβάρυνσης των φτωχών νοικοκυριών από 15.7% το 2007 αυξήθηκε σε 24.5% το 2012 και μειώθηκε στο 21.7% το 2016. Από τα παραπάνω στοιχεία είναι εμφανές ότι τα κοινωνικά προβλήματα στην Ιρλανδία διογκώθηκαν εξαιτίας της κρίσης και των υιοθετούμενων πολιτικών διαχείρισης της. Επίσης διαπιστώνεται ότι η έξοδος της από το μνημόνιο

δεν συνυφάνθηκε με επιστροφή στο βιοτικό επίπεδο που είχε η χώρα πριν από αυτό. Αντίθετα, οι κοινωνικοί δείκτες υποδηλώνουν την παγίωση αισθητά υποβαθμισμένων συνθηκών διαβίωσης των φτωχότερων πολιτών από την κρίση και μετά. Κάτι που τα επόμενα χρόνια θα είχε αντίκτυπο στα φαινόμενα έλλειψης στέγης.

Τα έκτακτα οικονομικά μέτρα επιβράδυναν και εν μέρει αδρανοποίησαν τη συστηματικότητα των διαδικασιών καταγραφής των αστέγων, όπως και ευρύτερα την ανάπτυξη της Στρατηγικής. Ειδική καταγραφή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εθνικής απογραφής πληθυσμού το 2011. Σε αυτή καταμετρήθηκαν 3.808 άστεγοι σε όλη την Ιρλανδία, εκ των οποίων οι 2.375 εντοπίστηκαν στο Δουβλίνο. Ωστόσο, οι επιπτώσεις του μνημονίου και των πολιτικών λιτότητας οδήγησαν σε σημαντική αύξηση των αστέγων τα επόμενα χρόνια. Τα στοιχεία που δημοσίευσε το 2013 το PASS για την επικράτεια του Δουβλίνου ανέφεραν ότι οι άστεγοι είχαν φτάσει τους 2.867 (Feely and Maphosa 2015: 16).

Τον Φεβρουάριο του 2013 η Ιρλανδική Κυβέρνηση, εν μέσω αύξησης των στεγαστικών προβλημάτων, επεδίωξε την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος της για το ζήτημα των αστέγων. Κάτι που επιχειρήθηκε με τη δημοσίευση μιας πολιτικής διακήρυξης για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης. Βασικός σκοπός της ήταν να δηλώσει ρητά την υιοθέτηση της προσέγγισης με προτεραιότητα στη στέγαση με στόχο την εξάλειψη της μακροχρόνιας αστεγίας και της διαβίωσης στον δρόμο (Department of Environment, Communities and Local Government 2013: 1-2).

Στο πλαίσιο της πολιτικής διακήρυξης συστάθηκε τον Δεκέμβριο του 2013 μια Ομάδα Εποπτείας της Έλλειψης Στέγης με καθήκον την παρακολούθηση της επίτευξης των στόχων του Φεβρουαρίου. Η έκθεση της Ομάδας Παρακολούθησης έθεσε τρεις θεμελιώδεις προϋποθέσεις για την εξάλειψη των φαινομένων μακροχρόνιας αστεγίας μέχρι το 2016: την ανάπτυξη μιας διευρυμένης πολιτικής κοινωνικής κατοικίας περιλαμβάνοντας επιδότηση ενοικίου και για ιδιωτικά διαμερίσματα, την ανάπτυξη υπηρεσιών υποστήριξης της κοινωνικής ένταξης των αστέγων μέσω της διασφάλισης σταθερής στεγαστικής υποστήριξης και τη μετατόπιση των πολιτικών προς την πρόληψη της αστεγίας σε άτομα που λαμβάνουν εξιτήριο από ιδρύματα ή σε νοικοκυριά που βρίσκονται υπό έξωση (Homelessness Oversight Group 2013: 4-5).

Καρπός της πολιτικής διακήρυξης του Φεβρουαρίου του 2013 και της έκθεσης της Ομάδας Παρακολούθησης του Δεκεμβρίου του 2013 ήταν το σχέδιο υλοποίησης των

πολιτικών αντιμετώπισης της έλλειψης στέγης για την περίοδο 2014-16. Για την υλοποίηση των στόχων που έθεσε η Ομάδα Παρακολούθησης συστάθηκε μια πρόσθετη Ομάδα Υλοποίησης τους. Η Ομάδα Υλοποίησης εξέδωσε τον Μάιο του 2014 ένα σχέδιο υλοποίησης. Το σχέδιο κατέληγε σε 80 διακριτές δράσεις στέγασης που θα υλοποιούνταν μέχρι το τέλος του 2016. Κύριος στόχος του ήταν η μετάβαση από τις πολιτικές αντιμετώπισης της έλλειψης στέγης με επίκεντρο τις στεγαστικές δομές έκτακτης ανάγκης σε αυτές με προτεραιότητα στη στέγαση. Με βάση την έκθεση αξιολόγησης αναγκών κοινωνικής κατοικίας περίπου 90.000 νοικοκυριά βρισκόνταν σε καθεστώς στεγαστικής επισφάλειας. Επρόκειτο για μια επίσης σημαντική αύξηση, δεδομένου ότι το 2008 ο αριθμός αυτός κυμαινόταν στα 56.249 νοικοκυριά (Housing Agency 2013: 5).

Για την εκπλήρωση αυτής της πρόθεσης, σε παράλληλο επίπεδο, θα εκπονούσαν μια Στρατηγική Κοινωνικής Κατοικίας μέχρι το τέλος του 2014. Συνδυαστικά, το σχέδιο υλοποίησης θα επικεντρωνόταν στην παροχή στεγαστικών λύσεων μόνο για τους άστεγους και η Στρατηγική Κοινωνικής Κατοικίας θα προσέφερε πρόσβαση σε κοινωνική κατοικία για τα υπό έξωση νοικοκυριά. Η υλοποίηση των δράσεων αυτών θα γινόταν μέσω του σχήματος των κοινωνικών συμπράξεων με τη συμπερίληψη όλων των εμπλεκόμενων εταίρων.

Τον Δεκέμβριο του 2014 πραγματοποιήθηκε ακόμη μια ειδική συνδιάσκεψη με τη συμμετοχή κρατικών διευθύνσεων, τοπικών αρχών και μη κυβερνητικών οργανώσεων για την εκ νέου επιβεβαίωση των στόχων με ορίζοντα το 2016. Στο πλαίσιο της Συνδιάσκεψης αποφασίστηκε η λήψη είκοσι πρόσθετων ειδικών δράσεων στα κομμάτια της πρόληψης, της στέγασης, των υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης και των ευρύτερων δράσεων ψυχοκοινωνικής υποστήριξης (Progress Report 2014: 1).

Ένα μήνα πριν, το Ιρλανδικό κράτος δημοσίευσε τη Στρατηγική Κοινωνικής Κατοικίας με ορίζοντα ολοκλήρωσης της το 2020. Σκοπός της Στρατηγικής ήταν η θεμελίωση ενός νέου οράματος: κάθε νοικοκυριό στην Ιρλανδία να έχει πρόσβαση σε ασφαλείς και καλής ποιότητας κατοικίες, προσαρμοσμένες στις ιδιαίτερες ανάγκες τους, σε προσιτές τιμές εντός μιας βιώσιμης κοινότητας. Η Στρατηγική είχε αποδέκτες όσα νοικοκυριά δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν μόνα τους στη διατήρηση επαρκούς και οικονομικά προσιτής στέγης. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού σχεδιαζόταν μέσα στην εξαετία να παραχωρηθούν 35.000 νέες στεγαστικές μονάδες,

να υποστηριχθούν περίπου 75.000 νοικοκυριά για διατήρηση κατοικίας στην ιδιωτική αγορά ακινήτων. Επίσης, να πραγματοποιηθεί μεταρρύθμιση του υπάρχοντος συστήματος κοινωνικής κατοικίας με αναπροσανατολισμό σε μια διάταξη που να ανταποκρίνεται στις τρέχουσες κοινωνικές ανάγκες. Τέλος, ένα σχέδιο τριάντα επτά ειδικών δράσεων προβλεπόταν να υλοποιηθεί (Department of the Environment, Community and Local Government 2014: 9).

Η ανάπτυξη της Στρατηγικής πραγματοποιήθηκε σ' ένα πλαίσιο ανακοπής των διαδοχικών μειώσεων του προϋπολογισμού για την κοινωνική κατοικία από 1.7 δισεκατομμύρια το 2008 σε 597 εκατομμύρια το 2014. Ο συνολικός προϋπολογισμός από το 2015 και έπειτα εμφανιζόταν κατά πολύ αυξημένος. Από τα 210 εκατομμύρια ευρώ ετησίως θα ανέβαινε, μετά το 2015, στα 800 εκατομμύρια ευρώ. Προσφέροντας έτσι ένα πολυετές σχέδιο χρηματοδότησης κοινωνικών κατοικιών (Department of the Environment, Community and Local Government 2014: 9).

Η δομή της Στρατηγικής εδραζόταν σε τρεις διακριτούς πυλώνες. Ο πρώτος πυλώνας ήταν η παροχή 35.000 νέων κοινωνικών στεγαστικών μονάδων μέχρι το 2020 με προϋπολογισμό 3.8 δισεκατομμύρια ευρώ. Τα κανάλια διανομής αυτών των νέων κατοικιών θα ήταν οι τοπικές αρχές και οι εγκεκριμένοι φορείς στεγαστικής παρέμβασης. Στους τελευταίους, θα δινόταν μεγαλύτερος ρόλος δραστηριοποίησης. Ιδιαίτερα για τη διανομή κοινωνικών κατοικιών στο Δουβλίνο, θα αξιοποιούνταν η νεοσύστατη Dublin Social Housing Delivery Taskforce (DSHDT). Ο δεύτερος πυλώνας αποτελούνταν από δράσεις κοινωνικής στήριξης της ιδιωτικής αγοράς ακινήτων. Μια ενιαία επιδότηση ενοικίου σχεδιαζόταν να συσπειρώσει όλες τις επιμέρους δράσεις με σκοπό τη στεγαστική υποστήριξη 75.000 νοικοκυριών με ετήσια δαπάνη συνολικά περίπου 500 εκατομμύρια ευρώ. Τρίτος πυλώνας της Στρατηγικής ήταν η μεταρρύθμιση του τομέα της κοινωνικής κατοικίας προς έναν περισσότερο ευέλικτο προσανατολισμό. Ορισμένες διαστάσεις αυτού του πυλώνα ήταν τα μεγαλύτερα περιθώρια προσαρμογής της Στρατηγικής στις ιδιαίτερες ανάγκες των τοπικών αρχών ή η αναβάθμιση του ρόλου των τελευταίων στον συντονισμό και την εποπτεία των αρμοδιοτήτων των υπόλοιπων εμπλεκόμενων τοπικών φορέων (Department of the Environment, Community and Local Government 2014: 13-4).

Τον Οκτώβριο του 2015 το Υπουργείο Περιβάλλοντος, Κοινοτήτων και Τοπικής Αυτοδιοίκησης ανέθεσε στον ανεξάρτητο φορέα μελετών Mazars την αξιολόγηση των υπηρεσιών αστέγων της Ιρλανδίας. Επρόκειτο για μια μελέτη γραφείου (desk-based

review) που επεδίωκε την αποτίμηση των κοινωνικών δαπανών των υπηρεσιών και την κωδικοποίηση των κοινωνικών παροχών για τους άστεγους. Βασική αδυναμία της έκθεσης ήταν ότι απουσίαζαν εμπειρικά δεδομένα. Επομένως οποιαδήποτε διαπίστωση προέκυψε με μεγάλες επιφυλάξεις.

Η έκθεση της Mazars χαρτογράφησε συνολικά 75 κρατικές οργανώσεις που ασχολούνται με την αντιμετώπιση του προβλήματος έλλειψης στέγης. Από αυτές η πλειοψηφία τους παρέμβαινε στο Δουβλίνο. Επίσης, οι μεγαλύτερες οργανώσεις αστέγων ανέπτυσαν δράση σε εθνικό επίπεδο. Κατά το έτος 2013 οι κρατικές δαπάνες για υπηρεσίες αστέγων ήταν 92 εκατομμύρια ευρώ και το 2014 αυξήθηκαν σε 95.9 εκατομμύρια. Παράλληλα, διαπιστωνόταν μια έντονη ανισοροπία στην κατανομή της κρατικής χρηματοδότησης στις δράσεις κοινωνίας των πολιτών. Το κυριότερο μέρος αυτών των χρηματοδοτήσεων κατανεμόταν σε υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης (το 38% αυτών), σε υπηρεσίες μεταβατικής και υποστηριζόμενης κατοικίας (το 20%) και σε υπηρεσίες μακροπρόθεσμης στεγαστικής φιλοξενίας (το 15%) (Department of Environment, Community and Local Government 2015: 2-3).

Με βάση την αξιολόγηση της Mazars τον Απρίλιο του 2016 συγκροτήθηκε ακόμα μια ειδική επιτροπή για τη Στέγαση και την Έλλειψη Στέγης. Αντικείμενο της ήταν η αξιολόγηση των επιπτώσεων της κρίσης στα στεγαστικά προβλήματα. Τα πορίσματα της Επιτροπής δημοσιεύθηκαν τον Ιούνιο του 2016. Στη σχετική έκθεση αναφερόταν ότι την περίοδο της οικονομικής κρίσης αναδείχθηκαν ποικίλα και σημαντικά εμπόδια πρόσβασης στην κατοικία. Η αύξηση των τιμών στην αγορά ακινήτων είχε σαν αποτέλεσμα τη δυσκολία διατήρησης οικονομικά προσιτής στέγης. Παράλληλα, η μείωση της κρατικής στεγαστικής υποστήριξης, λόγω των μέτρων λιτότητας, είχε ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση των ατόμων και των οικογενειών που πλήττονται από τη στεγαστική επισφάλεια. Σημαντικός αριθμός νοικοκυριών αντιμετώπιζε δυσκολίες αποπληρωμής των στεγαστικών τους δανείων, με αποτέλεσμα να έχουν ανάγκη από δράσεις κοινωνικής κατοικίας (Houses of the Oireachtas 2016: 4).

Η ικανότητα του κράτους να αντιμετωπίσει αυτές τις πολλαπλασιαζόμενες κοινωνικές συνέπειες είχε εξασθενήσει, εξαιτίας των δημοσιονομικών περιορισμών που επιβλήθηκαν με αποκορύφωμα την περίοδο 2011-2013. Επακόλουθα, τα νοικοκυριά που πλήττονται από φαινόμενα έλλειψης στέγης αυξήθηκαν σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Περίπου το 70% της αύξησης των αστέγων έχει εντοπιστεί στην περιοχή του Δουβλίνου. Η πλειοψηφία τους πριν καταλήξουν άστεγοι ζούσαν σε

ιδιωτικά διαμερίσματα, τη στεγαστική δαπάνη των οποίων δεν μπορούσαν πλέον να υποστηρίξουν.

Στην έκθεση επισημαινόταν επίσης η σημαντική αύξηση του φαινομένου των άστεγων οικογενειών. Η πλειοψηφία τους διέμενε σε δομές επείγουσας φιλοξενίας (όπως υπνωτήρια και μισθωμένα ξενοδοχεία). Στο κείμενο της Επιτροπής υπογραμμιζόταν η ακαταλληλότητα των δομών επείγουσας φιλοξενίας για ένα πλαίσιο οικογενειακής διαβίωσης. Ωστόσο, ακόμα και αυτή η δέσμη υπηρεσιών φαίνεται ότι δεν εκπληρωνόταν με επάρκεια σε ορισμένες γεωγραφικές ζώνες της Ιρλανδίας (Houses of the Oireachtas 2016: 5).

Σε αυτό το κοινωνικό τοπίο η Επιτροπή Στέγασης και Έλλειψης Στέγης προχώρησε σε μια δέσμη συστάσεων για τις προτεραιότητες που θα έπρεπε να λάβουν οι κοινωνικές πολιτικές για τους άστεγους: η πρώτη αφορούσε στην ανάγκη αύξησης του αποθέματος κοινωνικής κατοικίας τουλάχιστον κατά 50.000 στεγαστικές μονάδες τα επόμενα πέντε χρόνια. Μια επίσης ενδιαφέρουσα πρόταση ήταν η δημιουργία ενός Οργανισμού Στεγαστικών Προμηθειών για τη διανομή των κοινωνικών κατοικιών. Η διασφάλιση της πρόληψης της απώλειας στέγης μέσω μέτρων προστασίας για όσους κινδυνεύουν από έξωση θεωρούνταν αναγκαία προϋπόθεση για τη διακοπή των αυξητικών τάσεων των φαινομένων έλλειψης στέγης. Επιπρόσθετα, η αύξηση των πολιτικών μακροπρόθεσμης στεγαστικής υποστήριξης θα αποτελούσε ένα σημαντικό μέσο αντιμετώπισης της στεγαστικής κρίσης. Η Ιρλανδική κυβέρνηση θα έπρεπε, επίσης, να αιτηθεί στην ΕΕ τη δυνατότητα σχετικής ευελιξίας στην οικονομική πολιτική της όσον αφορά τη χρηματοδότηση της κοινωνικής κατοικίας. Τέλος, η Έκθεση διατύπωνε τη μεγάλη ανάγκη επέκτασης της προσέγγισης με προτεραιότητα στη στέγαση για την εξάλειψη της μακροχρόνιας αστεγίας (Houses of the Oireachtas 2016: 6).

Τον Ιούλιο του 2016 ένα νέο σχέδιο δράσης με τίτλο Rebuilding Ireland δημοσιεύθηκε με βάση τις υποδείξεις της Επιτροπής. Το σχέδιο προέβλεπε πέντε πυλώνες με αντικείμενο τη διαχείριση της έλλειψης στέγης, την επιτάχυνση των δράσεων κοινωνικής κατοικίας, την κατασκευή νέων κατοικιών, τη βελτίωση της πρόσβασης σε οικονομικά προσιτή κατοικία στον ιδιωτικό τομέα και την αξιοποίηση του υπάρχοντος στεγαστικού αποθέματος. Βασικές προτεραιότητες του σχεδίου ήταν η διαχείριση του φαινομένου των άστεγων οικογενειών και της μακροχρόνιας

διαμονής σε δομές επείγουσας στέγασης μέχρι τα μέσα του 2017 (Rebuilding Ireland 2016: 6).

Παρά την πληθώρα των σχεδίων δράσης και των διακηρύξεων, σύμφωνα με τις συναφείς επιστημονικές αναλύσεις (βλ. O'Sullivan 2016), ο στόχος εξάλειψης της μακροχρόνιας αστεγίας στην Ιρλανδία μέχρι το τέλος του 2016 σε μεγάλο βαθμό απέτυχε. Επιπρόσθετα, ο στόχος θεμελίωσης της προσέγγισης με προτεραιότητα στη στέγαση φαίνεται ότι βρίσκεται πολύ μακριά από την επίτευξη του. Παρά τη μείωση τους, οι υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης εξακολουθούν να κυριαρχούν ως μορφή κοινωνικής διαχείρισης της αστεγίας. Αν και μια σειρά κοινωνικών παρεμβάσεων έχει υιοθετηθεί, τα φαινόμενα έλλειψης στέγης συνεχίζουν να αυξάνονται ποσοτικά και να επιδεινώνονται ποιοτικά. Η αύξηση των αστέγων εξαιτίας της ανόδου των τιμών στην αγορά ακινήτων οδηγεί στην εμφάνιση νέων τοπίων έλλειψης στέγης, όπως οι άστεγες οικογένειες.

Οι παρεμβάσεις της τελευταίας τετραετίας φανερώνουν μια εκ νέου εγρήγορση για την αντιμετώπιση του ζητήματος. Ωστόσο, οι τάσεις επιδείνωσης του δείχνουν να είναι σαφώς εντονότερες. Δηλωτικό αυτής της κατάστασης είναι ότι η φιλοδοξία εξάλειψης της μακροχρόνιας αστεγίας με συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα (τέλος του 2016) αντικαταστάθηκε σταδιακά προς ένα γενικόλογό σχέδιο άμβλυνσης του φαινομένου (O'Sullivan 2016: 33). Γενναίες κοινωνικές παρεμβάσεις με σθεναρή πολιτική βούληση θα πρέπει άμεσα να αναπτυχθούν σε μια κοινωνία της οποίας τα ακραία κοινωνικά προβλήματα παραμένουν οξυμένα ακόμα και μετά το τέλος της δημοσιονομικής επιτήρησης.

Συμπεράσματα

Η Ιρλανδία ήταν από τα πρώτα κράτη της Δυτικής Ευρώπης που ανέπτυξαν δράσεις στεγαστικής υποστήριξης. Ιδιαιτερότητα ήταν ότι οι στεγαστικές παρεμβάσεις της ξεκίνησαν από τον αγροτικό χώρο και επεκτάθηκαν προς τον αστικό. Επίσης ότι εξ αρχής δόθηκε μεγάλο βάρος στον ρόλο των τοπικών αρχών για την υλοποίησή τους. Από τη σύσταση του Ιρλανδικού κράτους εντοπίζονται εγχειρήματα ανάπτυξης του θεσμού της κοινωνικής κατοικίας για τη στέγαση της εργατικής τάξης. Οι προσπάθειες αυτές γνώρισαν μεγάλη ακμή, ιδίως τις δεκαετίες του 1930 και του 1950.

Ο νόμος του 1966 έθεσε νέες κατευθύνσεις στην Ιρλανδική πολιτική κοινωνικής κατοικίας. Με τον νόμο αυτό το κέντρο βάρους μετατοπιζόταν προς μετάβαση της ιδιοκτησίας των κοινωνικών κατοικιών προς τους ίδιους τους ενοίκους τους. Η διαδικασία αυτή ήταν ένας τρόπος ενίσχυσης της ιδιοκατοίκησης για τα στρώματα της εργατικής τάξης μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο ανάπτυξης του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας.

Στα χρόνια που ακολούθησαν η στασιμότητα της οικονομίας, η αύξηση των ποσοστών ανεργίας και η επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας οδήγησαν σε σημαντικές αναδιαρθρώσεις τις πολιτικές κοινωνικής κατοικίας στην Ιρλανδία. Η παραγωγή κοινωνικών κατοικιών από τις τοπικές αρχές τη δεκαετία του 1980 μειώθηκε κατά 2/3. Τα γεγονότα αυτά είχαν σημαντική επίδραση και συνέβαλλαν στην εμφάνιση του φαινομένου των νέο-αστέγων. Η θεσμική αποκρυστάλλωση της επιδείνωσης των φαινομένων έλλειψης στέγης εντοπίστηκε στον νόμο του 1988. Ο νόμος αυτός θα μπορούσε να σχολιαστεί ως ένα σημείο καμπής της Ιρλανδικής κοινωνικής πολιτικής. Η θεσμική πρωτοβουλία του 1988 συμβόλιζε τη μετατόπιση των κρατικών προτεραιοτήτων από την υποστήριξη της πρόσβασης στην κατοικία προς την προνοιακή περίθαλψη των αστέγων.

Το νομοθετικό εγχείρημα του 1988 διαποτίστηκε από τη νοοτροπία των κοινωνικών συμπράξεων μεταξύ κράτους, τοπικών αρχών, εθελοντικών οργανώσεων και ιδιωτικού τομέα που κυριάρχησε από το 1987. Ο νόμος προχωρούσε στον θεσμικό ορισμό των αστέγων και, κατά προέκταση, προσέφερε ένα μεθοδολογικό εργαλείο καταγραφής και αποτίμησης των ποσοτικών και ποιοτικών διαστάσεων του προβλήματος. Τα εγχειρήματα καταγραφής σε όλη τη δεκαετία του 1990 ανέδειξαν εμμέσως τις αρνητικές επιπτώσεις της μετατόπισης του κέντρου βάρους από την κοινωνική κατοικία προς την προνοιακή στήριξη των αστέγων. Μια βασική ένδειξη αυτής της αρνητικής εξέλιξης ήταν ότι οι άστεγοι από 1491 που είχαν καταγραφεί το 1989 είχαν φτάσει τους 5.234 δέκα χρόνια αργότερα.

Οι ριζικές απαντήσεις που όφειλαν να δώσουν οι κοινωνικές πολιτικές ενσαρκώθηκαν με μια σειρά Στρατηγικών. Οι Στρατηγικές επεδίωξαν τη διαμόρφωση ολιστικών στεγαστικών και κοινωνικών παρεμβάσεων. Σ' αυτές συμπεριλαμβάνονταν υπηρεσίες πρόληψης, επείγουσας ανάγκης, μεταβατικής φιλοξενίας και στεγαστικής ένταξης. Η Στρατηγική του 2000 διαμόρφωσε ένα σχήμα δράσεων με επίκεντρο τη συνεργασία των τοπικών αρχών και των υπηρεσιών των υγειονομικών συμβουλίων

στη βάση ανάπτυξης ξεχωριστών σχεδίων δράσης κάθε κομητείας. Η δημιουργία τοπικών θεσμών διαβούλευσης και διαρκούς ευαισθητοποίησης για το ζήτημα των αστέγων, όπως και η σύσταση ειδικού κέντρου υπηρεσιών αστέγων στο Δουβλίνο, είχαν θετικό αντίκτυπο.

Η σύσταση του Homeless Agency το 2001 στο Δουβλίνο και οι παρεμβάσεις του μέσω των σχεδίων δράσης που διαμόρφωσε πέτυχε μέχρι το τέλος της Στρατηγικής σημαντική διαχείριση των φαινομένων έλλειψης στέγης. Σε εθνικό επίπεδο υπολογιζόταν ότι κατά την περίοδο εφαρμογής της κατάφερε να μειώσει τον αριθμό των αστέγων κατά 46%. Επίσης, αναπτύχθηκαν για πρώτη φορά στοχευμένες δράσεις για ειδικές κατηγορίες αστέγων, όπως αυτοί με ψυχικά νοσήματα ή εξαρτήσεις. Αποτέλεσμα των παρεμβάσεων ήταν η σημαντική μείωση του αριθμού των αστέγων που ζούσαν στον δρόμο. Ωστόσο, η πλειοψηφία των δομών που ενισχύθηκαν ήταν οι υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης. Παρότι ένα μεγάλο ποσοστό του αριθμού των αστέγων που ζούσε στον δρόμο εξαλείφθηκε, αυτό δεν κατάφερε να βρει σταθερές στεγαστικές λύσεις.

Η Στρατηγική που δημοσιεύθηκε τον Αύγουστο του 2008 έθετε τον φιλόδοξο στόχο να αναβαθμίσει τις κοινωνικές πολιτικές για τους άστεγους πολύ περισσότερο. Βασικοί σκοποί της τέθηκαν η εξάλειψη των φαινομένων διαβίωσης στον δρόμο και η εξάλειψη της μακροχρόνιας αστεγίας μέχρι το 2010. Αυτό θα επιτυγχανόταν με τη μετάβαση των κοινωνικών πολιτικών προς την υιοθέτηση της προσέγγισης με Προτεραιότητα στη Στέγαση και εγκατάλειψης του μοντέλου υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης. Ο προσανατολισμός σε λύσεις μακροπρόθεσμης υποστήριξης της αυτόνομης στεγαστικής διαβίωσης σε συνδυασμό με την αξιοποίηση των υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης μόνο για τις περιπτώσεις των αστέγων που θα εξακολουθούσαν να ζουν στον δρόμο ήταν το βασικό μίγμα που φιλοδοξούσε να εφαρμόσει η Στρατηγική.

Ο σφοδρός αντίκτυπος της Παγκόσμιας κρίσης του 2008 στο Ιρλανδικό τραπεζικό σύστημα και η ανάληψη των επιπτώσεων της από το Ιρλανδικό κράτος δημιούργησε στο τελευταίο σημαντικά δημοσιονομικά προβλήματα. Η επιβολή ενός καθεστώτος δημοσιονομικής προσαρμογής από την Τρόικα είχε σοβαρές κοινωνικές συνέπειες για την Ιρλανδία. Σημαντικές περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες και απότομη επιδείνωση των κοινωνικών προβλημάτων ήταν τα δύο βασικότερα συμπτώματα των πολιτικών λιτότητας.

Στην τριετία εφαρμογής του μνημονίου οι, ήδη περιορισμένες, κρατικές δαπάνες για μέτρα κοινωνικής κατοικίας μειώθηκαν κατά $\frac{3}{4}$. Ταυτόχρονα, τα ποσοστά στεγαστικής επιβάρυνσης των φτωχών νοικοκυριών εμφάνιζαν συστηματικά αυξητικές τάσεις. Οι εξελίξεις στον τομέα της αγοράς ακινήτων είχαν σημαντικές επιπτώσεις στην επιδείνωση των φαινομένων έλλειψης στέγης. Τη στιγμή που οι δυνατότητες διατήρησης της κατοικίας στην ιδιωτική αγορά ακινήτων μειώνονταν, οι κοινωνικές πολιτικές επίσης περικόπτονταν. Αποτέλεσμα ήταν όσοι αντιμετώπιζαν στεγαστικές πιέσεις να εκτίθενται άμεσα στον κίνδυνο της απώλειας στέγης. Η έξοδος της χώρας από το μνημόνιο σχολιάστηκε στον δημόσιο λόγο ως μια ιστορία επιτυχίας. Ωστόσο, παρά την ευημερία των δεικτών ανάπτυξης, οι κοινωνικοί δείκτες εξακολουθούν να παρουσιάζουν ένα βιοτικό επίπεδο εμφανώς χαμηλότερο από αυτό που διέθετε η Ιρλανδική κοινωνία πριν το ξέσπασμα της κρίσης.

Ενώπιον της αύξησης των φαινομένων φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού το Ιρλανδικό κράτος στις αρχές του 2013 επεδίωξε, μέσω πολιτικής διακήρυξης, τη σύσταση μιας ειδικής επιτροπής για την αναθέρμανση της ενασχόλησης του με το πρόβλημα της έλλειψης στέγης. Η συγκροτηθείσα Ομάδα Εποπτείας έθετε, ξανά, σαν βασικό μέλημα των παρεμβάσεων τη μετατόπιση του κέντρου βάρους της πολιτικής προς την προσέγγιση με προτεραιότητα στη Στέγαση. Αυτό θα συνέβαινε με την παράλληλη απομάκρυνση από το υφιστάμενο μοντέλο υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης. Η έκθεση που δημοσιεύθηκε τον Δεκέμβριο του 2013 επανέφερε τους στόχους εξάλειψης της διαμονής στον δρόμο και της μακροχρόνιας αστεγίας στην Ιρλανδία μέχρι το 2016.

Η εκπλήρωση των στόχων της πολιτικής διακήρυξης θα πραγματοποιούνταν μέσω ενός διετούς σχεδίου αντιμετώπισης της έλλειψης στέγης. Παράλληλα, η Στρατηγική Κοινωνικής Κατοικίας που εκπονήθηκε λίγους μήνες αργότερα με ορίζοντα ολοκλήρωσης το 2020 θα επιχειρούσε την αναθέρμανση των δράσεων κοινωνικής κατοικίας. Η παροχή λύσεων αυτόνομης στεγαστικής διαβίωσης μέσω της αξιοποίησης του υφιστάμενου διαθέσιμου κτιριακού αποθέματος αλλά και της παραγωγής νέων στεγαστικών μονάδων θα ήταν ο πυρήνας των εφαρμοζόμενων παρεμβάσεων.

Από τα στοιχεία που παρατέθηκαν στην τέταρτη ενότητα προκύπτει ότι ο στόχος εξάλειψης των αστέγων στον δρόμο και των μακροχρόνια αστέγων μέχρι το 2016 μάλλον δεν επιτεύχθηκε. Τα φαινόμενα έλλειψης στέγης στα χρόνια της κρίσης

διευρύνονται. Ανάμεσα σ' αυτά, αναδύονται και διογκώνονται νέες μορφές αστεγίας, όπως οι άστεγες οικογένειες. Τη στιγμή που ακραία φαινόμενα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού επιδεινώνονται, το βεληνεκές των παρεμβάσεων είναι περιορισμένο συγκριτικά με το τοπίο των δράσεων πριν την κρίση. Παρόλες τις διακηρύξεις για μετάβαση προς κοινωνικές πολιτικές με προτεραιότητα στη στέγαση, οι υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης εξακολουθούν να κυριαρχούν ως φιλοσοφία παρέμβασης. Πρόκειται για υπηρεσίες που δεν επιτυγχάνουν ριζική καταπολέμηση των στεγαστικών προβλημάτων. Υπηρεσίες που, ήδη, από την αξιολόγηση του 2006 κρίθηκαν στεγαστικά και κοινωνικά ελλιπείς. Αντίθετα, προσφέρουν μια προσωρινή λύση ανακουφιστικού χαρακτήρα. Σε αυτό το πλαίσιο τα δημόσια ορατά φαινόμενα έλλειψης στέγης, όπως οι άστεγοι που ζουν στον δρόμο, μετριάζονται ή αποκρύπτονται από τη δημόσια σφαίρα. Σε καμία όμως περίπτωση δεν εξαλείφονται.

Βιβλιογραφία

- Department of the Environment, Community and Local Government, 2013, Homelessness Policy Statement, Dublin.
- Department of the Environment, Community and Local Government, 2014, Social Housing Strategy 2020, Dublin.
- Department of the Environment, Community and Local Government, 2015, Independent Review of Homeless Services, Dublin: Mazars.
- Department of the Environment and Local Government, 2000, Homelessness – An Integrated Strategy, Dublin.
- Department of the Environment, Heritage and Local Government, 2008, The Way Home: A Strategy to Address Adult Homelessness in Ireland 2008-2013, Dublin.
- Esping-Andersen, G., 1990, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity: Cambridge.
- Eurostat, 2017, Eurostat Database, <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Feely, N. and Maphosa, S., 2015, Homelessness and the Housing Needs Assessment 2013: Report for Dublin, Dublin: DRHE.
- Fitzpatrick Associates Economic Consultants, 2006, Review of the Implementation of the Government's Integrated and Preventative Homeless Strategies, Dublin.
- Hick, R., 2014, From Celtic Tiger to Crisis: Progress, Problems and Prospects of Social Security in Ireland, *Social Policy and Administration*, 48(4): pp.394-412.
- Homeless Agency, 2001, Shaping the Future. An Action Plan on Homelessness in Dublin 2001-2003, Dublin.
- Homeless Agency, 2004, Making it Home. An Action Plan on Homelessness in Dublin 2004-2006, Dublin.
- Homeless Agency, 2007, A Key to the Door. The Homeless Agency Partnership Action Plan on Homelessness in Dublin 2007–2010, Dublin.
- Homeless Agency, 2008, Counted in 2008. A Report on the Extent of Homelessness in Dublin, Dublin.
- Homelessness Oversight Group, 2013, First Report, Dublin.
- Houses of the Oireachtas, 2016, Report of the Committee on Housing and Homelessness, Dublin.
- Housing Agency, 2013, Summary of Social Housing Assessments 2013, Dublin.
- Nolan, B. and Whelan, C., 2000, Urban Housing and the Role of 'Underclass' Processes: the Case of Ireland, *Journal of European Social Policy*, 10 (1): pp.5–21.

- Norris, M., 2005, Social Housing, in Norris, M. and Redmond D., Eds., *Housing Contemporary Ireland. Policy, Society and Shelter*, Dordrecht: Springer.
- Norris, M. and Fahey, T., 2011, From Asset Based Welfare to Welfare Housing? The Changing Function of Social Housing in Ireland, *Housing Studies*, 26(3): pp.459-469.
- Norris, M. and O'Connell, C., 2002, Local Authority Housing Management Reform in the Republic of Ireland: Progress to Date – Impediments to Future Progress, *European Journal of Housing Policy*, 2(3): pp.245-264.
- O'Sullivan, E., 2004, Welfare Regimes, Housing and Homelessness in the Republic of Ireland, *International Journal of Housing Policy*, 4(3): pp.323-343.
- O'Sullivan, E., 2008, Sustainable Solutions to Homelessness: The Irish Case, *European Journal of Homelessness*, 2: pp.205-233.
- O'Sullivan, E., 2012, Ending Homelessness – A Housing-Led Approach, Dublin.
- O'Sullivan, E., 2016, Ending Homelessness in Ireland: Ambition, Adversity, Adaptation?, *European Journal of Homelessness*, 10(2): pp.11-39.
- Phelan, E. and Norris, M., 2008, Neo-corporatist Governance of Homeless Services in Dublin: Reconceptualization, Incorporation and Exclusion, *Critical Social Policy*, 28(1): pp.51-73.
- Progress Report, 2014, Action Plan to Address Homelessness - Progress Report, Special Summit, Dublin.
- Rebuilding Ireland, 2016, Action Plan for Housing and Homelessness, Dublin.
- Redmond, D. and Norris, M., 2014, Social Housing in the Republic of Ireland, in Scanlon, K. and Whitehead, C., Eds., *Social Housing in Europe*, Chichester: Wiley.
- Rhodes, M.L. and Brooke, S., 2010, How does Evaluation 'Work'? A Case Study of Homeless Services in Ireland, *Policy and Society*, 29(2): pp.149-160.
- Rhodes, M.L., Donnelly-Cox, G. and Torres, A., 2011), "A Place to Call Home: Addressing Dublin's Homelessness", E-PARCC, Maxwell School, Syracuse University: pp.1-13.
- Φερόνας, Α. και Κουραχάνης, Ν. (2016), «Το Μίγμα Ευημερίας στις Πολιτικές Αντιμετώπισης της Έλλειψης Στέγης στην Ελλάδα και οι Ευρύτερες Συνδηλώσεις του», *Κοινωνική Πολιτική*, 6: 21-44.

Υποκειμενική ευημερία και αξίες των Ευρωπαίων πολιτών: μια ανάλυση της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας

*Βασίλειος Ισχυρλής**

Περίληψη

Σε αυτήν την εργασία αναλύονται δεδομένα από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (ΕΚΕ), με σκοπό να εξεταστεί η υποκειμενική ευημερία (ΥΕ) και η συσχέτισή της με τις ανθρώπινες αξίες, όπως εκτιμούνται και καταγράφονται στην παραπάνω έρευνα. Χρησιμοποιείται η κλίμακα αξιών του Schwarz, η οποία όπως παρουσιάζεται στην ΕΚΕ, περιέχει δέκα τύπους αξιών και είκοσι μία ερωτήσεις. Πραγματοποιήθηκε στατιστική ανάλυση των δεδομένων της ΕΚΕ, για να διερευνηθεί αν οι παραπάνω αξίες συσχετίζονται και σε ποιο βαθμό με την ΥΕ των συμμετεχόντων στην έρευνα. Η διαχρονική εξέλιξη των αξιών και της ΥΕ, επίσης εξετάστηκε και προέκυψε ότι οι αξίες που προσφέρουν ασφάλεια και δύναμη, σχετίζονται πλέον θετικά με την ΥΕ.

Λέξεις κλειδιά: Υποκειμενική ευημερία, Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, Αξίες, Κλίμακα αξιών

* Δρ. Στατιστικής

1. Εισαγωγή

Οι αξίες είναι κανόνες που ρυθμίζουν και μπορούν να εξηγήσουν τη δράση και τη συμπεριφορά των ανθρώπων σε πολλά κοινωνικά ζητήματα. Πιο απλά, οι αξίες προσδιορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και εκτιμούμε την πραγματικότητα και τις αποφάσεις που παίρνουμε στη ζωή.

Οι ανθρώπινες αξίες, όπως εκτιμούνται ξεχωριστά από κάθε άνθρωπο, θεωρούνται πολύ σημαντικές για τις επιστήμες της κοινωνιολογίας και της ψυχολογίας, καθώς διαμορφώνουν και εξηγούν πολλές πτυχές της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Schwarz, 1992). Έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες, οι οποίες με τη μορφή ερωτηματολογίων, προσπαθούν να ανιχνεύσουν τις αξίες αυτές και πόση σημασία κάθε ξεχωριστό άτομο αποδίδει σε αυτές (π.χ. Schwarz, 1994; Fontaine και Schwarz 1998; Schwarz, 1999). Γενικά είναι διαπιστωμένο ότι οι άνθρωποι δίνουν σημασία σε όλες τις αξίες, όπως αυτές έχουν κατηγοριοποιηθεί σε δέκα τύπους (βλ. Πίνακα 1) από τον Schwarz (1992), και η μόνη κατηγορία που συνήθως γίνεται αποδέκτης λιγότερης σημασίας, είναι η δύναμη. Συμπερασματικά, οι άνθρωποι θεωρούν σημαντικές όλες τις υπόλοιπες αξίες, οι οποίες αποτυπώνουν χαρακτηριστικά που μπορούν να θεωρηθούν περισσότερο “ανθρώπινα”, καθώς εκφράζουν την επιθυμία των ατόμων να εντάσσονται ομαλά στο περιβάλλον τους (κοινωνικό, πολιτισμικό, οικονομικό κλπ), και τις επικρατούσες συνθήκες ζωής τους.

Σε αυτήν την εργασία εξετάζονται οι συσχετίσεις των αξιών με την υποκειμενική ευημερία (ΥΕ) των ατόμων, όπως αυτή εκφράζεται με δύο ερωτήσεις που διατυπώνονται στην ΕΚΕ. Ανάλογες προσπάθειες έχουν γίνει και από άλλους ερευνητές και αρκετές από αυτές αναφέρονται αναλυτικά στο άρθρο των Sortheix et al. (2017). Τα δεδομένα που αναλύονται στην παρούσα έρευνα είναι πιο πρόσφατα, καθώς αντλούν στοιχεία από τον τελευταίο γύρο της ΕΚΕ και επίσης εξετάζουν και τις δύο διαστάσεις της υποκειμενικής ευημερίας (ΥΕ), την “ικανοποίηση από τη ζωή” (ΙΖ), αλλά και το “πόσο ευτυχισμένο δηλώνει το άτομο ότι είναι” (ΕΧ). Γίνεται επίσης προσπάθεια να ερευνηθεί αν υπάρχουν διαφορές στην εξέλιξη των αξιών, διαχρονικά, δηλαδή αν αυτές διαφοροποιούνται όταν αλλάζει η χρονική περίοδος που ερευνούνται.

Από την ανάλυση των δεδομένων προέκυψε ότι η σημασία που δίνουν οι άνθρωποι στις αξίες, έχει ίσως μετατοπιστεί σε αξίες που προσφέρουν μεγαλύτερη ασφάλεια, ίσως λόγω του ανασφαλούς περιβάλλοντος και επίσης διαπιστώθηκε ότι η επιλογή αυτών των αξιών, συσχετίζεται με περισσότερη ευημερία, κάτι που αντιτίθεται σε μια αρχική θεωρητική προσέγγιση, για το ποιες αξίες είναι υγιείς.

2. Θεωρητικό υπόβαθρο

2.1. Αξίες

Κατά την άποψη του Kluckhohn (1951), η αξία είναι μια σύλληψη του επιθυμητού που επηρεάζει την επιλογή των διαθέσιμων τρόπων, των μέσων και της δράσης. Επιπλέον, κατά τον Heider (1958) η αξία είναι μια αντίληψη, η οποία είναι χαρακτηριστική ενός ατόμου ή μιας ομάδας που την θεωρεί επιθυμητή και επηρεάζει την επιλογή από τις διαθέσιμες λειτουργίες, τα μέσα και τις τελικές ενέργειες. Παράλληλα ο Hutcheon (1972) τονίζει ότι οι αξίες δεν είναι ιδανικά, πρότυπα ή υιοθετημένες πεποιθήσεις για το «καλό» αλλά λειτουργικά κριτήρια για δράση. Άλλος ερευνητής (Rokeach, 1973) ανέφερε ότι η αξία είναι μια διαρκής πεποίθηση ότι ένας συγκεκριμένος τρόπος συμπεριφοράς ή κατάσταση ύπαρξης, είναι προσωπικά ή κοινωνικά επιθυμητός, έναντι κάποιας άλλης συμπεριφοράς ή κάποιου άλλης κατάστασης ύπαρξης. Οι αξίες λοιπόν κατέχουν σημαντικό ρόλο, καθώς αφενός είναι νοητικές αναπαραστάσεις των ατομικών αναγκών και επιθυμιών του ατόμου, αλλά αφετέρου είναι και απαιτήσεις της ίδιας της κοινωνίας (Grube et al., 1994). Οι προσωπικές αξίες αναφέρονται ως γενικοί σκοποί, τους οποίους οι άνθρωποι αναγνωρίζουν ως σημαντικούς και δημιουργούν καθοδηγητικές αρχές στη ζωή τους (Schwarz, 1992), σύμφωνα με τις οποίες κατευθύνουν και αξιολογούν συμπεριφορές, άτομα και γεγονότα (Schwartz, 1999), καθώς αυτό που διακρίνει μία αξία από μία άλλη είναι το είδος του στόχου ή τα κίνητρα που αυτή εκφράζει. Συνεπώς, λόγω των παραπάνω χαρακτηριστικών τους, οι αξίες μπορούν να αποδειχθούν πολύ σημαντικές στην προσπάθεια διερεύνησης και εξήγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Allport, 1961).

Στην θεωρία του ο Schwartz (1992; 2005) δημιούργησε ένα εννοιολογικό προσδιορισμό των αξιών, όπου επίσης διατυπώνει τα βασικά χαρακτηριστικά τους, τα οποία είναι: αποτελούν αρχές ή πεποιθήσεις, αναφέρονται σε επιθυμητούς

στόχους, προϋπάρχουν των δράσεων και καταστάσεων, αποτελούν πρότυπα ή κριτήρια, αξιολογούνται με βάση τη σπουδαιότητα που δίνει το άτομο σε κάθε μία από αυτές και αυτή η σπουδαιότητα λειτουργεί ως κατευθυντήρια αρχή της συμπεριφοράς του.

Οι ερευνητές προκειμένου να κατανοήσουν και να προβλέψουν την συμπεριφορά του ατόμου, δίνουν έμφαση στη σπουδαιότητα που έχει κάθε αξία για το άτομο. Η προσέγγιση αυτή προέρχεται από την ανάγκη και την επιθυμία για γνώση και κατανόηση της πολυπλοκότητας της έννοιας των αξιών. Στην κοινωνιολογία οι αξίες εξυπηρετούν μια βασική λειτουργία, την άμβλυνση της σύγκρουσης μεταξύ ατομικών και συλλογικών συμφερόντων, επιτρέποντας έτσι στα άτομα μιας κοινωνίας να συνεργάζονται ώστε να εκπληρώνουν τις επιθυμίες και τους στόχους τους.

Βασικός σκοπός των ερευνητών δεν είναι να διαπιστώσουν ποιες αξίες είναι καλύτερες από τις άλλες, αλλά προσπαθούν να ανακαλύψουν ποιες αξίες υποστηρίζονται από τα άτομα και πώς οι πεποιθήσεις τους παρακινούν τη συμπεριφορά τους. Σημαντικές λοιπόν μελέτες έχουν γίνει από τους Parsons (1951), Sagin και Schwartz (2000), Veroff κ.α. (1984), αλλά και από τους Weeks και Kahle (1990).

Αν και οι αξίες μοιάζουν με γνωρίσματα της προσωπικότητας, όσον αφορά τη σταθερότητα στο χρόνο και στις περιστάσεις, αφορούν σε σκοπούς, αποτυπώνονται σε ιεραρχία προτεραιοτήτων και έχουν ισχυρή αξιολογική φόρτιση (Carraja κ.α., 2006). Έχει επίσης αναφερθεί ότι οι αξίες διαφέρουν από τις στάσεις και τα ενδιαφέροντα του ατόμου, καθώς είναι σταθερές στον χρόνο και συνδέονται με το γνωστικό σύστημα του ατόμου (Rokeach, 1973).

2.1.1. Οι προτάσεις του Schwarz- το μοντέλο των 10 παγκόσμιων τύπων αξιών

Το μοντέλο τύπων των αξιών το οποίο πρότεινε ο Schwarz, περιλαμβάνει χαρακτηριστικές ατομιστικές και συλλογικές αξίες, οι οποίες αποτυπώνουν αντιλήψεις, κίνητρα, και δημιουργούν πρότυπα και κριτήρια τα οποία οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να επιλέξουν ανάλογες πράξεις, πολιτικές, γεγονότα ή άλλους ανθρώπους με τους οποίους θέλουν να συναναστραφούν. Η "Θεωρία των βασικών αξιών", όπως διαφορετικά ονομάζεται, ορίζει τις αξίες ως επιθυμητούς, εφαρμοζόμενους σε διάφορες καταστάσεις στόχους, που ποικίλουν σε σημασία και λειτουργούν ως επικρατούσες αρχές στη ζωή των ανθρώπων. Το κύριο

χαρακτηριστικό που ξεχωρίζει τις αξίες μεταξύ τους είναι ο τύπος του κινήτρου επίτευξης στόχων που εκφράζουν. Ο Schwarz (1992) έχει ξεχωρίσει δέκα αξίες που είναι οι βασικές και προέκυψαν από τρεις κινητήριες ανάγκες του ανθρώπου: ατομικές ανάγκες των βιολογικών οργανισμών, συνθήκες για συντονισμένη κοινωνική αλληλεπίδραση, και ανάγκες για επιβίωση και ευημερία των ομάδων.

Ακολουθεί μια πιο λεπτομερής περιγραφή των δέκα τύπων αξιών και του βασικού κινήτρου-σκοπού κάθε τύπου:

1. Αυτοπροσδιορισμό, με σκοπό την επίτευξη ανεξαρτησίας σκέψης-πράξης, τη δυνατότητα επιλογής και εξερεύνησης, τη δημιουργικότητα.
2. Παρώθηση, με στόχο την κάλυψη αναγκών για τη διατήρηση της ενεργητικότητας, τη διέγερση, και την ποικιλία.
3. Ηδονή, με στόχο την ευχαρίστηση.
4. Επίδοση, με στόχο την επιτυχία σε δραστηριότητες που εξασφαλίζουν κοινωνική αναγνώριση.
5. Ισχύς, με στόχο την απόκτηση γοήτρου, κυριαρχίας, κοινωνικής δύναμης.
6. Ασφάλεια, με κίνητρο την επίτευξη αρμονίας, σταθερότητας, ασφάλεια, για το ίδιο το άτομο, τις διαπροσωπικές σχέσεις τους και την κοινωνία στην οποία εντάσσεται.
7. Συμμόρφωση, με στόχο την αναστολή βλαπτικών για τους σημαίνοντες άλλων ορμών, η οποία απαιτεί αυτοκυριαρχία, ευγένεια, υπακοή, σεβασμό των γονέων κλπ.
8. Παράδοση, με σκοπό την προστασία του πολιτιστικού, εθνικού ή κοινωνικού συνόλου στο οποίο εντάσσεται το άτομο, που επιτυγχάνεται με το σεβασμό της παράδοσης, των εθίμων, των αξιών, του θρησκειώματος, των συμβόλων της χώρας του.
9. Φιλανθρωπία, με κίνητρο την πρόνοια του ατόμου για στενά συσχετιζόμενους συγγενείς, φίλους, συνεργάτες του, η οποία προϋποθέτει τιμιότητα, υπευθυνότητα, αληθινή φιλία, προσφορά.
10. Παγκοσμιότητα, με κίνητρο την πρόνοια για το ευρύτερο περιβάλλον του ατόμου, που απαιτεί έμφαση στη δικαιοσύνη, την ισότητα, ειρήνη, προστασία του περιβάλλοντος, αρμονία.

Το μοντέλο αυτό των δέκα βασικών αξιών, που έχει διατυπωθεί από τον Schwarz, έχει ενσωματώσει χαρακτηριστικά που έχουν όλες οι κουλτούρες παγκοσμίως και έχει ελεγχθεί σε διαπολιτισμικές έρευνες σε περισσότερα από 200 δείγματα και σε

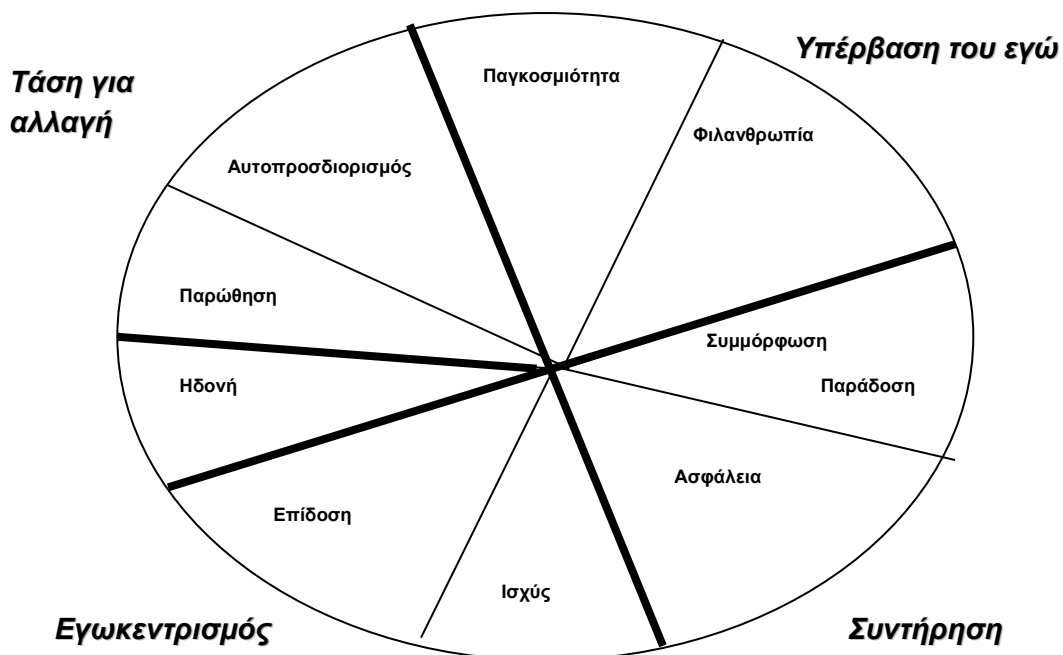
πάνω από 60 χώρες (Schwartz, 1992, 1994; Schwartz και Sagiv, 2000), όπου και υπήρχαν σαφείς ενδείξεις για τη διακριτότητα των δέκα τύπων αξιών και της δομής των σχέσεων μεταξύ των τύπων.

Επιπλέον, οι προτεραιότητες των αξιών, όπως μετρήθηκαν με την κλίμακα αξιών του Schwartz, έχουν δείξει ότι υπάρχει ουσιαστική και προβλέψιμη σχέση με τις στάσεις, τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας και τη συμπεριφορά (Fontaine και Schwartz, 1996; Schwartz, 1992,1994; Sagiv και Schwartz, 1995; Schwartz και Bardi, 2001).

Εκτός από την παράθεση των δέκα βασικών αξιών, η ίδια θεωρία παρουσιάζει και μια δομημένη μορφή των αξιών, η οποία περιέχει τις δυναμικές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ τους. Έτσι παρατίθεται το παρακάτω σχήμα το οποίο έχει τέσσερις πυλώνες για τις αξίες, οι οποίοι εξετάζονται σε δύο διαστάσεις: η μία είναι η “Υπέρβαση του εγώ” εναντίον του “Εγωκεντρισμού” και η δεύτερη η “Τάση για αλλαγή” εναντίον του “Συντηρητισμού”. Η τοποθέτηση των αξιών σε κύκλο, αντιπροσωπεύει τη συνοχή των κινήτρων των ανθρώπων. Αν δύο αξίες βρίσκονται σε κοντινή απόσταση μέσα στον κύκλο, τόσο πιο κοινά είναι τα κίνητρά τους. Ακολουθεί το Σχήμα 1, που περιέχει το παραπάνω περιγραφέν μοτίβο.

ΣΧΗΜΑ 1

Θεωρητικό μοντέλο των σχέσεων μεταξύ των δέκα τύπων των αξιών (Schwarz, 1992)

2.1.2. Υγιείς και μη-υγιείς αξίες (σχέση αξιών με ευημερία)

Οι Bilsky & Schwarz (1994) ήταν οι πρώτοι ψυχολόγοι που αναγνώρισαν τη διάκριση των αξιών σε υγιείς και ανθυγιεινές. Βασιζόμενοι στον Maslow (1943) και στον Rockeach(1973), διατύπωσαν την άποψη ότι οι υγιείς αξίες είναι γνωστικές διατυπώσεις-εκφράσεις των αναγκών για ανάπτυξη του ανθρώπου και οι ανθυγιεινές είναι γνωστικές διατυπώσεις ελαττωματικών αναγκών. Καθόρισαν έτσι ότι αξίες σχετικές με τις ανάγκες της ανάπτυξης (δηλαδή υγιείς) είναι αυτές της παρώθησης, του αυτοπροσδιορισμού, της παγκοσμιότητας, της φιλανθρωπίας και της επίτευξης (οι οποίες όταν ακολουθούνται, οδηγούν στο να δίνεται ακόμη περισσότερη σημασία σε αυτές). Από την άλλη, μη-υγιεινές καθορίστηκαν οι αξίες της ασφάλειας, της δύναμης και της συμμόρφωσης. Είχαν προηγηθεί άλλες εργασίες (Staub, 1979), όπου κοινωνικές συμπεριφορές που ωφελούν τους άλλους ή ευεργετούν το ίδιο το άτομο, χαρακτηρίστηκαν ως θετικά προσανατολισμένες.

Η θεωρία του αυτοπροσδιορισμού, όπως έχει διαμορφωθεί από τους Deci και Ryan, (1995) και Ryan και Deci (2000), συνδέει επίσης την ευημερία του ανθρώπου με την ικανοποίηση έμφυτων ψυχολογικών αναγκών και καθορίζει τρεις ανάγκες, η ικανοποίηση των οποίων, προωθεί την ευημερία. Οι ανάγκες αυτές είναι: αυτονομία, ικανότητα, και σύνδεση με κοινωνικό περιβάλλον, οι οποίες μετασχηματίζονται σε εγγενείς σκοπούς αυτοπραγμάτωσης στόχων ή σε αξίες. Οι αντίστοιχες αξίες της θεωρίας του Schwartz με τις παραπάνω ανάγκες, είναι: η αυτονομία με τον αυτό-προσδιορισμό, η ικανότητα με την επίτευξη, και η σύνδεση με το κοινωνικό περιβάλλον με τη φιλανθρωπία και την παγκοσμιότητα (Sagiv και Schwartz, 2000). Η θεωρία του αυτό-προσδιορισμού καθορίζει επίσης εξωγενείς στόχους που προκύπτουν από την ανάγκη της απόκτησης αποδοχής, επιδοκιμασίας και θαυμασμού των άλλων ανθρώπων και της αποφυγής της κοινωνικής κατακραυγής ή απομόνωσης (π.χ. οικονομική επιτυχία, δημοφιλία, κοινωνική καταξίωση). Οι αξίες του Schwartz που είναι παράλληλες με αυτούς τους εξωγενείς στόχους, περιλαμβάνουν την ασφάλεια, συμμόρφωση, δύναμη και ίσως την παράδοση.

Οι Sagiv και Schwartz (2000) παρέθεσαν τρεις μηχανισμούς μέσω των οποίων οι αξίες και η υποκειμενική ευημερία (ΥΕ) μπορούν να συσχετιστούν. Πρώτον, η αναζήτηση υγιών αξιών μπορεί να οδηγήσει σε αντιλήψεις (π.χ. οι άνθρωποι είναι καλοί), στάσεις (π.χ., ανοχή), ή συμπεριφορές (π.χ., βοήθεια σε άλλους), οι οποίες με τη σειρά τους αυξάνουν την ευημερία. Αντιστρόφως, επιδιώκοντας ανθυγιεινές αξίες,

μπορεί να οδηγηθούμε σε αντιλήψεις (π.χ. οι άνθρωποι είναι απειλή), στάσεις (π.χ. μη ανοχή), ή συμπεριφορές (π.χ. αποφυγή άλλων), οι οποίες υπονομεύουν την ευημερία. Δεύτερον, η επιδίωξη υγιών αξιών μπορεί να οδηγήσει απευθείας σε ευημερία γιατί ικανοποιεί εγγενείς και ανάγκες αυτοπραγμάτωσης. Αντιθέτως, η επιδίωξη μη-υγιεινών αξιών δεν ικανοποιεί εγγενείς ανάγκες και μπορεί να απαιτεί αγχωτικές ενέργειες για την προστασία του εγώ. Ένας τρίτος μηχανισμός αναφέρει την αντίστροφη πορεία, δηλαδή ότι το επίπεδο της ΥΕ επηρεάζει την προτεραιότητα των αξιών. Άνθρωποι που αισθάνονται ασφαλείς και ικανοποιημένοι από τη ζωή, έχουν τις συναισθηματικές και γνωστικές πηγές για να αναζητήσουν αυτονομία και δράση, να νοιαστούν για την ευημερία των άλλων, την κοινωνία ή το περιβάλλον. Άνθρωποι που αισθάνονται ανασφαλείς, δίνουν έμφαση σε αξίες των οποίων η πραγματοποίηση υπόσχεται μεγαλύτερη ασφάλεια, βεβαιότητα, συμμόρφωση, απαλλαγή από το άγχος, προσκόλληση στην παράδοση και τέλος περισσότερη δύναμη.

Με βάση τα προαναφερθέντα και την κατηγοριοποίηση των τύπων αξιών σε υγιείς και μη-υγιείς, αναφέρονται οι δύο αυτές κατηγορίες και οι αξίες που περιλαμβάνουν.

- Υγιείς: Οι αξίες του αυτοπροσδιορισμού (π.χ., αυτονομία, ανεξαρτησία), φιλανθρωπία (π.χ., υπευθυνότητα), της επίτευξης, της παρώθησης, και της παγκοσμιότητας, θεωρούνται υγιείς γιατί συσχετίζονται θετικά με την ευημερία (Jensen & Bergin, 1988).
- Μη-υγιείς: Οι αξίες που έχουν αρνητική συσχέτιση με ψυχολογικές εκφάνσεις του ατόμου, είναι η συμμόρφωση, η παράδοση, η ασφάλεια και η ισχύς.

Όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενες έρευνες (Schwartz, 1992, 1994, Schwartz και Bilsky, 1987; 1990), η ηδονή θεωρείται ότι δε μπορεί να αξιολογηθεί για τη συσχέτισή της με την ευημερία και θεωρείται ουδέτερη αξία.

Σε έρευνα των Romanuyk κ.α., (2016), η οποία όμως απευθυνόταν μόνο σε φοιτητές, έχει αναφερθεί ότι η ικανοποίηση από τη ζωή συσχετίζεται θετικά με την ισχύ και αρνητικά με την ασφάλεια, τη συμμόρφωση, τη φιλανθρωπία, την παγκοσμιότητα και την παράδοση.

Οι Schwarz και Sortheix (2018) καταγράφουν στην εργασία τους αρκετές έρευνες, οι οποίες αναφέρουν τις συσχετίσεις μεταξύ ΥΕ και τύπων αξιών. Από τις έρευνες που αναφέρονται, παρατηρείται ότι τα δείγματα είναι συνήθως φοιτητές, μερικές έρευνες αφορούν αρκετά παλιότερη χρονική περίοδο και η ικανοποίηση από τη ζωή

και η ευτυχία μετριοούνται μερικές φορές ξεχωριστά. Επίσης βλέπουμε ότι ορισμένες αξίες έχουν άλλοτε θετική και άλλοτε αρνητική συσχέτιση με την υποκειμενική ευημερία. Παρόλα αυτά, αυτές τις έρευνες, παρέχουν ορισμένες ενδείξεις, που αξίζει να αναφερθούν και ακολουθούν παρακάτω.

- Για τις έρευνες που το δείγμα τους ήταν κυρίως φοιτητές, μπορούμε να αναφέρουμε ότι η ευημερία των ερευνώμενων είναι θετικά προσκείμενη με τις αξίες της επίτευξης και της φιλανθρωπίας και αρνητικά με τις: Ισχύς, Παγκοσμιότητα, Ασφάλεια, Παράδοση.
- Στις τρεις έρευνες που βασίζονταν σε δεδομένα από την ΕΚΕ (έχουν δεδομένα μέχρι τον 3^ο γύρο), αναφέρονται σε μεγαλύτερα δείγματα και απευθύνονται σε άτομα όλων των ηλικιών, διαπιστώνουμε τα εξής:
 - Θετική συσχέτιση των παρακάτω αξιών με ευημερία: Φιλανθρωπία, Παράδοση.
 - Αρνητική συσχέτιση των αξιών: Ασφάλεια, Ισχύς, επίτευξη, Ηδονισμός

Στην ίδια έρευνα, οι Schwarz και Sortheix (2018), αναφέρουν ως συμπέρασμα ότι η κατάταξη των αξιών σε υγιείς και μη, όπως και οι συσχετίσεις τους με την ευημερία, διαφέρουν λόγω των συνθηκών που επικρατούν στο περιβάλλον των ατόμων, θέμα που αναλύεται περισσότερο στην επόμενη παράγραφο.

2.1.3. Διαχρονική εξέλιξη αξιών- ρόλος του περιβάλλοντος

Ένα σημαντικό ζήτημα που επίσης έχει απασχολήσει τους ερευνητές, είναι αν οι αξίες αλλάζουν διαχρονικά, καθώς το περιβάλλον που ζουν οι άνθρωποι, είναι πολύ πιθανό να επηρεάσει τα άτομα, ώστε να μεταβάλλουν το βαθμό εκτίμησης που αποδίδουν σε αυτές. Αν και θεωρείται ότι οι αξίες είναι σχετικά σταθερές (Bardi κ.α., 2014; Dobewall και Aavik, 2016), είναι πιθανόν δυσμενέστερες οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές συνθήκες να οδηγούν τα άτομα σε αξίες περισσότερο υλιστικές, ή σε αυτές που προσφέρουν μεγαλύτερη ασφάλεια, κλπ. Όπως έχει αναφερθεί από τους (Inglehart και Baker, 2000; Schwarz κ.α., 2000), κοινωνικές και πολιτιστικές αξίες μπορεί να αλλάξουν λόγω ιστορικών, οικολογικών, οικονομικών, θεσμικών και πολιτιστικών γεγονότων ή καταστάσεων, και έτσι δυσμενείς συνθήκες ζωής, οδηγούν τα άτομα να είναι πιο υλιστικά, και να είναι θετικά προσκείμενα σε περισσότερη εξουσία και ασφάλεια. Αντιθέτως, ευνοϊκές συνθήκες ζωής και

περισσότερη ευημερία, οδηγούν τα άτομα να δίνουν μεγαλύτερη σημασία στην αυτό-έκφραση (Inglehart και Baker, 2000; Maslow 1943).

Οι αξίες είναι βέβαια πιθανό να διαφοροποιηθούν λόγω του περιβάλλοντος, αλλά δεν αλλάζουν άμεσα και έντονα, όταν πραγματοποιείται μια αλλαγή (Tormos κ.α., 2017; Sortheix κ.α., 2017). Εκτός του ότι οι αλλαγές στις αξίες γίνονται συνήθως με αργό ρυθμό, προκαλούνται μόνο εξαιτίας πολύ σημαντικών αλλαγών στις συνθήκες ζωής των ανθρώπων (Schwarz και Sortheix, 2018). Έχει επίσης αναφερθεί ότι οποιοσδήποτε μετατοπίσεις στις αξίες, είναι προσωρινές και αυτές επανέρχονται στην αρχική τους κατάσταση μετά την εξάλειψη του γεγονότος που οδήγησε στην αλλαγή τους (Lonqvist, κ.α., 2013; Verkasalo κ.α., 2006). Αν βεβαίως το νέο γεγονός εξακολουθεί να ισχύει, τότε και η μετατόπιση των αξιών συνεχίζει να υπάρχει (Bardi και Goodwin, 2011).

Οι προαναφερόμενες αλλαγές στις αξίες, εκτός από το ότι δε γίνονται άμεσα και απαιτούν κάποιο χρόνο, έχει επιπλέον διαπιστωθεί ότι ακολουθούν ένα συγκεκριμένο μοτίβο που κινείται εντός της κυκλικής δομής των αξιών του Schwarz (Sortheix κ.α., 2017). Έτσι όταν αυξάνεται η σημασία που δίνεται σε μία συγκεκριμένη αξία, τότε θα υπάρχει μείωση της σημασίας που δίνεται στις αξίες που βρίσκονται στην αντίθετη κατεύθυνση (Bardi κ.α., 2009; Maio κ.α., 2009). Έχουν όμως αναφερθεί αλλαγές στο προαναφερθέν μοτίβο λόγω των παρακάτω περιστάσεων: τρομοκρατικής επίθεσης (Verkasalo κ.α., 2006), πολέμου (Daniel κ.α., 2013) και μετανάστευσης (Bardi κ.α., 2014; Rudnev, 2014; Lönqvist κ.α., 2011). Ένα ακόμη σημαντικό γεγονός που μπορεί να μετατοπίσει τις αξίες, προς αυτές που προσφέρουν ασφάλεια και αυτές που ενθαρρύνουν τη συμμόρφωση με κανόνες, είναι η οικονομική κρίση και μία ανάλογη μετατόπιση αναφέρθηκε σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Ηνωμένο Βασίλειο (Austin, 2016). Μία ακόμη έρευνα (Sortheix κ.α., 2017) που πραγματοποιήθηκε στην Ευρώπη, αλλά σε άτομα ηλικίας 16-35, ανέφερε ότι οι αξίες που περιέχουν στοιχεία ασφάλειας, παράδοσης και συμμόρφωσης θεωρήθηκαν πιο σημαντικές, μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Επίσης, σε ανάλογες συνθήκες (οικονομικής κρίσης), αυξήθηκε και η σημασία που αποδίδεται στην αξία της φιλανθρωπίας. Στην ίδια έρευνα αντίστοιχα μειώθηκε η σημασία που δίνεται σε αξίες που εκφράζουν κίνητρα ανάπτυξης και εξέλιξης (ηδονισμός, αυτό-προσδιορισμός, παρώθηση). Σε έρευνα των Kasser κ.α. (2014) έχει καταγραφεί ότι η μείωση της προτίμησης υλιστικών αναγκών και αξιών, οδήγησε σε αύξηση της ΥΕ και

ισχύει και η αντίστροφη πορεία, δηλαδή η αύξηση των υλιστικών αναγκών οδηγεί σε μείωση της ΥΕ.

2.2. Ευημερία και Υποκειμενική Ευημερία

2.2.1. Ευημερία

Η ευημερία μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι μια δυναμική διαδικασία που προσδφέρει στους ανθρώπους μία αίσθηση για το πώς πηγαίνει η ζωή τους, μέσα από την αλληλεπίδραση μεταξύ των συνθηκών, των δραστηριοτήτων και ψυχολογικών πηγών ή αλλιώς του 'διανοητικού κεφαλαίου' (NEF, 2017). Στη φιλοσοφία ο όρος 'ευημερία' αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η ζωή ενός ατόμου εκφράζει επιθυμίες, σκοπούς, και ανάγκες και πώς αυτά επηρεάζουν τις απόψεις του (Diener and Seligman, 2004). Στην οικονομική επιστήμη, ο όρος ευημερία χρησιμοποιείται για ένα ή παραπάνω κριτήρια αξιολόγησης που έχουν ως σκοπό να αξιολογήσουν την ποιότητα ζωής μιας ομάδας (Carorale et al., 2009).

Μάλιστα για να μπορεί να εκτιμηθεί η ευημερία μιας κοινωνίας, είναι πλέον σύνηθες να χρησιμοποιούνται αντικειμενικοί δείκτες, που ενσωματώνουν κυρίως οικονομικά και κοινωνικά στοιχεία και κριτήρια. Όμως στις περισσότερες αναπτυγμένες κοινωνίες, η βελτίωση σε τομείς, όπως παιδεία, υγεία και εισόδημα, δεν είχε ανάλογες επιδόσεις στην ευτυχία ή στην ικανοποίηση από τη ζωή. Μάλιστα σε αυτές τις χώρες, παρατηρούνται φαινόμενα περισσότερων διαζυγίων, καταθλίψεων και αυτοκτονιών (Heliwell 2007, Layard, 2005). Για τους παραπάνω λόγους, τα τελευταία χρόνια τονίζεται η ανάγκη για χρήση υποκειμενικών δεικτών ευημερίας, ώστε να διαμορφωθεί μια πληρέστερη εικόνα, η οποία μπορεί να συμβάλλει στην ερμηνεία της ασυμβατότητας ανάμεσα στη σχετική υλική ευμάρεια και στα ψηλά ποσοστά εκδήλωσης ατομικών και κοινωνικών προβλημάτων (Huppert et al., 2009). Η γνώση η οποία προκύπτει από την ενασχόληση με την ευημερία των ανθρώπων, πέρα από την ευημερία των αριθμών, οδήγησε σταδιακά στην ανάδειξη ενός επιστημονικού κλάδου που φέρει τον τίτλο 'Happiness studies' ή 'Happiness economics' (Graham, 2011).

Η έρευνα για την ευημερία χωρίζεται στη μέτρηση και αξιολόγηση της ΥΕ και της αντικειμενικής ευημερίας (ΑΕ). Η αντικειμενική προσέγγιση της ευημερίας (βλ. και Wolff and Zacharias, 2009) αξιολογεί την ευημερία χρησιμοποιώντας ποσοτικά

αντικειμενικά μέτρα ή ένα δείκτη όπως εισόδημα ή δαπάνες, ή ακόμη έναν πολυδιάστατο. Από την άλλη, η υποκειμενική προσέγγιση (παρουσιάζεται αναλυτικότερα στην επόμενη παράγραφο) προσανατολίζεται στο αίσθημα του ανθρώπου για τη ζωή του γενικά (βλ. και Diener, 1984) ή σε συγκεκριμένους τομείς της ζωής του/της, όπως σχετικούς με υγεία, εργασία, διασκέδαση, οικονομικής φύσης, σχετικά με το περιβάλλον κλπ. (βλ. και Cummins, 1996). Πρέπει να τονιστεί ότι στον κύκλο των οικονομικών επιστημόνων, η αντικειμενική προσέγγιση της ευημερίας ήταν κυρίαρχη για πολύ καιρό και μόνο την τελευταία δεκαετία η υποκειμενική προσέγγιση εμπλουτίστηκε με θεωρητικές και πρακτικές εργασίες και έρευνες (βλ. και Di Tella et al., 2001; Easterlin, 2003; Graham and Felton, 2006; Kenny, 2005; van Praag et al., 2003).

2.2.2. Υποκειμενική ευημερία

Η ΥΕ είναι μία πολυσήμαντη έννοια, η οποία αναφέρεται στις εκτιμήσεις των ανθρώπων για τη ζωή τους σε πολλές διαφορετικές εκφάνσεις της, εκτιμήσεις που είναι συναισθηματικές και γνωστικές (Deci και Ryan, 2001), όπου το :

- συναισθηματικό κομμάτι, είναι καλύτερα γνωστό ως ευτυχία και είναι μία εκτίμηση κατευθυνόμενη από συναισθήματα και emotions Diener (2000)
- γνωστικό κομμάτι, το οποίο αναφέρεται και ως ικανοποίηση από τη ζωή (Vittersø κ.α., 2005), που πληροφορεί για την εκτίμηση της ζωής ενός ατόμου και σε ποιο βαθμό έχει εξελιχθεί σύμφωνα με τις προσδοκίες του (δηλαδή το βαθμό ομοιότητας με την ιδανική ζωή όπως τη θεωρεί αυτός).

Αν οι παραπάνω έννοιες συνδυαστούν μαζί, σχηματίζουν την έννοια της ΥΕ, αν και προτείνεται να μελετώνται και ξεχωριστά (Carorale κ.α., 2007), καθώς όπως φαίνεται από τα προλεγόμενα, οι έννοιες της ικανοποίησης από τη ζωή και της ευτυχίας είναι συναφείς, αλλά δεν είναι ταυτόσημες. Είναι λοιπόν σαφές ότι η ΥΕ θεωρείται μία πολυδιάστατη έννοια (Diener κ.α. 1999; Ryan και Deci, 2000; Van Praag κ.α., 2003) που αντανάκλα την αξιολόγηση ποικίλων τομέων της ανθρώπινης ζωής, όπως της οικογένειας, της δουλειάς, των φίλων, της υγείας, της αυτό-εκτίμησης, της διασκέδασης, κλπ.

3. Μεθοδολογία

3.1. Στοιχεία για την ΕΚΕ

Όπως προαναφέρθηκε, η έρευνα που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο, έχει στηριχθεί σε δεδομένα της ΕΚΕ (η επίσημη ονομασία της, είναι European Social Survey), για αυτό θεωρήθηκε σκόπιμο να αναφερθούν μερικά στοιχεία για αυτήν. Η διεθνής αυτή έρευνα διεξάγεται κάθε δύο έτη σε ευρωπαϊκά κράτη και για πρώτη φορά (1^{ος} γύρος), διενεργήθηκε το έτος 2001. Βασικός της στόχος είναι να καταστεί μια έρευνα μακρόχρονης και διακρατικής σύγκρισης, η οποία να πληροί τα ψηλότερα μεθοδολογικά πρότυπα και να παρέχει πληροφορίες για αξίες, συμπεριφορές, στάσεις και κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των πολιτών των ευρωπαϊκών κρατών (Jowell κ.α., 2007). Τα δεδομένα συλλέγονται διενεργώντας προσωπικές συνεντεύξεις σε νοικοκυριά (σε άτομα πάνω από 15 ετών), χρησιμοποιώντας τυχαία πιθανοτική δειγματοληψία.

Τα θέματα που έχουν καλυφθεί τουλάχιστον μία φορά από τότε που ξεκίνησε η ΕΚΕ συμπεριλαμβάνουν τα παρακάτω: ΜΜΕ και κοινωνική εμπιστοσύνη, Πολιτική, Υποκειμενική ευημερία, ανθρώπινες αξίες, μετανάστευση, δουλειά και ευημερία, προσωπική και κοινωνική ευημερία, αλλά και πολλά ακόμη.

Ο πιο πρόσφατος γύρος της έρευνας είναι ο 8^{ος}, όπου συμμετείχαν 23 χώρες (ESS, 2016)¹, ερευνήθηκαν 44.387 άτομα και η περίοδος διεξαγωγής των συνεντεύξεων ήταν από τον Απρίλιο του 2016 ως και το Μάιο του 2017.

3.2. Ερωτήσεις για την κλίμακα αξιών και την ΥΕ στην ΕΚΕ

Ο Schwarz για να αξιολογήσει τις αξίες έχει δημιουργήσει ένα ερωτηματολόγιο 40 ερωτήσεων, το οποίο ονομάζεται “Ερωτηματολόγιο αποτύπωσης των αξιών” (Portrait Values Questionnaire) και στην ΕΚΕ εφαρμόζεται μία εκδοχή του, η οποία περιέχει 21 ερωτήσεις.

Οι ερωτήσεις για την κλίμακα αξιών ήταν διατυπωμένες ως εξής στην ΕΚΕ².

¹ Διαθέσιμα δεδομένα της 2^{ης} έκδοσης αυτού του γύρου στις 30/05/2018

“Παρακάτω κάνουμε περιγραφές για κάποιους ανθρώπους. Ακούγοντας κάθε περιγραφή, σας παρακαλώ να μου πείτε πόσο σας μοιάζει ή όχι το άτομο που αναφέρεται στην κάθε περιγραφή.”

Οι πιθανές απαντήσεις ήταν: “1:Μου μοιάζει πάρα πολύ, 2: Μου μοιάζει, 3:Μου μοιάζει κάπως, 4:Μου μοιάζει λίγο , 5: Δε μου μοιάζει, 6:Δε μου μοιάζει καθόλου”

Οι 21 ερωτήσεις, ο τύπος αξιών και ο πυλώνας που αυτές ανήκουν, ακολουθούν στον Πίνακα 1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Οι 21 ερωτήσεις για τις αξίες, οι τύποι τους και ο πυλώνας που ανήκουν

Αξίες	Τύποι αξιών	Πυλώνες
1.Είναι σημαντικό για αυτόν να έχει καινούργιες ιδέες και να είναι δημιουργικός. Του αρέσει να κάνει πράγματα με τον δικό του πρωτότυπο τρόπο.	Αυτοπροσδιορισμός	Τάση για αλλαγή
2.Είναι σημαντικό για αυτόν να είναι πλούσιος. Θέλει να έχει πολλά χρήματα και ακριβά πράγματα.	Ισχύς-Δύναμη	Εγωκεντρισμός
3.Πιστεύει ότι είναι σημαντικό, όλοι οι άνθρωποι στον κόσμο να αντιμετωπίζονται ισότιμα. Πιστεύει ότι όλοι θα πρέπει να έχουν τις ίδιες ευκαιρίες στη ζωή.	Παγκοσμιότητα	Υπέρβαση του Εγώ
4.Είναι σημαντικό γι’ αυτόν να δείχνει τις ικανότητές του. Θέλει ο κόσμος να θαυμάζει αυτό που κάνει.	Επίδοση-επίτευξη στόχων	Εγωκεντρισμός
5.Είναι σημαντικό γι’ αυτόν να ζει σε ένα ασφαλές περιβάλλον. Αποφεύγει οτιδήποτε θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ασφάλειά του.	Ασφάλεια	Συντήρηση
6.Του αρέσουν οι εκπλήξεις και θέλει να κάνει πάντα καινούργια πράγματα. Πιστεύει ότι είναι σημαντικό για τη ζωή του να κάνει πολλά διαφορετικά πράγματα.	Παρώθηση-Διέγερση	Τάση για αλλαγή
7.Πιστεύει ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να κάνουν αυτό που τους λένε. Πιστεύει ότι οι άνθρωποι πρέπει πάντα να τηρούν τους κανόνες, ακόμα και όταν κανείς δεν επιβλέπει την τήρησή τους.	Συμμόρφωση	Συντήρηση
8.Είναι σημαντικό γι’ αυτόν να ακούει ανθρώπους με διαφορετικές απόψεις από τις δικές του. Ακόμα και όταν διαφωνεί μαζί τους θέλει να κατανοεί τις απόψεις τους.	Παγκοσμιότητα	Υπέρβαση του εγώ
9.Είναι σημαντικό για αυτόν να είναι ταπεινός και μετριοφρων. Προσπαθεί να μην τραβάει την προσοχή.	Παράδοση	Συντήρηση
10.Είναι σημαντικό γι’ αυτόν να περνάει καλά. Του αρέσει να καλομαθαίνει τον εαυτό του.	Ηδονή	Τάση για αλλαγή

¹ διαθέσιμα δεδομένα της 2ης έκδοσης αυτού του γύρου στις 30/05/2018

² ακολουθεί το κείμενο από τον 5^ο γύρο που συμπεριλάμβανε και την Ελλάδα, οπότε οι ερωτήσεις ήταν μεταφρασμένες

11. Είναι σημαντικό γι' αυτόν να παίρνει τις δικές του αποφάσεις για ό,τι κάνει. Θέλει να είναι ελεύθερος και να μην χρειάζεται να εξαρτάται από τους άλλους.	Αυτοπροσδιορισμός	Τάση για αλλαγή
12. Είναι σημαντικό γι' αυτόν να βοηθά τους ανθρώπους γύρω του. Θέλει να φροντίζει για το καλό τους.	Φιλανθρωπία-καλοσύνη	Υπέρβαση του Εγώ
13. Είναι σημαντικό γι' αυτόν να είναι πολύ επιτυχημένος. Ελπίζει ότι ο κόσμος θα αναγνωρίσει τα επιτεύγματά του.	Επίδοση	Εγωκεντρισμός
14. Είναι σημαντικό γι' αυτόν, η κυβέρνηση να μπορεί να εγγυηθεί την ασφάλειά του απέναντι σε κάθε είδους απειλή. Θέλει το κράτος να είναι ισχυρό για να μπορεί να προστατεύει τους πολίτες του.	Ασφάλεια	Συντήρηση
15. Αναζητεί την περιπέτεια και του αρέσει να είναι ριψοκίνδυνος. Θέλει η ζωή του να είναι συναρπαστική.	Παρώθηση	Τάση για αλλαγή
16. Είναι σημαντικό γι' αυτόν να συμπεριφέρεται πάντα σωστά. Θέλει να αποφεύγει να κάνει οτιδήποτε για το οποίο οι άνθρωποι θα έλεγαν ότι είναι λάθος.	Συμμόρφωση	Συντήρηση
17. Είναι σημαντικό γι' αυτόν να τον σέβονται οι άλλοι. Θέλει οι άλλοι να κάνουν αυτό που τους λέει.	Ισχύς	Εγωκεντρισμός
18. Είναι σημαντικό γι' αυτόν να είναι πιστός στους φίλους του. Θέλει να αφοσιώνεται στους ανθρώπους που βρίσκονται κοντά του.	Φιλανθρωπία	Υπέρβαση του Εγώ
19. Πιστεύει ακράδαντα ότι οι άνθρωποι πρέπει να φροντίζουν τη φύση. Η φροντίδα για το περιβάλλον είναι κάτι σημαντικό γι' αυτόν.	Παγκοσμιότητα	Υπέρβαση του Εγώ
20. Η παράδοση είναι κάτι σημαντικό γι' αυτόν. Προσπαθεί να κρατάει τα ήθη και τα έθιμα, που του μετέδωσαν η θρησκεία του και η οικογένειά του.	Παράδοση	Συντήρηση
21. Αναζητάει πάντα το κέφι και τη διασκέδαση. Είναι σημαντικό γι' αυτόν να κάνει πράγματα που τον ευχαριστούν.	Ηδονή	Τάση για αλλαγή

Υπάρχουν δύο ερωτήσεις στην ΕΚΕ, σχετικά με την ΥΕ, οι οποίες μαζί έχουν αναγνωριστεί ως μία χωριστή διάσταση της υποκειμενικής ευημερίας, και έχει αναφερθεί (ESS, 2015a) ως αξιολογική ευημερία [evaluative wellbeing]. Ακολουθούν οι ερωτήσεις όπως διατυπώνονται στην έρευνα.

- “Κάνοντας μια γενική εκτίμηση, πόσο ικανοποιημένος/η είστε γενικά με τη ζωή σας σήμερα;” Παρακαλώ απαντήστε χρησιμοποιώντας αυτή την κάρτα, όπου 0 σημαίνει απόλυτα δυσαρεστημένος/η και 10 σημαίνει εξαιρετικά ικανοποιημένος/η
- “Σε γενικές γραμμές, πόσο ευτυχισμένος/η θα λέγατε ότι είστε;”

Παρακαλώ απαντήστε χρησιμοποιώντας αυτή την κάρτα, όπου 0 σημαίνει απόλυτα δυστυχισμένος/η και 10 σημαίνει εξαιρετικά ευτυχισμένος/η.

3.3. Ερευνητικές υποθέσεις

Πρόθεσή μας ήταν να εξετάσουμε το επίπεδο της ΥΕ, καθώς και τις αξίες των ευρωπαϊών πολιτών, όπως αποτυπώνονται στον τελευταίο γύρο της έρευνας, αλλά και τη διαχρονική εξέλιξή τους. Επίσης ενδιαφερόμαστε για τη συσχέτιση των παραπάνω μεταβλητών. Συνεπώς οι ερευνητικές μας προτάσεις, θα μπορούσαν να διατυπωθούν ως εξής:

- Ποιες αξίες θεωρούνται οι σημαντικότερες στην πρόσφατη έρευνα της ΕΚΕ;
- Ποια είναι η διαχρονική εξέλιξη των αξιών (έτη 2008-2016);
- Ποια είναι η διαχρονική εξέλιξη της ΕΧ και της ΙΖ (έτη 2008-2016);
- Ποια είναι η σχέση μεταξύ των αξιών και την υποκειμενικής ευημερίας;

Για τη διαχρονική εξέλιξη των μεταβλητών (ΥΕ και αξιών), χρησιμοποιήθηκαν δεδομένα από τον 4^ο γύρο της έρευνας (έτος διενέργειας έρευνας 2008) ως και τον πιο πρόσφατο 8^ο γύρο (έτος διενέργειας 2016), του οποία τα δεδομένα δημοσιεύτηκαν και είναι διαθέσιμα από το έτος 2018.

4. Αποτελέσματα

4.1. Οι πιο σημαντικές αξίες

Ακολουθούν στον Πίνακα 2, περιγραφικά στατιστικά των 21 ερωτήσεων για τις αξίες που υπήρχαν στην ΕΚΕ, καθώς και οι μέσοι όροι (μ.ο.) από τους προηγούμενες γύρους της έρευνας. Οι απαντήσεις ήταν σε εξαβάθμια κλίμακα, οπότε όταν ένα άτομο απαντάει με "1", η αξία αυτή το εκφράζει περισσότερο και ισχύει το αντίθετο όταν είναι κοντά στο "6". Η διάμεσος αυτής της κλίμακας είναι το 3,5.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Περιγραφικά στατιστικά των ερωτήσεων για τις αξίες

Αρ. Ερωτ.	Αξίες ³ “Είναι σημαντικό γι’ αυτόν:”	Μ.ο. (2016) Γύρος 8	Τυπ.απ όκλιση	2014 Γύρος 7	2012 Γύρος 6	2010 Γύρος 5	2008 Γύρος 4
1	Να έχει καινούργιες ιδέες και να είναι δημιουργικός.	2,58	1,253	2,54	2,57	2,60	2,60
2	Να είναι πλούσιος.	4,08	1,342	4,12	3,90	3,91	3,86
3	Όλοι οι άνθρωποι στον κόσμο να αντιμετωπίζονται ισότιμα.	2,18	1,082	2,03	2,03	2,04	2,10
4	Να δείχνει τις ικανότητές του.	3,21	1,396	3,21	2,97	3,05	3,01
5	Να ζει σε ένα ασφαλές περιβάλλον.	2,38	1,227	2,33	2,23	2,25	2,27
6	Του αρέσουν οι εκπλήξεις και θέλει να κάνει πάντα καινούργια πράγματα.	2,99	1,353	2,98	2,91	2,99	2,96
7	Πιστεύει ότι οι άνθρωποι θα πρέπει να κάνουν αυτό που τους λένε.	3,24	1,398	3,17	3,06	3,08	3,00
8	Να ακούει ανθρώπους με διαφορετικές απόψεις από τις δικές του.	2,39	1,081	2,35	2,40	2,43	2,39
9	Να είναι ταπεινός και μετριοφρων.	2,66	1,225	2,67	2,64	2,74	2,74
10	Να περνάει καλά.	2,90	1,328	2,83	2,94	2,97	2,95
11	Να παίρνει τις δικές του αποφάσεις για ό,τι κάνει.	2,19	1,100	2,16	2,17	2,23	2,23
12	Να βοηθά τους ανθρώπους γύρω του.	2,20	1,008	2,15	2,16	2,18	2,22
13	Να είναι πολύ επιτυχημένος.	3,16	1,370	3,15	2,96	3,05	3,01
14	Η κυβέρνηση να μπορεί να εγγυηθεί την ασφάλειά του απέναντι σε κάθε είδους απειλή.	2,35	1,196	2,29	2,18	2,23	2,27
15	Αναζητεί την περιπέτεια και του αρέσει να είναι ριψοκίνδυνος.	3,83	1,447	3,86	3,80	3,86	3,87
16	Να συμπεριφέρεται πάντα σωστά.	2,73	1,249	2,64	2,57	2,57	2,58
17	Να τον σέβονται οι άλλοι.	3,17	1,368	3,17	3,02	3,03	3,06
18	Να είναι πιστός στους φίλους του.	1,96	,948	1,88	1,91	1,94	1,98
19	Πιστεύει ακράδαντα ότι οι άνθρωποι πρέπει να φροντίζουν τη φύση.	2,18	1,050	2,09	2,10	2,14	2,14
20	Η παράδοση είναι κάτι σημαντικό γι’ αυτόν.	2,77	1,363	2,77	2,63	2,62	2,61
21	Αναζητάει πάντα το κέφι και τη διασκέδαση.	2,98	1,329	2,98	3,01	3,06	3,09

³ εδώ αναφέρονται πιο συνοπτικά σε σχέση με τον Πίνακα 1.

Ο μέσος όρος των απαντήσεων, ήταν χαμηλότερος από 3,5 σχεδόν σε όλες τις ερωτήσεις, εκτός από την αξία του να είσαι πλούσιος, και της αναζήτησης περιπέτειας και συναρπαστικής ζωής. Αυτό σημαίνει ότι τα άτομα του δείγματος, θεωρούν σχεδόν όλες τις αξίες σημαντικές, εκτός από τις δύο προαναφερόμενες. Πιο συγκεκριμένα:

- Οι αξίες που δε θεωρήθηκαν τόσο σημαντικές ήταν: το να είσαι πλούσιος (Ερώτημα 2), να αναζητείς περιπέτεια (Ερώτημα 15) και να ακολουθείς κανόνες (Ερώτημα 7).
- Οι αξίες που θεωρήθηκαν πιο σημαντικές: οι άνθρωποι να μεταχειρίζονται ισότιμα (Ερώτημα 3), να είσαι πιστός σε φίλους και κοντινούς (Ερώτημα 18), οι άνθρωποι να φροντίζουν τη φύση (Ερώτημα 19).

Παρατηρήθηκε επίσης ότι η τυπική απόκλιση στις ερευνώμενες αξίες, ήταν μικρότερη στην αξία να βοηθάς και να νοιάζεσαι για άλλους ανθρώπους (Ερώτημα 12) και στο να είσαι πιστός σε φίλους και κοντινούς ανθρώπους (Ερώτημα 18). Η τυπική απόκλιση διαπιστώθηκε ότι ήταν μεγαλύτερη στο να ακολουθείς κανόνες (Ερώτημα 7) και στο να αναζητείς περιπέτεια (Ερώτημα 15).

4.2. Διαχρονική εξέλιξη των αξιών από το 2008 ως και το 2016

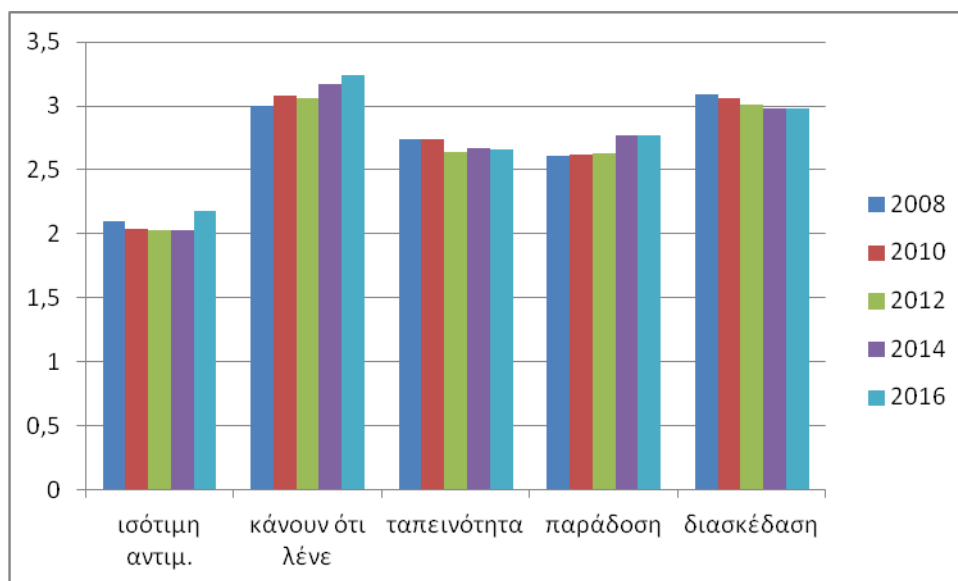
Παρατηρούμε ότι όταν συγκρίνουμε τους μέσους όρους της τελευταίας έρευνας του έτους 2016, με αυτούς του 2008, υπάρχει άνοδος των μ.ο. σχεδόν σε όλες τις αξίες (σε 13 από τις 21), επομένως η σημασία που αποδίδεται στις περισσότερες αξίες έχει μειωθεί.

Οι αξίες που βελτίωσαν λίγο την εικόνα τους ήταν, η αναζήτηση διασκέδασης (Ερώτημα 21) και η ταπεινότητα (Ερώτημα 9).

Αντιθέτως οι αξίες στις οποίες παρατηρήθηκε η μεγαλύτερη μείωση ήταν η πίστη στην ίση μεταχείριση των ανθρώπων (Ερώτημα 3), το να ακολουθούν κανόνες (Ερώτημα 7), να είναι επιτυχημένοι (Ερώτημα 13) και η παράδοση (Ερώτημα 20). Οι διαφορές στις παραπάνω ερωτήσεις απεικονίζονται στο Σχήμα 2 που ακολουθεί.

ΣΧΗΜΑ 2

Διαχρονικές μεταβολές πέντε ερωτήσεων

4.3 ΥΕ και διαχρονική εξέλιξη

Ακολουθούν στον Πίνακα 3, οι μέσοι όροι της ΙΖ και της ΕΧ, στους 5 γύρους της ΕΚΕ που ερευνώνται. Είναι εμφανής η ανοδική πορεία (έχει ξεκινήσει από τον 5^ο γύρο) και στις δύο μεταβλητές, αν και φαίνεται ότι στον τελευταίο γύρο, ανακόπηκε σε κάποιο βαθμό. Μάλιστα η ΙΖ φαίνεται να έχει μεγαλύτερη αύξηση σε σχέση με την ΕΧ και ο μέσος όρος της φαίνεται να πλησιάζει αυτόν της ΕΧ.

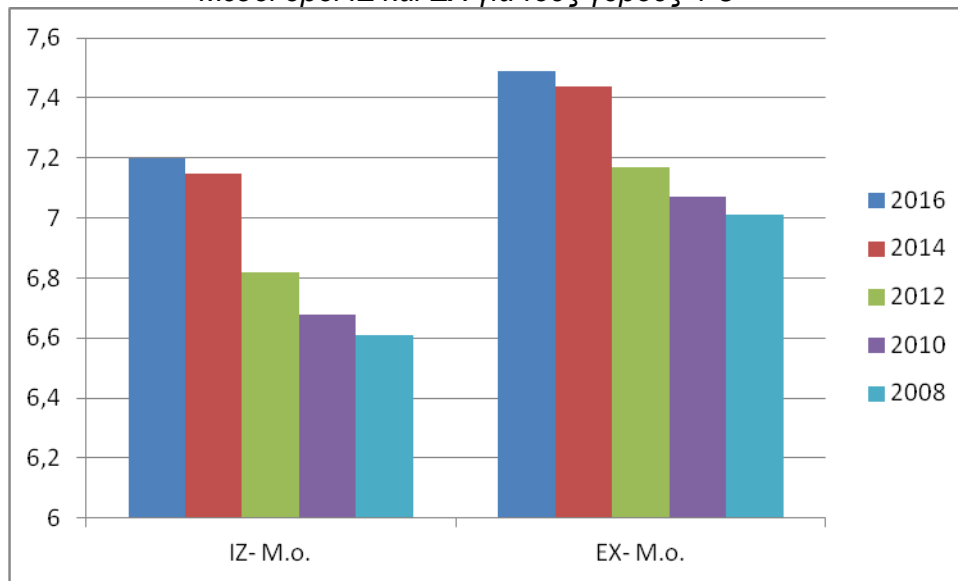
ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Διαχρονική πορεία ΙΖ και ΕΧ

Έτος-έκδοση	ΙΖ		ΕΧ	
	Μ.ο.	Μεταβολή %*	Μ.ο.	Μεταβολή %*
2016-8 ^{ος} γύρος	7,20	+0,72	7,49	+0,66
2014- 7 ^{ος} γύρος	7,15	+4,83	7,44	+3,79
2012- 6 ^{ος} γύρος	6,82	+1,97	7,17	+1,43
2010- 5 ^{ος} γύρος	6,68	+1,08	7,07	+0,77
2008- 4 ^{ος} γύρος	6,61	-3,04	7,01	-2,72

* Μεταβολή σε σχέση με την αμέσως προηγούμενη περίοδο

Τα παραπάνω απεικονίζονται και στο Σχήμα 3 που ακολουθεί.

ΣΧΗΜΑ 3
Μέσοι όροι IZ και EX για τους γύρους 4-8

4.4. Διαφορά των δύο στοιχείων της υποκειμενικής ευημερίας

Έχει ήδη αναφερθεί ότι τα στοιχεία της υποκειμενικής ευημερίας: IZ και EX είναι σωστότερο να ερευνώνται χωριστά, καθώς, παρόλο που είναι αρκετά σχετικές μεταξύ τους, είναι διαφορετικές έννοιες. Το γεγονός ότι πρόκειται για δύο διαφορετικές έννοιες, έχει αναφερθεί ESS (2015b), μετά και από παραγοντική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε. Πράγματι σε όλους τους παραπάνω γύρους της έρευνας, τα δύο αυτά στοιχεία έχουν ψηλό συντελεστή συσχέτισης Spearman, με τιμές γύρω στο 0,700, αλλά επίσης οι διαφορές των μέσων όρων τους ήταν στατιστικά σημαντικές σε όλους τους γύρους που εξετάστηκαν (4^{ος} – 8^{ος}). Οι ίδιες διαπιστώσεις έχουν αναφερθεί στην έρευνα των (Clark και Senik, 2011), αλλά και στην ESS (2015b), όπου παρατηρήθηκε υψηλή συσχέτιση μεταξύ τους.

4.5. Συσχετίσεις μεταβλητών (YE και 10 τύπων αξιών)

Σε αυτό το στάδιο της ανάλυσης που εξετάζονται οι συσχετίσεις μεταξύ των τύπων αξιών και της υποκειμενικής ευημερίας, υπολογίστηκε ο μ.ο. για κάθε έναν από τους δέκα τύπους αξιών και τις είκοσι μία ερωτήσεις που συμπεριλαμβάνουν, όπως αναφέρθηκαν στον Πίνακα 1. Υπολογίστηκαν οι συσχετίσεις μεταξύ των 10 τύπων αξιών και των ερωτήσεων YE, IZ, EX και καταγράφονται στον Πίνακα 4.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Συσχετίσεις των δέκα τύπων αξιών με την ΙΖ, την ΕΧ και την ΥΕ

		ΙΖ	ΕΧ	ΥΕ
Παράδοση	Spearman's	,002	-,024	-,011*
	Sig. (2-tailed)	,633	,000	,011
Παγκοσμιότητα	Spearman's	-,102**	-,141**	-,134**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Συμμόρφωση	Spearman's	-,028**	-,035**	-,034**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Φιλανθρωπία	Spearman's	-,171**	-,205**	-,203**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Αυτοπροσδιορισμός	Spearman's	-,131**	-,151**	-,153**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Παρώθηση	Spearman's	-,092**	-,101**	-,105**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Ηδονή	Spearman's	-,150**	-,162**	-,170**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Επίτευξη	Spearman's	-,024**	-,030**	-,030**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Δύναμη	Spearman's	,031**	,044**	,041**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
Ασφάλεια	Spearman's	,021**	-,008**	,008
	Sig. (2-tailed)	,000	,095	,091

* σημαντικός συντελεστής σε 0,05 επίπεδο σημαντικότητας.

** σημαντικός συντελεστής σε 0,01 επίπεδο σημαντικότητας.

Οι δύο μεταβλητές της υποκειμενικής ευημερίας (ΙΖ και ΕΧ) εμφάνισαν ορισμένες σημαντικά στατιστικά συσχετίσεις με τους δέκα τύπους αξιών. Πάντως οι περισσότερες συσχετίσεις των τύπων αξιών με ΙΖ και ΕΧ, είχαν αρνητικό συντελεστή και οι μόνες με θετικό ήταν η Ασφάλεια και η Ισχύς, οι οποίες σύμφωνα με τη θεωρία είναι μη-υγιείς αξίες. Σχετικά μεγάλο αρνητικό συντελεστή είχαν η φιλανθρωπία, ο ηδονισμός και ο αυτό-προσδιορισμός.

Το παραπάνω συμπέρασμα έρχεται σε αντίθεση με προηγούμενη κατάταξη σε υγιείς και μη αξίες και πρακτικά σημαίνει ότι η ανασφάλεια που υπάρχει στο περιβάλλον (οικονομικό, κοινωνικό κλπ), είναι πιθανόν να οδηγεί τα άτομα στην επιλογή πιο ασφαλών αξιών.

Στον παραπάνω Πίνακα 4, καταγράφεται επίσης η συσχέτιση της ΥΕ με τους τύπους των αξιών. Έτσι διαπιστώνεται ότι οι οκτώ από τις δέκα αξίες έχουν αρνητική συσχέτιση με την υποκειμενική ευημερία και μάλιστα όλες με στατιστικά σημαντικό συντελεστή συσχέτισης. Οι δύο αξίες που έχουν θετική συσχέτιση με την ΥΕ, είναι η ισχύς και η ασφάλεια, αλλά όχι με σημαντικό συντελεστή συσχέτισης.

5. Συμπεράσματα

Εξετάζοντας τη σημασία που αποδίδεται στις αξίες, όπως αυτή καταγράφηκε στις 21 ερωτήσεις της ΕΚΕ, διακρίνουμε μια μικρή μείωση στη σημαντικότητα που αποδίδεται, σχεδόν στις περισσότερες αξίες, ειδικά αν συγκρίνουμε τα δεδομένα της τελευταίας έρευνας, με αυτή του 2008. Αξίες που είχαν την αντίθετη κατεύθυνση, δηλαδή βελτιώθηκαν αρκετά, ήταν η ταπεινότητα και η αναζήτηση διασκέδασης. Τελικά διαπιστώνεται ότι πράγματι υπάρχει αργή αλλαγή και διαχρονική σταθερότητα στις αξίες, καθώς όλες οι προαναφερόμενες μετατοπίσεις δεν ήταν μεγάλης κλίμακας.

Γενικά διαπιστώθηκε ότι οι κάτοικοι των ευρωπαϊκών χωρών που συμμετείχαν στην ΕΚΕ, θεωρούν τις περισσότερες αξίες σημαντικές, εκτός από αυτή την αξία, που θεωρεί ότι είναι καλό να είναι πλούσιος και αυτή που τον ωθεί να αναζητεί την περιπέτεια. Μάλιστα οι ίδιες αξίες δε θεωρήθηκαν σημαντικές και σε προηγούμενες εκδόσεις της έρευνας. Η αξία η οποία θεωρήθηκε λίγο πιο σημαντική σε σχέση με προηγούμενες χρονικές περιόδους, ήταν η αναζήτηση της διασκέδασης, η οποία πλέον εκτιμάται περισσότερο. Από την άλλη μεριά, δηλαδή σχετικά με τις αξίες που προτιμήθηκαν περισσότερο, επίσης δεν παρατηρούνται μεγάλες ανακατατάξεις και έτσι η πίστη στους φίλους, ότι όλοι οι άνθρωποι πρέπει να αντιμετωπίζονται ισότιμα και ότι πρέπει να φροντίζουμε τη φύση, παρέμειναν οι πιο σημαντικές, αν και σε όλες παρατηρείται μια μείωση σε σχέση με το έτος 2008. Έχει επίσης αναφερθεί στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους Sortheix κ.α. (2017) σε νέους Ευρωπαίους πολίτες, ότι αυτοί λόγω της κρίσης στράφηκαν σε αξίες που δίνουν έμφαση στην αυτοπροστασία. Επιπλέον οι Schwarz και Sortheix (2018) ανέφεραν ότι οι πολίτες στράφηκαν σε αξίες συμμόρφωσης και παράδοσης, κάτι που είχε αναφερθεί και στην έρευνα του Davidon (2008), εξετάζοντας τη διαφορά στις αξίες από τον 1^ο στον 2^ο γύρο της ESS.

Σχετικά με την ΥΕ, παρατηρούμε ότι έχει αυξηθεί αρκετά (μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση παρατηρήθηκε από το 2012 στο 2014) σε όλο το διάστημα που ερευνάται. Ξεκινώντας από το 2008, που είχαμε μείωση σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, έχουμε αύξηση στους μ.ο. κάθε γύρου και της ΙΖ και της ΕΧ. Παρατηρείται επίσης ότι ιδιαίτερα η ΙΖ, έχει λίγο μεγαλύτερη αύξηση και πλέον οι μ.ο. της, έχουν πλησιάσει την ΕΧ. Αυτό σημαίνει ότι η ευτυχία έχει φτάσει σε σχετικά ψηλό επίπεδο και δυσκολεύει όλο και περισσότερο η αξιολόγησή της με μεγαλύτερους βαθμούς στην κλίμακα.

Το θέμα της συσχέτισης της ΥΕ με τους τύπους των αξιών, που επίσης διερευνήθηκε, κατέδειξε ότι θετική συσχέτιση υπήρχε μόνο στους τύπους της ασφάλειας και της δύναμης. Επίσης όταν μελετήθηκε χωριστά η ΙΖ, διαπιστώθηκε ότι υπήρχαν τρεις θετικές συσχετίσεις; εκτός από τις παραπάνω υπήρχε μια μικρή θετική συσχέτιση και στην παράδοση. Δηλαδή διαπιστώθηκε ότι η ΙΖ συσχετίζεται θετικά με περισσότερες αξίες, που προσφέρουν ασφάλεια και δύναμη, που όπως προαναφέρθηκε είναι πιθανόν αυτό να συμβαίνει λόγω της ανασφάλειας που επικρατεί σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, σε όλο τον κόσμο. Κάτι ανάλογο έχει αναφερθεί σε έρευνα των Tormos κ.α. (2017), όπου από το 1^ο κύμα της ΕΚΕ ως το 6^ο, παρατηρήθηκε ότι οι πυλώνες της “Υπέρβασης του Εγώ” και της “Τάσης για αλλαγή”, θεωρήθηκαν λιγότερο σημαντικές. Δηλαδή τα συμπεράσματα που προκύπτουν, συγκλίνουν στο ότι η αρχική θεώρηση για αξίες υγιείς και μη, ανάλογα με το αν σχετίζονται θετικά ή αρνητικά με την ευημερία, μπορεί να αλλάξει λόγω του περιβάλλοντος. Το ίδιο συμπέρασμα έχει αναφερθεί και στην έρευνα των Schwarz και Sortheix (2018), όπου επίσης αναφέρεται ότι η έννοια “περιβάλλον” μπορεί να συμπεριλάβει τομείς, όπως οικογένεια, φίλοι, γειτονιά, κοινωνία, άλλους δημογραφικούς παράγοντες, κλπ.

Περιορισμοί και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η έρευνα που αφορά τις αξίες και τη διαχρονική τους εξέλιξη, έχει την ιδιαιτερότητα ότι, οι αλλαγές που γίνονται στο περιβάλλον των ατόμων, δεν επηρεάζουν άμεσα τις αξίες και η αλλαγή δεν είναι εύκολο να αναγνωρισθεί. Επίσης οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που συμβαίνουν, ίσως δεν πλήττουν όλες τις χώρες το ίδιο. Οπότε θα μπορούσε να ερευνηθεί κάθε χώρα χωριστά, γιατί είναι πιθανό να αντιμετωπίζει διαφορετικό περιβάλλον από τις άλλες.

Βιβλιογραφία

- Allport, G.W., Vernon, P.E., & Lindzey G., (1951). Study of values: A scale for measuring the dominant interests in personality. Manual of directions, Houghton-Mifflin Company.
- Austin, A. (2016). Practical reason in hard times: The effects of economic crisis on the kinds of lives people in the UK have reason to value. *Journal of Human Development and Capabilities*, 17 (2), 225–244.
- Bardi, A., Buchanan, K. E., Goodwin, R., Slabu, L., & Robinson, M. (2014). Value stability and change during self-chosen life transitions: Self-selection versus socialization effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106, 131-147.
- Bardi, A., & Goodwin, R. (2011). The dual route to value change: Individual processes and cultural moderators. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 271-287.
- Bardi, A., Lee, J. A., Hofmann-Towfigh, N., & Soutar, G. (2009). The structure of intraindividual value change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(5), 913– 929.
- Bilsky, W., & Schwartz, S.H. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality*, 8, 163-181.
- Caporale G.M., Georgellis Y., Tsitsianis N., & Yin Y.P., (2007). "Income and Happiness across Europe: Do Reference Values Matter?," CESifo Working Paper Series 2146, CESifo Group Munich.
- Caporale, G.M., Georgellis, Y., Tsitsianis, N. and Yin, YP. (2009) 'Income and happiness across Europe: do reference values matter?'. *Journal of Economic Psychology*, 30 (1). pp. 42 - 51. ISSN: 0167-4870.
- Caprara G.V., Barbaranelli C., Steca P., Malone P.S., (2006). Teachers' self-efficacy beliefs as determinants of job satisfaction and students' academic achievement: A study at the school level, *Journal of School Psychology* 44(6):473-490.
- Clark, A.E., and Senik, C. (2011). "Will GDP Growth Increase Happiness in Developing Countries?" In R. Peccoud (Ed.), *Measure For Measure: How Well Do We Measure Development?* Paris: AFD Publications.
- Cummins, R. A. (1996). The domains of life satisfaction: an attempt to order satisfaction relationship. *Social Indicators Research*, Vol.38, pp.303–332.
- Daniel, E., Fortuna, K., Thrun, S. K., Cioban, S., & Knafo, A. (2013). Brief report: Early adolescents' value development at war time. *Journal of Adolescence*, 36(4), 651-655.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1995). Human autonomy: The basis for true self-esteem. In M. Kernis (Ed.), *Efficacy, agency, and self-esteem* (pp. 31–49). New York: Plenum.

- Deci EL, Ryan RM, Gagné M, Leone DR, Usunov J, Kornazheva BP. (2001). Need satisfaction, motivation, and well-being in the work organizations of a former Eastern Bloc country: a cross-cultural study of selfdetermination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Volume: 27 issue: 8, page(s): 930-942.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, Vol.95, pp.542–575.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55(1), 34–43.
- Diener, E., and Seligman, M. E. P. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5, 1–31.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302.,
- Di Tella, R., MacCulloch, R.J., & Oswald, A.J. (2001). Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness. *American Economic Review*, 91, 335- 341.
- Dobewall, H., & Aavik, T. (2016). Rank-order consistency and profile stability of self- and informant-reports of personal values in comparison to personality traits. *Journal of Individual Differences*, 37, 40-48.
- Easterlin, R. A. (2003). Happiness of women and men in later life: Nature, determinants, and prospects. In M. J. Sirgy, D. Rahtz, & A. C. Samli (Eds.), *Advances in quality-of-life theory and research* (pp. 13–26). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- European Social Survey (2015a), *Europeans' Personal and Social Wellbeing: Topline Results from Round 6 of the European Social Survey*. London: ESS ERIC.
- European Social Survey (2015b), *Measuring and Reporting on Europeans' Wellbeing: Findings from the European Social Survey*. London: ESS ERIC.
- European Social Survey (2016): *ESS8- 2018 Documentation Report*. Edition 2.0. Bergen, European Social Survey Data Archive, NSD - Norwegian Centre for Research Data for ESS ERIC.
- Fontaine, J., & Schwartz, S. H. (1996). Universality and bias in the structure of psychological questionnaire data. Paper presented at the XIII Congress of the International Association of Cross-Cultural Psychology, Montreal, Canada.
- Graham, A (2011). 'Strengthening young people's social and emotional wellbeing', Centre for Children and Young People: Background Briefing Series, no. 7.
- Graham, C., & Felton, A. (2006). Inequality and happiness: insights from Latin America. *Journal of Economic Inequality*, 4, pp:107–122.

- Grube, J.W., Wallack, L., (1994). Television beer advertising and drinking knowledge, beliefs, and intentions among school children. *American Journal of Public Health* 84:254–259.
- Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley.
- Helliwell, J.F. (2007). Well-being and Social Capital: Does Suicide Pose a Puzzle?, *Social Indicators Research*, 81, 455-496.
- Huppert F., Marks N., Clark A., Siegrist J., Stutzer A., Vitterso J., (2009). “Measuring well-being across Europe: description of the ESS well-being module and preliminary findings”, *Social Indicators Research*, Vol.91, No3, pp.301-315.
- Hutcheon, P.D. (1972). “Value theory: Toward conceptual clarification”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 23 (June 1972).
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 19-51.
- Jensen, J. P. & Bergin, A. E. (1988). “Mental Health Values of Professional Therapists: a National Interdisciplinary Survey.” *Professional Psychology: Research and Practice*, 19, (1988): 290-297.
- Jowell, R., Roberts, C., Fitzgerald, R., & Eva, G. (2007). *Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European Social Survey*. SAGE.
- Kasser, T., Rosenblum, K. L., Sameroff, A. J., Deci, E.L.,Hawks, S. (2014). Changes in materialism, changes in psychological well-being: Evidence from three longitudinal studies and an intervention experiment. *Motivation and Emotion*, 38, 1-22.
- Kenny, C. (2005). Does development make you happy? Subjective well-being and economic growth in developing Countries. *Social Indicators Research*, Vol:73, pp:199–219.
- Kluckhohn, C. K., (1951). Values and value orientations in the theory of action. In T. Parsons and E. A. Shils (Eds.), *Toward a general theory of action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Layard, R. (2005). *Happiness: lessons from a new science*. London: Penguin books.
- Lönnqvist, J. E., Jasinskaja-Lahti, I., & Verkasalo, M. (2011). Personal values before and after migration: A longitudinal case study on value change in Ingrian–Finnish migrants. *Social Psychological and Personality Science*, 2(6) 584–591.
- Lönnqvist, J.-E., Jasinskaja-Lahti, I., & Verkasalo, M. (2013). Rebound effect in personal values: Ingrian Finnish migrants’ values two years after migration. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44, 1122- 1126.
- Maio, G. R., Pakizeh, A., Cheung, W. Y., & Rees, K. J. (2009). Changing, priming, and acting on values: effects via motivational relations in a circular model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(4), 699–715.

- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological review*, 50(4), 370–396.
- NEF, (2017), <http://www.nationalaccountsofwellbeing.org/learn/what-is-well-being.html>, προσπελάστηκε στις 08/07/18.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. Glencoe, Il. : Free Press.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free press.
- Romanyuk, L., Shevchenko T., Surkov P., (2016). Values' becoming as criterions of personal well-being: The cross-cultural 3rd ESS conference, 13-15 July, 2016, Lausanne.
- Rudnev, M. (2014). Value adaptation among Intra-European migrants: Role of country of birth and country of residence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45, 1626-1642.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55, 68-78.
- Sagiv, L., & Schwartz, S. H. (1995). Value priorities and readiness for out-group social contact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, No. 1: 437-448.
- Sagiv, L., & Schwartz, S. H. (2000). Value priorities and subjective well-being: Direct relations and congruity effects. *European Journal of Social Psychology*, 30, 177-198.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25) (pp. 1-65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*, 50, 19-45.
- Schwartz, S. (1999). A theory of cultural values and some implications for work. *Applied Psychology: An International Review*, 48, No.1: 23-41.
- Schwartz, S. H. (2005). Basic human values: Their content and structure across countries. In A. Tamayo & J. B. Porto (Eds.), *Valores e comportamento nas organizações* [Values and behavior in organizations] pp. 21-55. Petrópolis, Brazil: Vozes.
- Schwartz, S. H., & Bardi, A. (2001). Value Hierarchies across Cultures: Taking a Similarities Perspective. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 32, 268-290.
- Schwartz, S. H., Bardi, A., & Bianchi, G. (2000). Value adaptation to the imposition and collapse of Communist regimes in Eastern Europe. In S. A. Renshon & J. Duckitt (Eds.), *Political Psychology: Cultural and Cross Cultural Perspectives* (pp.217–237). London, Macmillan.
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W., (1987). "Toward a universal psychological structure of human values." *Journal of Personality and Social Psychology* 53 (1987): 550-562.

- Schwartz, S. H. & Sagiv, L., (2000). "Value Priorities and Subjective Well-Being: Direct Relations and Congruity Effects." *European Journal of Social Psychology*, Eur. J. Soc. Psychol. 30, (2000): 177-198.
- Schwartz, S. H., & Sortheix, F. M. (2018). Values and subjective well-being. In E. Diener, S. Oishi, & L. Tay (Eds.), *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers. DOI:nobascholar.com.
- Sortheix, F.M., Parker, P.D., Lechner, C.M., Schwartz, S.H., (2017). Changes in Young Europeans' Values During the Global Financial Crisis, *Social Psychological and Personality Science*, published online: October 3, 2017, <https://doi.org/10.1177/1948550617732610>.
- Staub E., 1979, *Positive social behavior and morality*, Vol. 2. Socialization and development. Academic Press.
- Tormos, R., Vauclair, C. M., & Dobewall, H. (2017). Does Contextual Change Affect Basic Human Values? A Dynamic Comparative Multilevel Analysis Across 32 European Countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 0022022117692675.
- Van Praag, B. M. S., Frijters, P., & Ferrer-i-Carbonel, A. (2003). The anatomy of subjective well-being. *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol: 51, pp: 29–49.
- Veroff J., Reuman D., Feld S., (1984). Motives in American women and men across the life span, *Developmental Psychology* 20(6),pp.:1142-1158.
- Verkasalo, M., Goodwin, R., & Bezmenova, I. (2006). Values following a major terrorist incident: Finnish adolescent and student values before and after September 11, 2001. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(1), 144-160.
- Vittersø, J., Diener, R., & Diener, E. (2005). The divergent meanings of life satisfaction: Item response modeling of the satisfaction with life scale in Greenland and Norway. *Social Indicators Research*, Vol. 74, Iss:2, pp:327–348.
- Weeks, W.A., and Kahle L.R., (1990). Social values and salespeople's effort: Entrepreneurial versus routine selling, *Journal of Business Research*, vol. 20, issue 2, pp.183-190.
- Wolff, E. N., & Zacharias, A. (2009). Household wealth and the measurement of economic well-being in the United States. *Journal of Economic Inequality*, Vol. 7, pp.83–115.

Η Μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής: Μια Κριτική Επισκόπηση

*Γεώργιος Στεφανής **

Περίληψη

Η έννοια της μικροθεμελίωσης έχει μια μακρά ιστορία που ξεκινά αμέσως μετά τη διάκριση της Οικονομικής Επιστήμης σε Μακροοικονομική και Μικροοικονομική, στις αρχές της δεκαετίας του 1930. Τις επόμενες δύο δεκαετίες λαμβάνει περισσότερο συγκεκριμένη μορφή μέσα από τα έργα των οικονομολόγων της νεοκλασικής σύνθεσης, συνεχίζεται στις αρχές του 1970 και 1980 με τα μικροθεμελιακά υποδείγματα των νέων κλασικών οικονομολόγων και της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων αντίστοιχα, και φθάνει μέχρι τους νέους κενσλιανούς κατά τη δεκαετία του 1990. Σήμερα, η μέχρι πρότινος πανσπερμία διαφορετικών απόψεων στη Μακροοικονομική φαίνεται να έχει φθάσει σε μία ευρεία συναίνεση κάτω από τη μεθοδολογική αναγκαιότητα της παροχής μικροθεμελιακών βάσεων για τη μακροοικονομική θεωρία. Στόχος του παρόντος άρθρου αποτελεί η επισκόπηση της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σχολής και η ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο κάθε προσέγγιση εξάγει μακροοικονομικά συμπεράσματα έχοντας ως βάση μικροοικονομικές έννοιες. Επίσης, θα παρουσιαστεί μέσα από τη συγκριτική ανάλυση της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης και της νέας νεοκλασικής σύνθεσης, ο τρόπος με τον οποίο οδηγείται η Μακροοικονομική στην απαξίωση και ακολούθως στην υποβάθμιση, καθώς σε πολλές περιπτώσεις καταλήγει να είναι απλά μια εφαρμογή της Μικροοικονομικής.

Λέξεις κλειδιά: Μακροοικονομική, Μικροοικονομική, Μικροθεμελίωση, Νεοκλασική σύνθεση, Νέα νεοκλασική σύνθεση

JEL Κωδικοί: *B21, B22, B41, E13*

* Υποψήφιος διδάκτωρ, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια δόθηκε όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα στη χρησιμοποίηση μικροοικονομικών υποδειγμάτων ως βάση για την περιγραφή του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί μία οικονομία. Μεγάλο μέρος των υποστηρικτών της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας, θεωρεί ότι παρήλθε η εποχή της μικροθεμελίωσης της μακροοικονομικής. Στόχος του φιλόδοξου αυτού προγράμματος, όπως διατυπώθηκε κατά τη δεκαετία του 1980, αποτελούσε «η ενσωμάτωση των συναθροιστικών προβλημάτων [μιας οικονομίας], όπως ο πληθωρισμός και οι οικονομικοί κύκλοι μέσα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο 'μικροοικονομικής' θεωρίας» (Lucas 1987, σελ. 107). Σύμφωνα με την παραπάνω προσέγγιση, η μικροοικονομική θεωρία προηγείται της αντίστοιχης μακροοικονομικής, διότι μόνο όταν τα μακροοικονομικά φαινόμενα είναι πλήρως εξηγήσιμα ως συνέπειες «ορθώς-διατυπωμένων ατομικών προβλημάτων βελτιστοποίησης [θα είναι η] μακροοικονομική θεώρηση καλώς θεσπισμένη» (Hoover 1988, σελ. 87)¹. Ως εκ τούτου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο King (2012, σελ. 2): «η μακροοικονομική δεν αποτελεί τίποτε περισσότερο παρά μια απλή εφαρμογή της μικροοικονομικής θεωρίας [...], όπως η βιομηχανική οργάνωση και η οικονομική του περιβάλλοντος».

Ακολουθώντας την προσέγγιση του μεθοδολογικού ατομικισμού και εφαρμόζοντας «ακριβείς» και «σταθερά-δομημένες» μικροοικονομικές αρχές στις μακροοικονομικές μεταβλητές, οι υποστηρικτές του συγκεκριμένου προγράμματος ισχυρίζονται ότι η μακροοικονομική είναι «επουσιώδης και αναγώγιμη στη μικροοικονομική» (Syll 2014, σελ. 12). Σύμφωνα με τον Lucas (1987, σελ. 107-108), σκοπός του νεοκλασικού προγράμματος της μικροθεμελίωσης, αποτελεί η ενοποίηση της Μικροοικονομικής με τη Μακροοικονομική, έτσι ώστε να μιλούμε απλά και μόνο για μία ενιαία οικονομική θεωρία.

Για τους ίδιους, η μόνη κατάλληλη μέθοδος επεξήγησης των μακροοικονομικών φαινομένων προέρχεται μέσα από μικροθεμελιακές έννοιες, όπως οι ατομικές προτιμήσεις και πεποιθήσεις. Η μικροθεμελίωση πραγματοποιείται μέσα από ένα μοντέλο συμπεριφοράς με έναν αντιπροσωπευτικό δρώντα (representative agent) με ορθολογικές προσδοκίες (rational expectations), «που εμπνέεται από το έργο του Frank Ramsey», στο οποίο ο δρών μεγιστοποιεί ή ελαχιστοποιεί υπό περιορισμό τη διαχρονική συνάρτηση χρησιμότητάς του (King 2012, σελ. 1). Οι συνθήκες κάτω από

τις οποίες η βελτιστοποίηση λαμβάνει χώρα είναι εκείνες της τέλεια ανταγωνιστικής οικονομίας, εντός της οποίας οι αγορές βρίσκονται σε ισορροπία.

Ο όρος μικροθεμελίωση αφορά την προσπάθεια της μικροοικονομικής ανάλυσης της συμπεριφοράς του ατόμου, του νοικοκυριού ή της επιχείρησης να εξάγει συμπεράσματα, τα οποία θα θεμελιώνουν και θα αποτελούν τη βάση της μακροοικονομικής θεωρίας. «Η μικροθεμελίωση βασίζεται στο μεθοδολογικό ατομικισμό» (Syll 2014, σελ. 12), σύμφωνα με τον οποίο «τα κοινωνικά φαινόμενα εξηγούνται με υποθέσεις ατομικής συμπεριφοράς» (Ζουμπουλάκης 2007, σελ. 41)². Μ' άλλα λόγια, είναι δυνατόν να υπάρξει «για όλα τα κοινωνικά φαινόμενα μια ατομικιστική εξήγηση και μια εννοιολογική αναγωγή» (ibid, σελ. 42). Με τη σειρά του ο μεθοδολογικός ατομικισμός βασίζεται στην έννοια του μεθοδολογικού οντολογισμού, σύμφωνα με τον οποίο μόνο τα άτομα προβαίνουν σε πράξεις και λαμβάνουν αποφάσεις (Hoover 1995, σελ. 237).

Η προτεραιότητα της μικροοικονομικής θεωρίας στην ανάλυση των οικονομικών φαινομένων, που υποστηρίζουν οι υπερασπιστές του δόγματος της μικροθεμελίωσης, προέρχεται από τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται η Οικονομική Επιστήμη. Σύμφωνα με τον Lionel Robbins (1932, σελ. 15): «η οικονομική ορίζεται ως η επιστήμη, η οποία μελετά την ανθρώπινη συμπεριφορά ως μια σχέση μεταξύ στόχων και σπανίων μέσων που έχουν εναλλακτικές χρήσεις». Μ' άλλα λόγια, η Οικονομική Επιστήμη ορίζεται ως η μελέτη των επιλογών του ατόμου υπό κάποιο περιορισμό.

Ο συγκεκριμένος ορισμός του Robbins έχει συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στο να καθιερωθεί στη συνείδηση των οικονομολόγων, το ότι η Οικονομική μελετά αποκλειστικά την ατομική οικονομική συμπεριφορά. Ως εκ τούτου, η μελέτη της Μακροοικονομικής είναι αναγκαίο να βασίζεται και αυτή πάνω στο συγκεκριμένο ορισμό, καθώς μόνο τα άτομα είναι αυτά που λαμβάνουν αποφάσεις και επηρεάζουν την πορεία των μακροοικονομικών φαινομένων. Σύμφωνα με τους Duarte and Lima (2012, σελ. 1), το γεγονός ότι το δόγμα της μικροθεμελίωσης άρχισε να εδραιώνεται μόνο κατά τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι ο ορισμός του Robbins κατέκτησε τελικά την ορθόδοξη οικονομική θεωρία κατά την περίοδο εκείνη.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, έχει επικρατήσει στη συνείδηση της κοινότητας των οικονομολόγων η αντίληψη ότι η μικροοικονομική, που αφορά την οικονομική

συμπεριφορά μεμονωμένων ατόμων, νοικοκυριών και επιχειρήσεων αποτελεί την αυτό καθ' αυτό οικονομική θεωρία³. Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι και η δήλωση του Robert Lucas, ο οποίος υποστηρίζει ότι: «εάν ενδιαφερόμαστε για τη συμπεριφορά των συναθροιστικών φαινομένων, τότε θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την οικονομική θεωρία για να βοηθηθούμε, και η μόνη θεωρία που έχουμε στα χέρια μας είναι αυτή των ορθολογικών και εγωιστικών οικονομικών δρώντων» (Hahn 1983, σελ. 223). Συνεπώς, η μακροοικονομική αφορά την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη συμπεριφορά συναθροιστικών φαινομένων, όπως το εισόδημα και η απασχόληση, από τη διαθέσιμη μικροοικονομική θεωρία (Hahn 1982, σελ. 311).

Παρ' όλα αυτά, ο ορισμός του Robbins αγνοεί τις μακρο-όψεις της οικονομίας και επικεντρώνεται ολοκληρωτικά στις μικρο-πτυχές αυτής. Ως εκ τούτου, αδυνατεί να συμπεριλάβει φαινόμενα όπως η ανεργία, η οικονομική μεγέθυνση ή η διακύμανση του επιχειρηματικού κύκλου. Άποψη μας αποτελεί το γεγονός ότι με το σύγχρονο πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης, η Μακροοικονομική κινείται προς την κατεύθυνση της πλήρους προσαρμογής στον ορισμό του Robbins. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, η σύγχρονη μικροθεμελίωση, βασισμένη στο συγκεκριμένο ορισμό, δίνει τόσο μεγάλη έμφαση στην αριστοποιητική συμπεριφορά των αντιπροσωπευτικών δρώντων, η οποία διαμορφώνει την πορεία των μακροοικονομικών φαινομένων⁴.

Ως εκ τούτου, με βάση τα παραπάνω, « [...] οι οικονομικές πράξεις είναι το αποτέλεσμα της ατομικής συμπεριφοράς, με φυσικό επόμενο η παροχή μικροοικονομικών θεμελιακών αρχών στα μακροοικονομικά υποδείγματα να καθίσταται επιτακτική ανάγκη» (Grabner 2002, σελ. 12). Η παραπάνω πρόταση αποτελεί πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομικής θεωρίας, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία της οικονομικής ανάλυσης αφορά τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητας των οικονομικών δρώντων υπό περιορισμό. Συνεπώς, «η επιθυμία της μικροθεμελίωσης της Μακροοικονομικής έχει εισχωρήσει στο συλλογικό ασυνείδητο των οικονομολόγων» (Hartley 1997, σελ. 126). Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η συζήτηση σχετικά με τη μεθοδολογική ορθότητα της μικροθεμελίωσης παραμερίζεται σε σημαντικό βαθμό από το κυρίαρχη οικονομική θεωρία⁵.

2. Η ιστορία των νεοκλασικών προγραμμάτων μικροθεμελίωσης

2.1. Η προϊστορία της μικροθεμελίωσης της μακροοικονομικής

Η έννοια της μικροθεμελίωσης έχει μια μακρά ιστορία που ξεκινά το 1933, αρκετά πριν από την επινοήση του όρου το 1956 από τον S. Weintraub (1956), με το άρθρο του νομπελίστα Νορβηγού οικονομολόγου Ragnar Frisch, «[ο οποίος] εισήγαγε τον όρο μακροανάλυση» (Schumpeter 1954[2006], σελ. 1109)⁶. Από την πρώτη στιγμή που προέκυψε ο διαχωρισμός ανάμεσα στους δύο κλάδους της Οικονομικής Επιστήμης κατά τη δεκαετία του 1930 (Tsoulfidis 2010, σελ. 238), η σχέση ανάμεσα στη Μικροοικονομική και στη Μακροοικονομική άρχισε να αποτελεί πρόσφορο έδαφος για συζήτηση.

Σύμφωνα με τον Hoover (2012, σελ. 28): «Ο Frisch ήταν ο πρώτος που με σαφήνεια έθιξε το πρόβλημα της σχέσης τους». Συγκεκριμένα, ο Frisch (1933) υποστήριξε ότι υπάρχει ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη λειτουργία των αυτό καθ' αυτό μερών και στα χαρακτηριστικά του συνόλου της οικονομίας. Για τον ίδιο, η αλληλεπίδραση μεταξύ των μερών που απαρτίζουν μια οικονομία είναι που διαχωρίζει τη μικροδυναμική ανάλυση από τη μακροδυναμική ανάλυση (ibid). Βέβαια όπως υποστηρίζει ο Hoover (2012, σελ. 30), η παραπάνω αλληλεπίδραση δεν αφορά τους ατομικούς δρώντες (agents) μιας οικονομίας τύπου Walras με έναν κεντρικό δημοπράτη που ρυθμίζει τις τιμές, αλλά την κυκλοφορία των οικονομικών μεταβλητών από τον ένα μικρο-τομέα του οικονομικού συστήματος στον άλλο.

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Keynes (1936[2007]) χωρίς να υιοθετεί τον όρο 'μακροδυναμική ανάλυση' όπως ο Frisch, προβαίνει στο διαχωρισμό ανάμεσα στη θεωρία των ατόμων, των επιχειρήσεων, των βιομηχανιών και στη θεωρία προσδιορισμού του προϊόντος ως σύνολο. Η ανάλυση του Keynes αναφορικά με την σχέση μεταξύ Μικροοικονομικής και Μακροοικονομικής έχει δημιουργήσει και συνεχίζει να δημιουργεί μεγάλη σύγχυση στους ιστορικούς οικονομικών θεωριών. Για ορισμένους συγγραφείς, ο Keynes περιγράφεται ως υποστηρικτής του μεθοδολογικού ατομικισμού, σύμφωνα με τον οποίο οποιαδήποτε κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να εξηγηθούν με υποθέσεις ατομικής συμπεριφοράς (Watkins 1952, σελ. 33, 35, 53-54), ενώ ορισμένοι άλλοι φθάνουν στο σημείο να αναφέρουν ότι βάσισε τη μακροοικονομική του θεωρία σε μικροοικονομικά θεμέλια που ξέφευγαν

από τα στενά όρια του νεοκλασικού υποδείγματος (Hoover 2012, σελ. 34, Sardoni 2002, σελ. 5).

Για ορισμένους άλλους συγγραφείς ο Keynes τάχθηκε ενάντια στο μεθοδολογικό ατομικισμό και υπέρ μιας ολιστικής και «προς τα κάτω (top down)» στρατηγικής για τη μακροοικονομική (Milonakis and Fine 2009, σελ. 275, Togati 1998, σελ. 36-38, 154, 175-176, 303), συνηγορώντας στη μακροθεμελίωση της μικροοικονομικής (Boland 1982, σελ. 79-94, Togati 1998, σελ. 33, 76-77, 238). Σε αντίθεση με τις παραπάνω δύο θεωρήσεις ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η τοποθέτηση του ήταν περισσότερο πλουραλιστική παρά ατομικιστική ή ολιστική (O' Donnell 1989, σελ. 177).

Άποψή μας είναι ότι ο μεγάλος βρετανός οικονομολόγος πολύ δύσκολα θα αποδέχονταν την έννοια της μικροθεμελίωσης, έτσι όπως τη γνωρίζουμε σήμερα μέσα από το νεοκλασικό υπόδειγμα. Αξίζει βέβαια να σημειωθεί ότι η ανάλυσή του σχετικά με τα θεμελιώδη συστατικά της συναθροιστικής ζήτησης και προσφοράς, όπως για παράδειγμα ο τρόπος με τον οποίο η συνολική κατανάλωση επηρεάζεται από τις αποφάσεις των ατόμων σχετικά με την κατανάλωσή τους σήμερα και στο μέλλον, καταδεικνύει μια συσχέτιση ανάμεσα στις μικροοικονομικές επιλογές των ατόμων και στα μακροοικονομικά αποτελέσματα (Hoover 2012, σελ. 34). Παρ'όλα αυτά, η παραπάνω συσχέτιση θεωρούμε ότι δεν είναι αρκετή για να δεχθούμε ότι ο Keynes ακολουθεί την προσέγγιση της μεθοδολογίας της μικροθεμελίωσης. Ο λόγος είναι ότι για τον ίδιο, «[...] το σύνολο δεν ισούται με το άθροισμα των μερών του, [...], καθώς μικρές μεταβολές της παραγωγής έχουν μεγάλες επιδράσεις [στο σύνολο της οικονομίας]» (Keynes 1926, σελ. 150).

Παρόμοια προσέγγιση έχει και στη «Γενική Θεωρία», όπου προσπαθώντας να περιγράψει τη σχέση ανάμεσα στις επενδύσεις και στις αποταμιεύσεις, αναφέρει το παράδοξο της φειδούς, σύμφωνα με το οποίο, ενώ η αποταμίευση θεωρείται οικονομικά ωφέλιμη για το μεμονωμένο άτομο, αν την ακολουθήσει το σύνολο των ατόμων, τότε ο συνολικό πλούτος θα μειωθεί (Keynes 1936[2007], σελ. 359-362). Χρησιμοποιώντας το παράδοξο της φειδούς, ως παράδειγμα ενός σφάλματος σύνθεσης (fallacy of composition), ο Keynes αρνείται τη μικρο-αναγωγή (micro-reduction), η οποία αποτελεί το θεμέλιο λίθο της μικροθεμελίωσης, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στη θεωρία του συνόλου και του ατόμου (Keynes 1936[2007]).

2.2. Η νεοκλασική σύνθεση

Η μεγάλη επιρροή που άσκησε το έργο του Keynes δεν άφησε ανεπηρέαστη τη νεοκλασική θεωρία, μολονότι ο ίδιος άσκησε έντονη κριτική στην τελευταία, αμφισβητώντας αρκετές από τις βασικές αρχές της, όπως το νόμο του Say . Σύμφωνα με τον Τσουλφίδη (2011, σελ. 417): «Αμέσως μετά τη δημοσίευση της Γενικής Θεωρίας πολλοί οικονομολόγοι προσπάθησαν να τυποποιήσουν και να απλοποιήσουν το αναμφίβολα δυσνόητο περιεχόμενο του βιβλίου». Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν συγγραφείς όπως οι Hicks (1939), Samuelson (1947), Patinkin (1956), Lange (1944), Modigliani (1954) και Tobin (1958), οι οποίοι διαμόρφωσαν ένα νέο για εκείνη την εποχή ρεύμα στην Οικονομική Επιστήμη, τη νεοκλασική σύνθεση, που κυριάρχησε στην οικονομική θεωρία από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1970.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των προσεγγίσεων της νεοκλασικής σύνθεσης αποτέλεσε η προσπάθεια ενσωμάτωσης των κεϋνσιανών ιδεών στο βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας (Weintraub E. R. 1974, σελ. 49, Leijonhufvud 1992, σελ. 28, Laidler 2008, σελ. 3). Μ' άλλα λόγια, υπήρξε μια προσπάθεια ενοποίησης των δύο ξεχωριστών οικονομικών πεδίων, της μικροοικονομικής ανάλυσης του νεοκλασικού υποδείγματος από τη μια μεριά και της μακροοικονομικής ανάλυσης του Keynes από την άλλη⁷. Το μέσο δια του οποίου κάτι τέτοιο θα καθιστούσε δυνατή την ενοποίηση ήταν η θεωρία της γενικής ισορροπίας του Walras.

Παρ' όλο που υπήρχαν διαφορές στις αναλύσεις μεταξύ των διαφόρων συγγραφέων που συνέβαλλαν στη δημιουργία της νεοκλασικής σύνθεσης, ένα από τα κύρια αποτελέσματα αυτής ήταν ότι διαμόρφωσαν την Οικονομική Επιστήμη «ως ένα αμάλγαμα δύο ξεχωριστών, αλλά ταυτόχρονα συνεκτικών και όχι ανταγωνιστικών πεδίων της, Μικροοικονομικής και της Μακροοικονομικής» (Hands 2012, σελ. 96). Η νεοκλασική σύνθεση θεωρούνταν το « εργαλείο της συμφιλίωσης» (Pearce και Hoover 1995, σελ. 211) μεταξύ των δύο πεδίων της οικονομικής θεωρίας. Μέχρι το 1960, η σύνθεση κυριάρχησε σε κάθε εγχειρίδιο οικονομικών, τουλάχιστον στις Η.Π.Α. (Pearce και Hoover 1995) και έγινε η κυρίαρχη προσέγγιση στη μακροοικονομική ανάλυση (Snowdon και Vane 2005, σελ. 23).

Παρ' όλα αυτά, η σύνθεση χρησιμοποιώντας το βαλρασιανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, δόμησε την ανάλυσή της με βάση τη μικροοικονομική θεωρία του

νεοκλασικού υποδείγματος. Κατά αυτόν τον τρόπο, στην προσπάθειά της να περιγράψει τα μακροοικονομικά φαινόμενα της ανεργίας, του πληθωρισμού κ.ά. με βάση τα μικροοικονομικά θεμέλια που έθετε το υπόδειγμα γενικής ισορροπίας μετέβαλλε το νόημα των προσεγγίσεων του Keynes. Βέβαια, είναι αναγκαίο να σημειώσουμε ότι σε καμία περίπτωση η νεοκλασική σύνθεση δεν προσπάθησε να υποβαθμίσει το ενδιαφέρον της Οικονομικής για τη μακροοικονομική ανάλυση, όπως έγινε μετά το 1970, παρόλο που χρησιμοποίησε ως βάση της ανάλυσής της, τη μικροοικονομική θεωρία.

2.3. Η εμφάνιση των Νέων Κλασικών Οικονομικών

Η νεοκλασική σύνθεση κυριάρχησε στην οικονομική θεωρία μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, κυρίως λόγω του ότι κατάφερε έως ένα βαθμό να ενοποιήσει το νεοκλασικό υπόδειγμα (Μικροοικονομική) με την οικονομική θεωρία του Keynes (Μακροοικονομική) ή αλλιώς να συσχετίσει την οικονομική θεωρία με την οικονομική πολιτική. Ωστόσο, μια σειρά από γεγονότα τόσο σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής όσο και σε επίπεδο οικονομικής θεωρίας υπονόμισαν σε μεγάλο βαθμό την εγκυρότητά της. Αρχικά, σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής οι συγκυρίες που έλαβαν χώρα τη δεκαετία του 1970, όπως η κατάρρευση του συστήματος των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton Woods το 1971 και οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και 1979, καθώς και το νέο φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού διαμόρφωσαν ένα αρνητικό κλίμα ως προς την επικρατούσα νεοκλασική σύνθεση και ιδιαίτερα ως προς τα κεϋνσιανά στοιχεία, που η ίδια εμπεριείχε.

Σε επίπεδο οικονομικής θεωρίας το μεγαλύτερο πλήγμα για τη νεοκλασική σύνθεση ήρθε μέσα από τα έργα των Sonnenschein (1972), Mantel (1977), Debreu (1974) και της κριτικής του Lucas (1976). Από τη μια μεριά, το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu, σύμφωνα με το οποίο «οποιαδήποτε συνεχής συνάρτηση ικανοποιεί τόσο το νόμο του Walras όσο και τη μηδενικού βαθμού ομογένεια μπορεί να είναι συνάρτηση υπερβάλλουσας ζήτησης σε μια βαλρασιανή οικονομία» (Rizvi 2006, σελ. 229), απαξίωνε το πρόγραμμα της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης, καθώς αποδείκνυε ότι «[...] η μοναδικότητα και η ευστάθεια ενός συστήματος γενικής ισορροπίας δεν είναι εφικτή» (Kirman 1989, σελ. 127).

Από την άλλη, η κριτική του Lucas, «αμφισβήτησε τα μακροοικονομετρικά μοντέλα εκείνης της περιόδου, τα οποία ήταν όλα κεϋνσιανής έμπνευσης» (De Vroey 2012, σελ. 172). Συγκεκριμένα, ο Lucas (1976) υποστήριξε ότι μολονότι τα οικονομικά υποδείγματα έχουν σε ικανοποιητικό βαθμό καλή ικανότητα πρόβλεψης, τελικά αποτυγχάνουν αν ληφθούν υπόψιν εναλλακτικές οικονομικές πολιτικές. Ο λόγος για τον ίδιο που συμβαίνει κάτι τέτοιο είναι διότι αυτά στερούνται επαρκούς μικροθεμελίωσης.

Τόσο το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu όσο και η κριτική του Lucas κατέδειξαν ότι η μικροθεμελίωση της νεοκλασικής σύνθεσης ήταν ανεπαρκής και ότι έπρεπε να εστιάσει περισσότερο στην ατομική συμπεριφορά και όχι στην αγοραία ζήτηση, η οποία θεωρήθηκε απομεινάρι της παρωχημένης κεϋνσιανής θεωρίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λόγω των παραπάνω μεταβολών τόσο σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής όσο και σε επίπεδο οικονομικής θεωρίας ήρθαν στο προσκήνιο νέες μακροοικονομικές θεωρίες, καθώς η κεϋνσιανή ορθοδοξία που κυριαρχούσε μέχρι τότε τέθηκε υπό αμφισβήτηση. Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ήρθαν στο προσκήνιο τα Νέα Κλασικά Οικονομικά, μέσα από τις πρωτοποριακές εργασίες των Robert Lucas, Thomas Sargent και Neil Wallace, τα οποία ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τη μονεταριστική σχολή του Milton Friedman.

Τα αρχικά υποδείγματα των νέων κλασικών ήταν σαφώς διαφοροποιημένα από εκείνα των μονεταριστών, καθώς υπέθεταν ότι οι οικονομικοί δρώντες (agents) δομούν ορθολογικές προσδοκίες (rational expectations) και όχι προσαρμοζόμενες προσδοκίες (adaptive expectations), όπως υπέθετε ο Friedman προκειμένου να διαψεύσει την ύπαρξη της μακροχρόνιας καμπύλης Phillips⁸. Η χρησιμοποίηση της υπόθεσης των ορθολογικών προσδοκιών άνοιξε το δρόμο για την εγκαθίδρυση των σύγχρονων προγραμμάτων μικροθεμελίωσης. Η συγκεκριμένη υπόθεση προϋποθέτει την υπόθεση της «τέλειας πρόβλεψης» εφόσον φυσικά δεν υπάρχουν διάφορες εξωγενείς διαταράξεις που δεν είναι προβλέψιμες (Τσουλφίδης 2011, σελ. 512).

Πέρα από την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, μία άλλη έννοια η οποία αποτέλεσε θεμέλιο της ανάλυσης των νέων κλασικών οικονομολόγων ήταν αυτή της καμπύλης προσφοράς Lucas, η οποία «εμπεριέχει εμμέσως την καμπύλη Phillips, καθώς το προϊόν και το επίπεδο τιμών σχετίζονται θετικά» (Τσουλφίδης 2011, σελ. 514). Σύμφωνα με την τελευταία, η οποία αναφέρεται στην αγορά εργασίας, οι

αποφάσεις των οικονομικών φορέων (εργαζόμενοι, επιχειρήσεις) αντανakλούν μια βελτιστοποιητική συμπεριφορά, όπου οι πρώτες διαμορφώνονται με βάση τις σχετικές τιμές του πραγματικού μισθού και του προϊόντος (Lucas και Rapping 1969). Επιπρόσθετα, μία ακόμη έννοια που επανάφεραν οι νέοι κλασικοί οικονομολόγοι και που αποτέλεσε ακρογωνιαίιο λίθο του σύγχρονου προγράμματος μικροθεμελίωσης ήταν αυτή της πλήρους εκκαθάρισης των αγορών, η οποία συμβάδιζε απόλυτα με τη θεωρία της γενικής ισορροπίας.

Για τους νέους κλασικούς οικονομολόγους η θεωρία της εκκαθάρισης των αγορών είναι ύψιστης σημασίας, καθώς μέσω αυτής τα βελτιστοποιητικά σχέδια όλων των οικονομικών δρώντων (agents) είναι συμβατά το ένα με το άλλο. Μ' άλλα λόγια, τα τελευταία μπορούν και συντονίζονται χωρίς άλλη παρέμβαση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως υποστηρίζει ο De Vroey (2012, σελ. 170): «η έννοια της ανισορροπίας των αγορών, [...] έπρεπε να εγκαταλειφθεί από τα λεξικά Οικονομικών». Ο λόγος της παραπάνω πεποίθησης ήταν ότι στερούνταν επαρκούς μικροθεμελίωσης (Lucas 1977 [1981], σελ. 221) και ότι μια ανισορροπία στην αγορά θα καταδείκνυε ανορθολογική συμπεριφορά εκ μέρους των οικονομικών δρώντων (ibid, σελ. 225). Ως εκ τούτου, για τα Νέα Κλασικά Οικονομικά «δεν υφίσταται διαδικασία “προσαρμογής”, καθώς η οικονομία βρίσκεται μονίμως σε ισορροπία, κατά τον ίδιο τρόπο που ο βαλρασιανός δημοπράτης βρίσκεται σε ισορροπία» (Hands 2012, σελ. 111).

Η έννοια όμως που επηρέασε και συνεχίζει να επηρεάζει περισσότερο από κάθε άλλη το νεοκλασικό πρόγραμμα μικροθεμελίωσης είναι αυτή του αντιπροσωπευτικού δρώντος (representative agent), η οποία έγινε εξαιρετικά δημοφιλής κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας στην οικονομική θεωρία των Νέων Κλασικών Οικονομικών⁹. «Αντί να μελετάται η συμπεριφορά εκατομμυρίων διαφορετικών καταναλωτών και χιλιάδων επιχειρήσεων, μελετάται το πρόβλημα λήψης αποφάσεων της “αντιπροσωπευτικής” οικονομικής μονάδας, της οποίας τα αποτελέσματα εφαρμόζονται στα συναθροιστικά μεγέθη» (Grabner, σελ. 1). «Η σύνδεση ανάμεσα στους αντιπροσωπευτικούς δρώντες και το σύνολο της οικονομίας πραγματοποιείται, καθώς οι πρώτοι μεγιστοποιούν τη διαχρονική συνάρτηση χρησιμότητάς τους, παράγοντας μακροοικονομικές εξισώσεις συμπεριφοράς» (Snowdon και Vane 1999, σελ. 96).

Το πλεονέκτημα που προσέφερε η έννοια του αντιπροσωπευτικού δρώντος στα μοντέλα των νέων κλασικών ήταν ότι κατάφερε να παρακάμπτει το πρόβλημα της

συνάθροισης που έγειρε το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu. Σύμφωνα με τους Duarte και Lima (2012, σελ. 8): «Οι νέοι κλασικοί παράκαμπταν το πρόβλημα της συνάθροισης, είτε υποθέτοντας ότι μια οικονομία αποτελείται από πανομοιότυπα άτομα, είτε υποθέτοντας ότι υφίσταται ένα και μόνο άτομο που αντιπροσωπεύει το σύνολο της οικονομίας, έτσι ώστε η λύση του προβλήματος της αριστοποίησης του αντιπροσωπευτικού δρώντος να παράγει τις συναθροιστικές σχέσεις της οικονομίας». Έχοντας ως βάση των υποδειγμάτων την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος, «η συμπεριφορά ολόκληρης της οικονομίας μπορούσε να συσχετιστεί με τη συμπεριφορά του ατόμου χωρίς να παρουσιάζονται τα προβλήματα συνάθροισης, που έγειρε το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu, καθώς οι συνήθεις ατομικές συναρτήσεις υπερβάλλουσας ζήτησης παρουσιάζουν μία και μόνο σταθερή ισορροπία» (Kirman 1992, σελ. 122).

Χρησιμοποιώντας τέτοιου είδους υποδείγματα, οι νέοι κλασικοί ανέπτυξαν πλήρως τα συμπεράσματά τους σχετικά με την αναποτελεσματικότητα των οικονομικών πολιτικών, καταφέροντας μέσα από την οικονομική θεωρία να αντικρούσουν τις προσεγγίσεις της νεοκλασικής σύνθεσης και να θεσπίσουν ένα νέο είδος μικροθεμελίωσης που έμελλε να κυριαρχήσει στην Οικονομική Επιστήμη, αυτό με αντιπροσωπευτικούς δρώντες με ορθολογικές προσδοκίες (RARE microfoundations)¹⁰.

2.4. Η προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων και η αντίδραση των νέων κεϋνσιανών

Κατά τη δεκαετία του 1980, εμφανίστηκε η προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων που βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό στα Νέα Κλασικά Οικονομικά και η οποία έδινε έμφαση στις τεχνολογικές διαταραχές (σοκ) της οικονομίας¹¹. Πρωτεργάτες της συγκεκριμένης προσέγγισης υπήρξαν μεταξύ άλλων οι Edward Prescott, Finn Kydland και Charles Plosser, οι οποίοι σύμφωνα με τον Τσουλφίδη (2011, σελ. 538) υποστήριξαν ότι οι οικονομικές διακυμάνσεις δημιουργούνται από την πλευρά της προσφοράς και όχι από την πλευρά της ζήτησης, όπως υποστήριζαν μέχρι τότε οι νέοι κλασικοί και οι μονεταριστές¹². «Μ' άλλα λόγια, οι οικονομικές διακυμάνσεις αποδίδονται σε κάποιες τυχαία εμφανιζόμενες μεταβολές στις πραγματικές (και όχι στις νομισματικές μεταβλητές) και

οι μεταβολές αυτές διαχέονται με μεγάλη ταχύτητα σε ολόκληρη την οικονομία» (ibid, σελ. 538).

Σύμφωνα με τον King (2012, σελ. 104): «Ένα μεγάλο πλεονέκτημα που προσέφερε η συγκεκριμένη προσέγγιση στο “RARE” πρόγραμμα μικροθεμελίωσης ήταν η υπόθεση της συνεχούς εκκαθάρισης των αγορών τόσο βραχυχρόνια όσο και μακροχρόνια». Αυτό επέτρεπε «την κατάργηση της διχοτόμησης της μακροοικονομικής ανάλυσης ανάμεσα σε βραχυχρόνια και μακροχρόνια περίοδο μέσω της ενοποίησης της θεωρίας της μεγέθυνσης μ’ αυτήν της θεωρίας των οικονομικών διακυμάνσεων» (Snowdon, Vane and Wynarczyk 1994, σελ. 245). Οι παραπάνω δύο θεωρίες της Μακροοικονομικής ήταν δυνατό να συγκεραστούν μέσω του μαθηματικού υποδείγματος του Ramsey, το οποίο λόγω των διαχρονικών συναρτήσεων χρησιμότητας καθιστούσε συμβατή τη βραχυχρόνια ανάλυση των οικονομικών διακυμάνσεων με τη μακροχρόνια ανάλυση της οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτή άλλωστε υπήρξε και η μεγάλη αποτυχία της νεοκλασικής σύνθεσης, η οποία δεν κατάφερε να ενοποιήσει την ανάλυση των μεταβολών της ζήτησης με το υπόδειγμα οικονομικής μεγέθυνσης του Sollow (1956).

Σκοπός της προσέγγισης της θεωρίας των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων, με την ενοποίηση της θεωρίας της μεγέθυνσης μ’ αυτήν του επιχειρηματικού κύκλου, ήταν η εξάλειψη της ασυνέπειας μεταξύ της βραχυχρόνιας και της μακροχρόνιας ανάλυσης της νεοκλασικής σύνθεσης, όπου κατά τη βραχυχρόνια περίοδο ίσχυε το κενσσιανό υπόδειγμα, ενώ κατά τη μακροχρόνια, όταν οι αγορές ισορροπούν, το νεοκλασικό. Το χαρακτηριστικό υπόδειγμα της συγκεκριμένης προσέγγισης υπέθετε αρχικά, όπως η καθιερωμένη θεωρία της μεγέθυνσης, ένα αντιπροσωπευτικό άτομο ή νοικοκυριό με άπειρο χρονικό ορίζοντα (Kydland και Prescott 1982, σελ. 1345).

Επιπλέον, οι αντιπροσωπευτικοί δρώντες με δεδομένους τους αρχικούς τους πόρους, την παραγωγικότητά τους και τις προτιμήσεις τους μετέβαλλαν τις αποφάσεις τους σχετικά με την προσφορά εργασίας τους διαχρονικά, έτσι ώστε να εξομαλύνουν τις καταναλωτικές τους ανάγκες μπροστά σε μη αναμενόμενες εξωγενείς διαταραχές του προϊόντος (Long και Plosser 1983, σελ. 40-41). Μ’ άλλα λόγια, «οι όποιες διακυμάνσεις στο επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας δεν αποτελούν αποκλίσεις από κάποιο υποθετικό επίπεδο ισορροπίας του προϊόντος με πλήρη απασχόληση, αλλά συνιστούν άριστες αντιδράσεις των φορέων της

οικονομίας σε αλλαγές των παραγωγικών δυνατοτήτων» (Τσουλφίδης 2011, σελ. 556).

Η προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων επεκτάθηκε ταχύτατα στη βιβλιογραφία της μακροοικονομικής ανάλυσης, κυρίως λόγω των πλεονεκτημάτων που προσέφερε έναντι της ανάλυσης των νέων κλασικών και της νεοκλασικής σύνθεσης. Η παραπάνω προσέγγιση είχε αρκετές ομοιότητες και ελάχιστες διαφορές με την προγενέστερη των νέων κλασικών¹³. Κύριο χαρακτηριστικό και των δύο βέβαια προσεγγίσεων αποτελεί η θεώρηση ότι το βασικό μειονέκτημα της κεϋνσιανής ερμηνείας των μακροοικονομικών φαινομένων και συνάμα της νεοκλασικής σύνθεσης ήταν ότι «στερούνταν μιας συνεκτικής θεμελίωσης βασισμένης στο πλαίσιο της θεωρίας των επιλογών της Μικροοικονομικής» (Plosser 1989, σελ. 51), γεγονός που κλόνισε ακόμη περισσότερο την ήδη κλυδωνισμένη θέση της κεϋνσιανής θεωρίας στην Οικονομική Επιστήμη.

Η αντίδραση στα Νέα Κλασικά Οικονομικά και στην προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων ήρθε άμεσα από το κεϋνσιανό στρατόπεδο ως μια προσπάθεια να αντικρουστούν οι απόψεις περί συνεχούς ισορροπίας του συστήματος των αγορών και της αναποτελεσματικότητας των οικονομικών πολιτικών (Mankiw 1990, σελ. 23). Σύμφωνα με τον Duarte (2012, σελ. 202): «[...] οι νέοι κεϋνσιανοί, σε αντίθεση με τους νέους κλασικούς και την προσέγγιση των πραγματικών οικονομικών κύκλων, αναγνώριζαν τις νομισματικές διαταραχές ως την κύρια πηγή των οικονομικών διακυμάνσεων και διατείνονταν ότι η νομισματική πολιτική επηρεάζει το πραγματικό προϊόν και στη βραχυχρόνια περίοδο»¹⁴. Αντίθετα λοιπόν από τις παραπάνω δύο προσεγγίσεις, θεωρούσαν ότι οι αγορές δεν είναι ικανές να απορροφήσουν τις διαταραχές αυτές και ταυτόχρονα να καταφέρουν να διατηρήσουν την οικονομία στο επίπεδο της πλήρους απασχόλησης (Mankiw 1989, σελ. 79).

Ως εκ τούτου, για τους νέους κεϋνσιανούς η ακούσια ανεργία αποτελεί μια πραγματικότητα της οποίας τα αίτια θα πρέπει να διερευνηθούν, προκειμένου να εφαρμοστούν οικονομικές πολιτικές για την καταπολέμησή της. Επίσης, «σε εμπειρικό επίπεδο, οι νέοι κεϋνσιανοί υποστήριζαν την εκτίμηση των υποδειγμάτων τους με τις κλασικές οικονομετρικές μεθόδους (συχνά από εξίσωση σε εξίσωση) και αμφισβητούσαν τη μέθοδο της προσομοίωσης [που χρησιμοποιούσε η προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων]» (Duarte 2012, σελ. 202). Μ' άλλα λόγια,

στόχος τους ήταν η επαναφορά στη μακροοικονομική θεωρία των εννοιών της ανεργίας, της μη ουδετερότητας του χρήματος κατά τη βραχυχρόνια περίοδο, καθώς και της οικονομετρικής μεθόδου εκτίμησης των μακροοικονομικών υποδειγμάτων.

Παρ' όλα αυτά, οι νέοι κεϋνσιανοί προκειμένου να επιτύχουν την ευρύτερη αποδοχή των ιδεών τους από το σύνολο των οικονομολόγων και να προσδώσουν μεγαλύτερη εγκυρότητα στην ανάλυσή τους, υιοθέτησαν σε μεγάλο βαθμό πολλές από τις προσεγγίσεις στις οποίες μέχρι πρότινος αντιτάσσονταν. Συγκεκριμένα, προκειμένου να επαναφέρουν τα κεϋνσιανά οικονομικά στο προσκήνιο αποδέχθηκαν την αναγκαιότητα της μικροθεμελίωσης για να παρακάμψουν την κριτική του Lucas. Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι και η αναφορά του Mankiw (1992, σελ. 559-560), σύμφωνα με τον οποίο: «η νέα κλασική πρόκληση είχε ικανοποιηθεί, καθώς τα κεϋνσιανά οικονομικά έχουν μετενσαρκωθεί σ' ένα σώμα με σταθερά μικροοικονομικά θεμέλια»¹⁵. Προκειμένου όμως να καταφέρουν να μικροθεμελιώσουν έπρεπε να υιοθετήσουν πέραν της υπόθεσης των ορθολογικών προσδοκιών, μοντέλα γενικής ισορροπίας στα οποία αντιπροσωπευτικοί δρώντες αριστοποιούν τη συμπεριφορά τους σε καθεστώς τέλειων αγορών (χωρίς τριβές και συναλλακτικά κόστη) και πλήρους πληροφόρησης. Μ' άλλα λόγια έπρεπε να ακολουθήσουν το σύγχρονο «RARE» δόγμα της μικροθεμελίωσης.

Σε γενικές γραμμές τόσο οι νέοι κεϋνσιανοί όσο και οι οικονομολόγοι της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων μοιράζονταν ένα κοινό μεθοδολογικό και θεωρητικό υπόβαθρο, καθώς μελετούσαν τα μακροοικονομικά φαινόμενα μέσω της μικροθεμελίωσης, με ό,τι άλλο συνεπάγεται η τελευταία. Τα παραπάνω κοινά στοιχεία, όπως η αναγκαιότητα μικροθεμελίωσης, η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, τα μοντέλα γενικής ισορροπίας, οι αντιπροσωπευτικοί δρώντες, οι τέλειες αγορές και η πλήρης πληροφόρηση, δημιούργησαν όλες εκείνες τις κατάλληλες συνθήκες για μια νέα συναίνεση στον κλάδο της Μακροοικονομικής.

2.5. Η νέα νεοκλασική σύνθεση

Κατά τη δεκαετία του 1970 και 1980, η μακροοικονομική έμοιαζε σαν ένα «πεδίο μάχης» με την έρευνα των μακροοικονομολόγων να κινείται προς διάφορες κατευθύνσεις, συχνά αγνοώντας η μια έρευνα την άλλη και τους αναλυτές να αναλώνονται σε δριμύτατες διαμάχες και αντιπαραθέσεις μεταξύ τους (Blanchard

2009, σελ. 210). Συγκεκριμένα, από την κατάρρευση της νεοκλασικής σύνθεσης και έπειτα, οι μονεταριστές, οι νέοι κλασικοί και οι οικονομολόγοι της προσέγγισης των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων (freshwater economics) ανταγωνίζονταν σε μεγάλο βαθμό σχετικά με καίρια ζητήματα μακροοικονομικής με τους νέους κεύνσιανούς (saltwater economics). Παρόλα αυτά, οι μέχρι πρότινος αντικρουόμενες προσεγγίσεις των νέων κλασικών/ πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων και των νέων κεύνσιανών οδηγήθηκαν προς μια κοινή συναίνεση, με συνδυαστικό κρίκο τη μεθοδολογική αναγκαιότητα παροχής μικροθεμελιώσεων της Μακροοικονομικής.

Η νέα αυτή συναίνεση που άρχισε να εδραιώνεται στις αρχές του αιώνα έλαβε την ονομασία «νέα νεοκλασική σύνθεση» και θεωρείται σήμερα ότι έχει καταφέρει να δημιουργήσει μια ακόμη μεγαλύτερη συνένωση ιδεών σε σχέση με την παλιά νεοκλασική σύνθεση (De Vroey 2004, σελ. 75-76)¹⁶. Για τους υποστηρικτές της ορθόδοξης οικονομικής σκέψης, η νέα σύνθεση επέφερε μια ουσιαστική και προς το καλύτερο μεταβολή στον κλάδο της Μακροοικονομικής, καθώς ο τελευταίος «βασίζεται πλέον στα γερά θεμέλια των αρχών της οικονομικής θεωρίας» (Chari και Kehoe 2006, σελ. 3). Για τους ίδιους, το κυριότερο πλεονέκτημα που προσέφερε η νέα συναίνεση «ήταν το γεφύρωμα του μεθοδολογικού χάσματος μεταξύ της Μικροοικονομικής και της Μακροοικονομικής με τη χρησιμοποίηση των εργαλείων της θεωρίας της γενικής ισορροπίας προκειμένου να μοντελοποιηθούν οι κεύνσιανές ιδέες» (Woodford 1999, σελ. 29).

Κάτι τέτοιο κατέστη δυνατό μέσα από τη χρήση των δυναμικά στοχαστικών υποδειγμάτων γενικής ισορροπίας (Dynamic Stochastic General Equilibrium -DSGE models). Τα συγκεκριμένα υποδείγματα καταφέρνουν μέσα από τα δεδομένα που περιλαμβάνουν να προσδίδουν μια δυναμική υπόσταση στην οικονομία, μελετώντας τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσεται διαχρονικά η τελευταία, σε αντίθεση με τα στατικά υποδείγματα της νεοκλασικής σύνθεσης. Επίσης, είναι στοχαστικά για το λόγο ότι λαμβάνουν υπόψιν τους το γεγονός ότι η οικονομία επηρεάζεται από τυχαία σοκ, όπως μια τεχνολογική μεταβολή ή διάφορες μεταβολές στην οικονομική πολιτική.

Η νέα νεοκλασική σύνθεση μέσω των DSGE υποδειγμάτων κατάφερε να εδραιώσει στη σκέψη των αναλυτών της Μακροοικονομικής την αναγκαιότητα παροχής ενός συγκεκριμένου τύπου μικροθεμελίωσης, αυτού με αντιπροσωπευτικούς δρώντες με ορθολογικές προσδοκίες (RARE Microfoundations). Πλέον, «ερωτήματα που αφορούν τη μη ουδετερότητα του χρήματος κατά τη

μακροχρόνια περίοδο, τον κατάλληλο τύπο μικροθεμελίωσης, μοντέλα ατελούς εκκαθάρισης των αγορών, τους περιορισμούς της χρησιμοποίησης της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος και διάφορα άλλα ζητήματα μεθοδολογίας βρίσκονται εκτός του πεδίου μελέτης των νέων μακροοικονομολόγων» (Duarte 2012, σελ. 214). Σύμφωνα με τον Blanchard (1997, σελ. 290), το εύρος των προσεγγίσεων της νέας νεοκλασικής σύνθεσης μπορεί να περιγραφεί ως ένα τρίγωνο. Στο επάνω μέρος του τριγώνου βρίσκεται το μοντέλο των Ramsey-Prescott, το οποίο δίνει έμφαση στη διαχρονική επιλογή των ατόμων. Κάτω και αριστερά βρίσκεται το μοντέλο του Taylor, το οποίο δίνει έμφαση στις ονομαστικές ακαμψίες, ενώ κάτω και δεξιά βρίσκεται το μοντέλο των Akerlof-Yellen που επικεντρώνεται στις ατέλειες των αγορών προϊόντος και εργασίας.

3. Σύγκριση της μικροθεμελίωσης της νεοκλασικής σύνθεσης με τη νέα νεοκλασική σύνθεση

Η νέα νεοκλασική σύνθεση σε σχέση με την παλιά, που κυριάρχησε στις δεκαετίες του 1950 και 1960, κατάφερε να πετύχει μεγαλύτερη «εκεχειρία» μεταξύ των κεϋνσιανών και των νεοκλασικών ιδεών¹⁷. Αξίζει να τονιστεί όμως ότι είναι και αρκετά διαφοροποιημένη από την προκάτοχό της. Ενώ ξεκάθαρος στόχος της νέας συναίνεσης είναι η μικροθεμελίωση τύπου «RARE», για την παλιά σύνθεση η μικροθεμελίωση δε γίνονταν κατά συγκεκριμένο τρόπο, ούτε αποτελούσε μοναδικό στόχο των υποδειγμάτων. Προσπάθεια της παλιάς νεοκλασικής σύνθεσης μέσω της δικής της μικροθεμελίωσης ήταν η ενσωμάτωση των κεϋνσιανών ιδεών στο βαλσαριανό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας, διατηρώντας όσο το δυνατόν περισσότερο αυτούσιες τις κεϋνσιανές ιδέες, όπως την ύπαρξη ακούσιας ανεργίας, τις ανισορροπίες στις αγορές, την αναγκαιότητα αύξησης της ενεργούς ζήτησης σε περιόδους υφέσεων μέσω άσκησης οικονομικής πολιτικής, είτε δημοσιονομικής, είτε νομισματικής.

Από την άλλη μεριά, στόχος της μικροθεμελίωσης της νέας νεοκλασικής σύνθεσης είναι η ύπαρξη μίας και μόνο οικονομικής θεωρίας, η οποία θα βασίζεται στις αποδεκτές κατά τους ίδιους αρχές της Μικροοικονομικής, με τη Μακροοικονομική τελικά να κατέχει δευτερεύοντα ρόλο. Επίσης, για την τελευταία δεν υπάρχει χώρος για ανισορροπία στις αγορές, παρά μόνο για ορισμένες ονομαστικές ακαμψίες, οι

οποίες τελικά καταφέρνουν να προκαλούν αμελητέες σχεδόν επιδράσεις στο συνολικό προϊόν. Ως εκ τούτου, οι οικονομικές πολιτικές από την πλευρά της ζήτησης κρίνονται ως αναποτελεσματικές, καθότι μόνο μη προβλέψιμες «εκπλήξεις» μπορούν να έχουν επίδραση στο συνολικό προϊόν. Το γεγονός αυτό καθιστά την πλευρά της προσφοράς στην άσκηση οικονομικής πολιτικής σημαντικότερη σε σχέση με την πλευρά της ζήτησης, κάτι το οποίο φαίνεται από την εμμονή των DSGE υποδειγμάτων να εξηγήσουν τη διαχρονική εξέλιξη του προϊόντος από την πλευρά της προσφοράς. Κατά αυτόν τον τρόπο, το βάρος της άσκησης οικονομικής πολιτικής έχει μετατοπιστεί από την πλευρά της ζήτησης στην πλευρά της προσφοράς.

Οι διαφορές αλλά και οι ομοιότητες μεταξύ της μικροθεμελίωσης των δύο αυτών συνθέσεων παρουσιάζονται συνοπτικά στο Γράφημα 1. Συγκεκριμένα, και οι δύο ξεκινούν την ανάλυσή τους από την ορθολογική επιλογή των οικονομικών δρώντων (άτομο, επιχείρηση), όπου το μεν άτομο έχει ως αντικειμενικό στόχο τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητάς του και η δε επιχείρηση τη μεγιστοποίηση των κερδών της. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο προκύπτει από το γεγονός ότι στη μικροθεμελίωση της νέας νεοκλασικής σύνθεσης η ορθολογική επιλογή είναι επαυξημένη με ορθολογικές προσδοκίες, που σημαίνει ότι οι δρώντες είναι σε θέση να προβλέψουν οποιαδήποτε οικονομική πολιτική, εξουδετερώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την ισχύ της τελευταίας.

Στην παλιά νεοκλασική σύνθεση μπορούμε μέσα από τις ατομικές καταναλωτικές επιλογές να κατασκευάσουμε την ατομική καμπύλη ζήτησης και εν συνεχεία να αθροίσουμε όλες τις ατομικές καμπύλες ζήτησης προκειμένου να εξάγουμε την αγοραία καμπύλη ζήτησης. Η παραπάνω πορεία είναι χαρακτηριστική της βαλρασιανής μικροοικονομικής θεωρίας των τριών μεταπολεμικών δεκαετιών, της οποίας βασική ιδέα είναι ότι οι συναρτήσεις ζήτησης είναι το αποτέλεσμα της επίλυσης του αριστοποιητικού προβλήματος των καταναλωτών. Μ' άλλα λόγια, οι καταναλωτές επιλέγουν μέσα από ένα σύνολο διαθέσιμων καλαθιών, εκείνο το καλάθι των αγαθών που μεγιστοποιεί τη χρησιμότητά τους.

Αντίθετα, στη νέα νεοκλασική σύνθεση προκειμένου να αποφευχθεί το χάσμα ανάμεσα στην ατομική καμπύλη ζήτησης και στην αγοραία καμπύλη ζήτησης, υποθέτουμε έναν αντιπροσωπευτικό δρώντα (άτομο, επιχείρηση), ο οποίος βελτιστοποιεί τη διαχρονική συνάρτηση χρησιμότητάς του υπό τον περιορισμό του εισοδήματός του (στην περίπτωση της επιχείρησης, των διαθέσιμων πόρων της).

Κατά αυτόν τον τρόπο, η νέα σύνθεση χρησιμοποιώντας την υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος εστιάζει περισσότερο προς το άτομο (choice-centered) και μικροθεμελιώνει με βάση αυτό, εν αντιθέσει με την παλιά σύνθεση που εστιάζει περισσότερο προς την αγορά (market-centered), μικροθεμελιώνοντας με βάση την αγοραία ζήτηση. Επίσης, με τον αντιπροσωπευτικό δρώντα δύναται να επιτευχθεί το πέρασμα από τη Μικροοικονομική στη Μακροοικονομική, καθώς οι πράξεις του συμπίπτουν με τις μεταβολές στις αγορές, εν αντιθέσει με τα παλαιότερα μοντέλα IS-LM της νεοκλασικής σύνθεσης που «αναπαριστούν μια (μέση) ομαδική συμπεριφορά, παρουσιάζοντας πολύ συνοπτικά και με ασάφεια τα θεμέλια των μικροοικονομικών αποφάσεων» (Sprahn 2009, σελ. 9).

Σύμφωνα με τον Hands:

«[...] η εκδοχή της βαλρασιανής θεωρίας γενικής ισορροπίας πάνω στην οποία βασίστηκε η νεοκλασική σύνθεση και η οποία κυριάρχησε κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950 και 1960, ήταν περισσότερο μια θεωρία εστιασμένη στην αγορά παρά μια θεωρία εστιασμένη στην ατομική συμπεριφορά». Βέβαια, τα μοντέλα εκείνης της περιόδου υπέθεταν κατά τη συνήθη πρακτική ορθολογικούς οικονομικούς δρώντες με σταθερές υπό περιορισμούς προτιμήσεις, αλλά η επεξήγηση της ατομικής συμπεριφοράς δεν υπήρξε ποτέ κύριος στόχος τους. Η θεωρία της γενικής ισορροπίας της νεοκλασικής σύνθεσης υπήρξε πρωταρχικά μια προσέγγιση εστιασμένη στην αγορά, όπου όλο το θεωρητικό βάρος δίνονταν στους περιορισμούς που έθεταν οι υπερβάλλουσες συναρτήσεις αγοραίας ζήτησης και ως εκ τούτου οι μελέτες περί σταθερότητας, μοναδικότητας και συγκριτικής στατικής ανάλυσης διεξάγονταν ολοκληρωτικά σε όρους υπερβαλλουσών συναρτήσεων αγοραίας ζήτησης» (Hands 2012, σελ. 101)

Οι δύο υποθέσεις σχετικά με τις υπερβάλλουσες συναρτήσεις αγοραίας ζήτησης, οι οποίες απαιτούνταν προκειμένου να μεταβεί από τις αγοραίες καμπύλες ζήτησης στη συναθροιστική καμπύλη ζήτησης της οικονομίας ήταν αυτές του μηδενικού βαθμού ομογένειας των συγκεκριμένων συνεχών συναρτήσεων και του νόμου του Walras (ibid, σελ. 101). Έτσι λοιπόν, η παλιά νεοκλασική σύνθεση βασιζόμενη στη ζήτηση της κάθε αγοράς ξεχωριστά και χρησιμοποιώντας την ανάλυση της γενικής ισορροπίας κατάφερε να εξάγει τη συναθροιστική καμπύλη ζήτησης ολόκληρης της οικονομίας. Παρ' όλα αυτά, το πρόβλημα της συνάθροισης που ανέδειξε το θεώρημα των Sonnenschein-Mantel-Debreu (SMD) αμφισβητούσε τον τρόπο με το οποίο

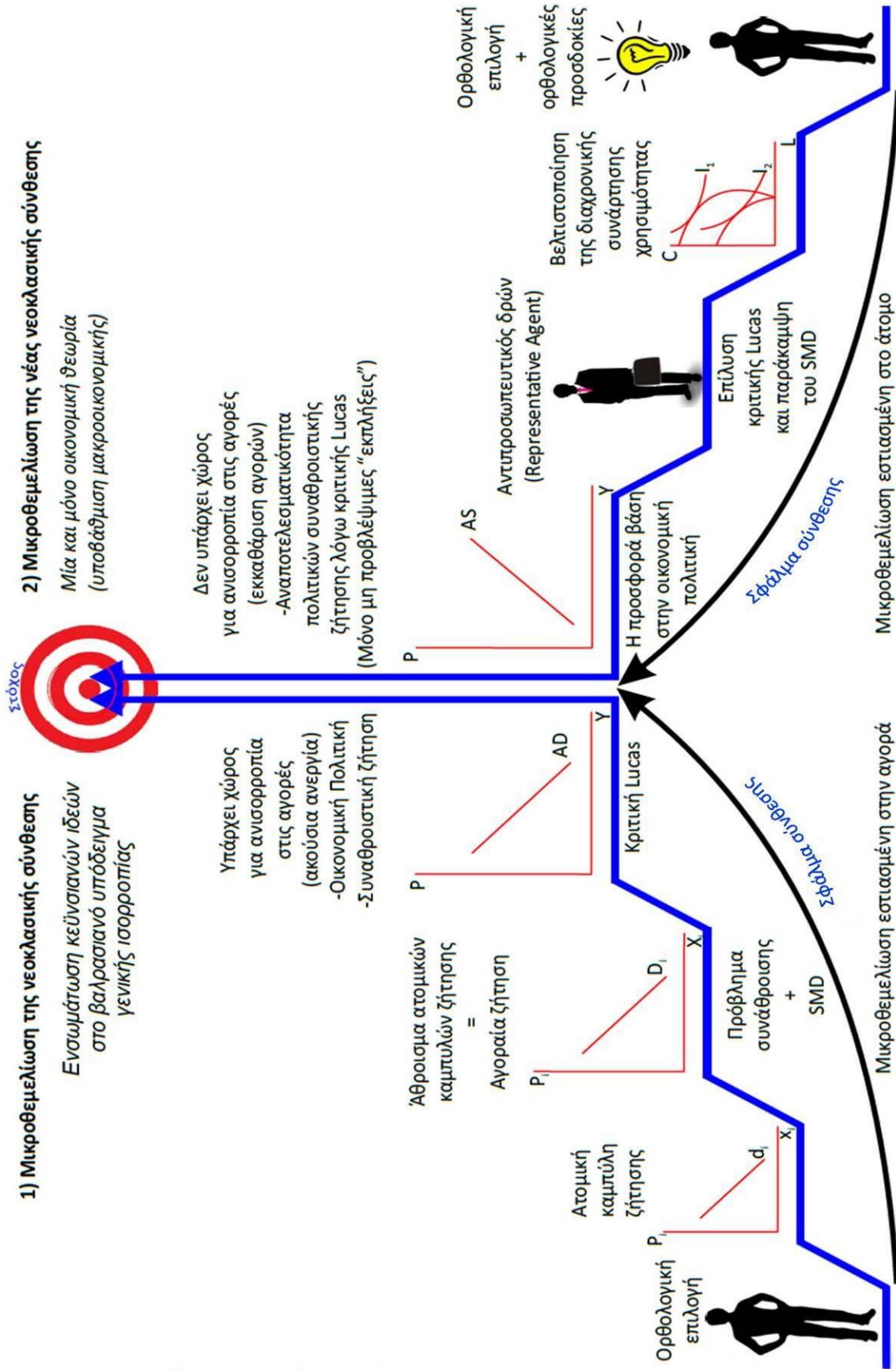
μπορούσαν να εξαχθούν από το επίπεδο της Μικροοικονομικής συμπεράσματα σχετικά με μακροοικονομικά φαινόμενα.

Από την άλλη μεριά, η νέα νεοκλασική σύνθεση με τη χρήση της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος παρακάμπτει το πρόβλημα της συνάθροισης του SMD και καταφέρνει να μικροθεμελιώσει με βάση την ατομική συμπεριφορά. Ο συνδυασμός της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος με την υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών καταφέρνει επίσης να επιλύσει και την κριτική του Lucas και να εξάγει συμπεράσματα σχετικά την αναποτελεσματικότητα των οικονομικών πολιτικών και μάλιστα αυτών από την πλευρά της ζήτησης (βλέπε Γράφημα 1). Κατ' αυτόν τον τρόπο, στρέφεται προς την πλευρά της προσφοράς, σε αντίθεση με την παλιά νεοκλασική σύνθεση που μελετούσε τη ζήτηση, υποστηρίζοντας πολιτικές τόνωσής της. Επίσης, στη νέα νεοκλασική σύνθεση δεν υπάρχει χώρος για ανισορροπία στις αγορές και ως εκ τούτου η ανεργία είναι ηθελημένη και αποτελεί προϊόν μη ορθολογικής συμπεριφοράς και όχι ακούσια όπως προέβλεπε η παλιά νεοκλασική σύνθεση.

Όλα τα παραπάνω συνηγορούν στο γεγονός ότι η νέα νεοκλασική σύνθεση έχει υποβαθμίσει σε μεγάλο βαθμό τη Μακροοικονομική. Αυτός άλλωστε ήταν και ο στόχος των νέων κλασικών μακροοικονομολόγων (με τη μικροθεμελίωση της Μακροοικονομικής), όπως οι Robert Lucas και Thomas Sargent. Όπως υποστηρίζει ο Duarte (2012, σελ. 196): «Πρόθεσή τους ήταν η ευθανασία της κεϋνσιανής θεώρησης και η υπεράσπιση της υπόθεσης της εκκαθάρισης των αγορών στη θεωρία των οικονομικών διακυμάνσεων»¹⁸. Συγκεκριμένα, «για τον Lucas η κεϋνσιανή θεωρία λόγω της υπόθεσης της ύπαρξης ακούσιας ανεργίας δε συνάδει με την αρχή της ισορροπίας» (De Vroey 2012, σελ. 171).

Γράφημα 1

Σύγκριση της μικρομεμείωσης της νεοκλασικής σύνθεσης με τη νέα νεοκλασική σύνθεση

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Επίσης, για τον ίδιο η θεωρία του Keynes, αλλά και των κεϋνσιανών οικονομικών αποτελούν παράδειγμα «κακίστης κοινωνικής επιστήμης: μια προσπάθεια επεξήγησης της ανθρώπινης συμπεριφοράς δίχως αναφορά τόσο στις επιθυμίες των ανθρώπων όσο και στις ικανότητες αυτών» (Lucas 1981, σελ. 4). Επιπρόσθετα, προς την κατεύθυνση της άσκησης κριτικής στην κεϋνσιανή θεωρία βρίσκεται και η κριτική του Lucas, στόχος της οποίας ήταν τα μακροοικονομικά μοντέλα της εποχής, τα οποία ήταν κεϋνσιανής έμπνευσης. Ως εκ τούτου, ο ευρύτερος στόχος του δόγματος της μικροθεμελίωσης, έτσι όπως διατυπώθηκε από τους νέους κλασικούς μακροοικονομολόγους κατά τη δεκαετία του 1970 «είναι η επιστροφή σε μια περισσότερο συνεκτική, προ-κεϋνσιανή αντίληψη περί της οικονομικής επιστήμης» (Hoover 2012, σελ. 52).

Όπως και να έχει, η σύγχρονη μικροθεμελίωση με την προσκόλλησή της στον ορισμό της Οικονομικής από τον Robbins και με την ευρεία χρήση των αρχών του μεθοδολογικού ατομικισμού, συνηγορεί στον αποκλεισμό όποιων μακρο-προτάσεων δεν συνάδουν και δεν μπορούν να απλοποιηθούν σε μικρο-προτάσεις. Επ' αυτού, αρκετοί οικονομολόγοι, όπως ο Blaug (1980, σελ. 51) υποστηρίζουν ότι: «ως αποτέλεσμα του μεθοδολογικού ατομικισμού όσες μακροοικονομικές προτάσεις δε δύναται να αναχθούν σε μικροοικονομικές αποκλείονται, και από τη στιγμή που ελάχιστες μόνο το έχουν καταφέρει, η όλη επιστήμη της μακροοικονομικής αρχίζει να εγκαταλείπεται». Επίσης, για την Deborah Redman, «η αυστηρή εφαρμογή του ποπεριανού μεθοδολογικού ατομικισμού θα οδηγήσει στην εξάλειψη της μακροοικονομικής θεωρίας» (King 2012, σελ. 53). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η πρόθεση της RARE μικροθεμελίωσης να επεξηγήσει όλες τις μακροοικονομικές μεταβλητές ως επιφαινόμενα της Μικροοικονομικής, οδηγεί τον κλάδο της Μακροοικονομικής στην αφάνεια και επιπλέον θέτει ερώτημα ως προς την ύπαρξη της Μακροοικονομικής ως αυτόνομου κλάδου της Οικονομικής Επιστήμης.

Οι υποθέσεις του σύγχρονου δόγματος της μικροθεμελίωσης, όπως η εκκαθάριση των αγορών, η υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών, η υπόθεση του αντιπροσωπευτικού δρώντος και η αριστοποίηση της διαχρονικής συνάρτησης χρησιμότητας «έχουν ως αποτέλεσμα την εξάλειψη των ίδιων των φαινομένων που στοχεύουμε να αναλύσουμε μέσα από τον αυτόνομο κλάδο της μακροοικονομικής, όπως η αβεβαιότητα, η ανισορροπία, η οικονομική αστάθεια, τα προβλήματα συνάθροισης και ο συντονισμός μεταξύ ατόμων και ομάδων» (Syll 2014, σελ. 27).

Επιπλέον, η χρησιμοποίηση της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος αδυνατεί να συμπεριλάβει τις εξελίξεις που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία πενήντα χρόνια στη μικροοικονομική θεωρία. Συγκεκριμένα οι κλάδοι των Οικονομικών της Συμπεριφοράς (Behavioural Economics) και της Θεωρίας Παιγνίων (Game Theory) αμφισβητούν σε σημαντικό βαθμό την υπόθεση της πλήρους ορθολογικότητας, χρησιμοποιώντας πλέον όλο και λιγότερο τη νεοκλασική θεωρία αποφάσεων, πάνω στην οποία βασίζεται η συμπεριφορά του αντιπροσωπευτικού δρώντος¹⁹. Επίσης, η χρησιμοποίηση της υπόθεσης του αντιπροσωπευτικού δρώντος, της οποίας στόχος αποτελεί η παράκαμψη του προβλήματος της συνάθροισης, οδηγεί την οικονομική επιστήμη στην εγκατάλειψη της Μακροοικονομικής (Grabner 2002, σελ. 15), όπου στόχος της τελευταίας αποτελεί η μελέτη του συντονισμού των ατόμων, η οποία αποτελεί ένα είδος προβλήματος συνάθροισης.

Άποψή μας αποτελεί το γεγονός ότι η μεθοδολογική αναγκαιότητα της μικροθεμελίωσης, προκειμένου να επιτευχθεί η συναίνεση της νέας νεοκλασικής σύνθεσης οδηγεί ηθελημένα ή όχι στην υποβάθμιση της Μακροοικονομικής ως αυτόνομου κλάδου της Οικονομικής Επιστήμης. Έτσι λοιπόν, ενώ για τους μεν νέους κλασικούς απώτερος στόχος της μικροθεμελίωσης αποτελεί η εσκεμμένη εξάλειψη των κεϋνσιανών θεωρήσεων που προκαλούν ασυμβατότητες ανάμεσα στην Οικονομική θεωρία (Μικροοικονομική) και στη Μακροοικονομική, για τους δε νέους κεϋνσιανούς η μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης θεωρείται επιβεβλημένη, προκειμένου να προωθήσουν τις κεϋνσιανές ιδέες, γεγονός όμως που έχει ως αποτέλεσμα το ακριβώς αντίθετο από αυτό που τελικά επιθυμούν να πετύχουν.

Η μεθοδολογική κατεύθυνση που έχει λάβει η νέα συναίνεση, σε καμία περίπτωση δεν οδεύει προς την ενοποίηση των δύο κλάδων, αλλά οδηγεί προς την απορρόφηση της Μακροοικονομικής από τη Μικροοικονομική. Το γεγονός αυτό θέτει υπό ευρεία αμφισβήτηση το όλο δόγμα της σύγχρονης μικροθεμελίωσης και γεννά ερωτήματα σχετικά με το κατά πόσο ικανή είναι η RARE μικροθεμελίωση στο να επεξηγήσει, αλλά και να προβλέψει την πορεία των μακροοικονομικών μεταβλητών, όταν η τελευταία εσκεμμένως αγνοεί την ύπαρξη αυτών, προκειμένου να επιτευχθεί η εσωτερική συνοχή των υποδειγμάτων. Τελικά, το κρίσιμο ερώτημα το οποίο θα πρέπει να τεθεί είναι το κατά πόσο η σύγχρονη Μακροοικονομική είναι αναγκαίο να παραμείνει προσκολλημένη στο RARE πρόγραμμα μικροθεμελίωσης, όταν αυτό

αποκλείει περιπτώσεις αποτυχιών της αγοράς, οι οποίες κατά τη δεκαετία του 1930 ήταν αυτές που έδωσαν το έναυσμα για τη δημιουργία του κλάδου της Μακροοικονομικής Επιστήμης²⁰.

4. Σύνοψη και συμπεράσματα

Η αποτυχία πρόβλεψης και ανάλυσης της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, της πρόσφατης κρίσης χρέους των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και της συνεχώς αυξανόμενης ανεργίας σε παγκόσμιο επίπεδο, έχουν οδηγήσει πλέον το δόγμα της μικροθεμελίωσης σε αδιέξοδο. Τα σύγχρονα μακροοικονομικά υποδείγματα αδυνατούν να περιγράψουν ποικίλες όψεις της υφιστάμενης μακροοικονομικής πραγματικότητας και να παράσχουν εμπειρικές λύσεις οικονομικής πολιτικής, προκειμένου οι οικονομίες των χωρών που πλήττονται να ξεφύγουν από το τέλμα στο οποίο έχουν περιέλθει. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την έντονη αμφισβήτηση της επικρατούσας μακροοικονομικής προσέγγισης και την ανάδυση συζητήσεων σχετικά με τα μεθοδολογικά εργαλεία της μικροθεμελίωσης, τις υποθέσεις που χρησιμοποιεί, την προσκόλληση της στη θεωρητική συνοχή των υποδειγμάτων της έναντι της εμπειρικής συνοχής, καθώς και σχετικά με τα συμπεράσματα οικονομικής πολιτικής που προκύπτουν από αυτή.

Στόχος της Οικονομικής Επιστήμης, από την πρώτη κιόλας στιγμή της δημιουργίας της Μακροοικονομικής ως αυτόνομου κλάδου μέχρι και σήμερα, αποτελεί η θεωρητικοποίηση των εμπειρικών μακρο-φαινομένων και η ένταξή τους εντός ενός επιστημονικού πλαισίου ανάλυσης, που θα βασίζεται στα μεθοδολογικά εργαλεία της οικονομικής θεωρίας (Μικροοικονομική). Αμέσως μετά τη δημοσίευση της «Γενικής Θεωρίας» από τον Keynes υπήρξε μια συστηματική προσπάθεια επεξήγησης των συναθροιστικών φαινομένων, όπως οι οικονομικοί κύκλοι, η ανεργία, ο πληθωρισμός, κ.ά., με βάση την τότε διαθέσιμη οικονομική θεωρία. Χαρακτηριστικά επ' αυτού είναι τα έργα των οικονομολόγων της νεοκλασικής σύνθεσης, οι οποίοι, όπως αναφέραμε παραπάνω, επιδίωκαν την ενσωμάτωση των κενύσιανών ιδεών στο υπόδειγμα γενικής ισορροπίας.

Η προσπάθεια αυτή συνεχίστηκε με τους νέους κλασικούς οικονομολόγους, οι οποίοι επιθυμούσαν την περαιτέρω «επιστημονικοποίηση» της Μακροοικονομικής, ούτως ώστε να παρουσιάζει και αυτή τα χαρακτηριστικά της γενίκευσης και της

μαθηματικής ακρίβειας της οικονομικής θεωρίας. Ωστόσο, οι νέοι κλασικοί οικονομολόγοι με την προτεραιότητα που έδειχναν στην εσωτερική συνοχή των υποδειγμάτων έναντι της εμπειρικής συνοχής έθεσαν τα θεμέλια της υποβάθμισης της Μακροοικονομικής, η οποία συνεχίζει να λαμβάνει χώρα ακόμη και σήμερα μέσα από το έργο της νέας νεοκλασικής σύνθεσης.

Η νέα νεοκλασική σύνθεση με την προσκόλληση που επιδεικνύει στην πεπτοίθηση ότι μπορεί να εξάγει κατά αυστηρά επιστημονικό τρόπο τα συναθροιστικά αποτελέσματα των αποφάσεων των καταναλωτών και των επιχειρήσεων με την απλουστευτική (reductionist) μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης, αγνοεί τις αναδυόμενες ιδιότητες (emergent properties), που χαρακτηρίζουν όλα τα κοινωνικά και οικονομικά συστήματα. Η αιτιότητα δε λειτουργεί μόνο προς τα πάνω (upward causation), από το άτομο στο σύνολο, αλλά και προς τα κάτω (downward causation), από το σύνολο στο άτομο, καθώς υφίστανται αναδυόμενες ιδιότητες, οι οποίες δεν μπορούν να εξηγηθούν από την ατομική συμπεριφορά.

Σύμφωνα με τον King (2012, σελ. 76): «Η ύπαρξη αναδυόμενων ιδιοτήτων στην Οικονομική, στην Κοινωνιολογία, στις Ανθρωπιστικές, αλλά και στις Φυσικές επιστήμες γενικότερα οδηγεί τις προτάσεις της μικρο-αναγωγής (micro-reduction) στην αποτυχία». Μ' άλλα λόγια, «οι αναδυόμενες ιδιότητες είναι δύσκολο να συμφιλιωθούν με οποιαδήποτε πειστική εκδοχή της μικρο-αναγωγής» (ibid, σελ. 182). Αναλογίες ανάμεσα σε μικροοικονομικά και σε μακροοικονομικά φαινόμενα σε πολλές περιπτώσεις δε γίνεται να υπάρξουν. Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι η περίπτωση του χρήματος. Το πρόβλημα με την έννοια του χρήματος είναι ότι δε διαθέτει μια αντίστοιχη μικρο-έννοια. Για παράδειγμα, για τη μικροθεμελίωση της νεοκλασικής σχολής, η αντίστοιχη μικρο-έννοια για τη συναθροιστική κατανάλωση είναι σε ατομικό επίπεδο οι προτιμήσεις, ενώ η αντίστοιχη μικρο-έννοια για τη συναθροιστική παραγωγή είναι σε επίπεδο επιχείρησης η τεχνολογία. Ωστόσο, το χρήμα αποτελεί μια καθαρά συναθροιστική μεταβλητή, που έχει νόημα μόνο σε σχέση με την οικονομία ως σύνολο και ως εκ τούτου δε διαθέτει μια αντίστοιχη μικρο-έννοια, γεγονός που καθιστά τη μικροθεμελίωσή του αδύνατη.

Εν κατακλείδι, όσο μεθοδολογικά ορθή είναι η μεθοδολογία της μικροθεμελίωσης, άλλο τόσο ορθή είναι και η ακριβώς αντίστροφη μεθοδολογία, δηλαδή η μακροθεμελίωση. Όπως υποστηρίζουν οι Colander and Rothschild (2009), σε πολύπλοκα συστήματα όπως η μακρο-οικονομία, δεν υπάρχει καμία αρχή που να

καθιστά τα υποδείγματα μικροθεμελίωσης περισσότερο ικανοποιητικά από τα αντίστοιχα υποδείγματα μακροθεμελίωσης. Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες η μακροοικονομική θεώρηση είναι αυτή που θέτει ζητήματα στη μικροοικονομική και όχι το αντίστροφο²¹. Ως εκ τούτου, η Οικονομική Επιστήμη μέσα από τη νέα νεοκλασική σύνθεση είναι αναγκαίο να πάψει να αναζητά μια αντίστοιχη «θεωρία των χορδών», που ενοποιεί τη Νευτώνεια μηχανική (Μακροοικονομική) με τη κβαντική μηχανική (Μικροοικονομική), έχοντας ως βάση τη μεθοδολογία της δεύτερης. Το ιδανικότερο θα ήταν ανάλογα με το αντικείμενο που εξετάζει να χρησιμοποιεί είτε τη μια μεθοδολογία είτε την άλλη ή κάποιο συνδυασμό και των δύο.

Σημειώσεις

¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπε και Backhouse (1995, σελ. 117-134).

² Η επινόηση του όρου «μεθοδολογικός ατομικισμός» έγινε από τον αυστριακής καταγωγής οικονομολόγο Joseph Schumpeter (1908[1980]). Για μια λεπτομερή παρουσίαση της έννοιας του μεθοδολογικού ατομικισμού, βλέπε και Lukes (1968), Elster (1985), Arrow (1994), Hodgson (2007) και King (2012, σελ. 52-62).

³ Σχετικά με το ότι η Μικροοικονομική θεωρείται ως η αυτό καθ' αυτό οικονομική θεωρία, βλέπε και Hoover (2012, σελ. 22-23).

⁴ Σχετικά με τη συσχέτιση της εδραίωσης στην οικονομική θεωρία του ορισμού του Robbins με την κυριαρχία της θεωρίας της αριστοποιητικής συμπεριφοράς, βλέπε και Backhouse and Medema (2009).

⁵ Σχετικά με το ότι η κυρίαρχη οικονομική θεωρία θεωρεί τις μεθοδολογικές συζητήσεις μάλλον άχρηστες, βλέπε και Drakopoulos. (2016).

⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη αναφορά ανάμεσα σε μικρόκοσμο και μακρόκοσμο έγινε από τον Böhm-Bawerk το 1891. Βλέπε και King (2012, σελ. 80).

⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει μεγάλη διαφωνία σχετικά με το κατά πόσο η νεοκλασική σύνθεση παραποίησε ή όχι το περιεχόμενο της θεωρίας του Keynes. Βλέπε σχετικά και Leijonhufvud (1998) και Davidson (1992).

⁸ Σύμφωνα με τη θεωρία των ορθολογικών προσδοκιών, οι προσδοκίες των οικονομικών φορέων (ατόμων και επιχειρήσεων) είναι ίδιες μ' αυτές που προβλέπει η σχετική οικονομική θεωρία (Muth 1961, σελ. 315).

⁹ Η έννοια του αντιπροσωπευτικού δρώντος σύμφωνα με τον Hartley (1997) ανιχνεύεται πολύ νωρίτερα, στο έργο «Αρχές Οικονομικής (Principles of Economics)» του Alfred Marshall

το 1890, ο οποίος χρησιμοποιεί μόνο τον όρο «αντιπροσωπευτική επιχείρηση» για να προσδιορίσει την επιχείρηση εκείνη που διαθέτει το μέσο μέγεθος και τη μέση κερδοφορία.

¹⁰ Στη διεθνή βιβλιογραφία αναφέρεται ως Representative Agent Rational Expectations (RARE) microfoundations.

¹¹ Ο χαρακτηρισμός «προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων» οφείλεται σε άρθρο των Long και Plosser (1983).

¹² Αξιοσημείωτες στην προσέγγιση των πραγματικών επιχειρηματικών κύκλων είναι και οι συνεισφορές των John Long, Robert King, Alan Stockman, Sergio Rebelo και Robert Barro.

¹³ Σχετικά με τις διαφορές των δύο αυτών προσεγγίσεων βλέπε και Duarte (2012, σελ. 198-202).

¹⁴ Για τους νέους κεϋνσιανούς τα πραγματικά αποτελέσματα της νομισματικής πολιτικής δεν προέρχονται μόνο από τα μη αναμενόμενα νομισματικά «σοκ», όπως υποστήριζαν οι νέοι κλασικοί, αλλά και από τα αναμενόμενα.

¹⁵ Κατά το πρωτότυπο η πρόταση έχει ως εξής: *Keynesian economics has been reincarnated into a body with firm microeconomic muscle.*

¹⁶ Ο όρος «νέα νεοκλασική σύνθεση» αποδίδεται στους Goodfriend and King (1997, σελ. 232).

¹⁷ Η λέξη «εκεχειρία» είναι δανεισμένη από τον Mankiw (2006:39), ο οποίος βλέπει τη νέα σύνθεση ως το αποτέλεσμα της εκχειρίας των μέχρι πρότινος αντιμαχόμενων νέων κλασικών και νέων κεϋνσιανών στρατοπέδων.

¹⁸ Κατά το πρωτότυπο: *New classical macroeconomists like Robert Lucas and Thomas Sargent wanted to bury Keynesian theorizing.*

¹⁹ Χαρακτηριστικές έρευνες που αμφισβητούν την έννοια της πλήρους ορθολογικότητας και οι οποίες αποτέλεσαν ορόσημο της σύγχρονης Μικροοικονομικής Επιστήμης είναι αυτές των Alchian (1950), Simon (1957) και Kahneman and Tversky (1974).

²⁰ Πάνω σ' αυτό το συγκεκριμένο ερώτημα: "Πρέπει να περιοριστούμε στη μικροθεμελίωση που αποκλείει τις κολοσσιαίες αποτυχίες της αγοράς, οι οποίες δημιούργησαν τη μακροοικονομική ως επιστημονικό κλάδο;" ο Blinder (1987) ασκεί κριτική στον Lucas σχετικά με την κατεύθυνση που έχει λάβει η ανάλυση των μακροοικονομικών φαινομένων. Σύμφωνα με τον Blinder, μια ορθή επιστήμη δε χρειάζεται να δομείται πάντα με βάση σταθερές μικροθεμελιακές αρχές. Ως παράδειγμα αναφέρει τις Επιστήμες της θερμοδυναμικής και της χημείας, οι οποίες έχουν εξελιχθεί χωρίς να δίνουν βάση στη μικροθεωρία.

²¹ Η συγκεκριμένη πρόταση προέρχεται από έναν ανώνυμο αξιολογητή (referee) του παρόντος άρθρου.

Βιβλιογραφία

- Ζουμπουλάκης, Μ. (2007), *Προβλήματα μεθόδου στην Οικονομική Επιστήμη*, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Τσουλιφίδης, Λ. (2011), *Ιστορία της Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Alchian, A. A. (1950), "Uncertainty, Evolution, and Economic Theory", *Journal of Political Economy*, 58(3), pp. 211-221.
- Arrow, K. J. (1994), "Methodological Individualism and Social Knowledge", *American Economic Review*, 84(2), pp. 1-9.
- Backhouse, R. E. (1995), *Interpreting Macroeconomics: explorations in the history of macroeconomic thought*, London: Routledge.
- Backhouse, R.E. and S.G. Madema (2009), "Defining Economics: The Long Road to Acceptance of the Robbins Definition", *Economica*, 76, pp. 805-820.
- Blanchard, O. J. (1997), "Comment on Goodfriend and King: The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy", *NBER Macroeconomics Annual*, pp. 289-293.
- Blanchard, O. J. (2009), "The State of Macro", *Annual Review of Economics*, 1, pp. 209-228.
- Blaug, M. (1980), *The Methodology of Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blinder, A. S. (1987), "Keynes, Lucas and scientific progress", *American Economic Review*, 77(2), pp. 130-136.
- Boland, L. A. (1982), *The Foundations of Economic Method*, London: Allen & Unwin.
- Chari, V. V. and P. J. Kehoe (2006), "Modern Macroeconomics in Practice: How Theory is Shaping Policy", *Journal of Economic Perspectives*, 20(4), 3-28.
- Colander D. and C. Rothschild (2009), "*Complexity and macro pedagogy: the complexity vision as a bridge between graduate and undergraduate macro*" in Fontana G. and M. Setterfield (ed.), *Macroeconomic Theory and Macroeconomic Pedagogy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 118-128.
- Davidson, P. (1992), "Would Keynes Be a New Keynesian?", *Eastern Economic Journal*, 18(4), pp. 449-463.
- Debreu, G. (1974), "Excess Demand Functions", *Journal of Mathematical Economics*, 1(1), pp. 15-21.
- De Vroey, M. (2004), "*The History of Macroeconomics Viewed Against the Background of the Marshall-Walras Divide*" in M. De Vroey and K. D. Hoover (ed.), *The IS-LM Model: Its Rise, Fall, and Strange Persistence. History of Political Economy*. Durham: Duke University Press.

- De Vroey, M. (2012), "Microfoundations: a decisive dividing line between Keynesian and new classical macroeconomics" in Duarte, P.G. and G.T. Lima (ed.), *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 168-189.
- Drakopoulos S. (2016), "Economic crisis, economic methodology and the scientific ideal of physics", *Journal of Philosophical Economics*, 10(1), pp. 28-57.
- Duarte, P.G. and G.T. Lima (2012), "Privileging Micro over Macro? A History of Conflicting Positions" in Duarte, P.G. and G.T. Lima (ed.), *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 1-18.
- Elster, J. (1985), "Rationality, Morality and Collective Action", *Ethics*, 96, pp. 136-155.
- Frisch, R. (1933), "Propagation Problems and Impulse Problems in Dynamic Economics" in *Economic Essays in Honor of Gustav Cassel: October 20th 1933*. London: George Allen and Unwin.
- Goodfriend R. J. and R. G. King (1997), "The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy", *NBER Macroeconomics Annual*, 12, pp. 231-283.
- Grabner, M. (2002), "Representative Agents and the Microfoundations of Macroeconomics" *Seminar paper*, Vienna: Institute for Advanced Studies.
- Hahn, F. H. (1982), "Why I am not a monetarist" in F. H. Hahn (ed.), *Equilibrium and Macroeconomics*. Oxford: Blackwell, pp. 307-326.
- Hahn, F. H. (1983), "Comment [on Leijonhufvud]" in Frydman, R. and E.S. Phelps (ed.), *Individual Forecasting and Aggregate Outcomes: 'Rational Expectations' Examined*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 223-230.
- Hands, W. (2012), "The rise and fall of Walrasian microeconomics: The Keynesian effect" in Duarte, P.G. and G.T. Lima (ed.), *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 93-130.
- Hartley, J. (1997), *The Representative Agent in Macroeconomics*, New York: Routledge.
- Hicks, J. R. (1939), *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*, Oxford: Clarendon Press.
- Hodgson, G. (2007), "Meanings of Methodological Individualism", *Journal of Economic Methodology*, 14(2), pp. 211-226.
- Hoover, K. D. (1995), "Is macroeconomics for real?", *The Monist*, 78 (3), pp. 235-257, reprinted in U. Mäki (ed.), *The Economic World View: Studies in the Ontology of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, pp. 715-734.

- Hoover, K. D. (1988), *The New Classical Macroeconomics: A Sceptical Injury*, Oxford: Blackwell.
- Hoover, K. D. (2012), “Microfoundational programs” in Duarte, P.G. and G.T. Lima (ed.), *Microfoundations Reconsidered: The Relationship of Micro and Macroeconomics in Historical Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 19-61.
- Kahneman, D. and A. Tversky (1974), “Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases”, *Science*, 185(4157), pp. 1124-1131.
- Keynes, J. M. (1926), “Francis Ysidro Edgeworth, 1845-1926”, *Economic Journal*, 36(141), pp. 140-153.
- Keynes, J. M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan, 2007.
- King, J. E. (2012), *The Microfoundations Delusion: Metaphor and Dogma in the History of Macroeconomics*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Kirman, A. (1989), “The intrinsic limits of modern economic theory: the emperor has no clothes”, *Economic Journal*, 99(395), pp. 126-139.
- Kirman, A. (1992), “Whom or What Does the Representative Individual Represent”, *Journal of Economic Perspectives*, 6(2), pp.117-136.
- Kydland F. and E. Prescott (1982), “Time to Build and Aggregate Fluctuations”, *Econometrica*, 50, pp. 1345-1370.
- Laidler, D. (2008), “Axel Leijonhufvud and the Quest for Micro-Foundations: Some Reflections” in Farmer R. (ed.), *Macroeconomics in the Small and the Large: essays on microfoundations, macroeconomic applications and economic history in honor of Axel Leijonhufvud*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lange, O. (1945), *Price Flexibility and Employment*, San Antonio: Principia Press of Trinity University.
- Leijonhufvud, A. (1998), “Mr Keynes and the Moderns”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 5(1), pp. 169-188.
- Leijonhufvud, A. (1992), “Keynesian Economics: Past Confusions, Future Prospects” in Vercelli, A. and N. Dimitri (ed.), *Macroeconomics-a survey of research strategies*. Oxford: Oxford University Press, pp. 16-37.
- Long, J. B. and C. I. Plosser (1983), “Real Business Cycles”, *Journal of Political Economy*, pp. 39-69.
- Lucas, R. (1976), “Econometric Policy Evaluation: A Critique” *Journal of Monetary Economics*, 1(1), pp. 19-46.
- Lucas, R. E. (1977), “Understanding Business Cycles” in R. E. Lucas (ed.), *Studies in Business-Cycle Theory*. Cambridge: MIT Press, 1981.

- Lucas, R. E. (1981), *Studies in Business-Cycle Theory*, Cambridge: MIT Press, 1987.
- Lucas, R. E. (1987), *Models of Business Cycles*, Oxford: Blackwell.
- Lucas, R. E. and L. Rapping (1969), "Price Expectations and the Phillips Curve", *American Economic Review*, 59(3), pp. 342-350.
- Lukes, S. (1968), "Methodological Individualism Reconsidered", *The British Journal of Sociology*, 19(2), pp. 119-129.
- Mankiw, G. (1989), "The Reincarnation of Keynesian Economics", *European Economic Review*, 36(2-3), pp. 559-565.
- Mankiw, G. (1992), "Real Business Cycle: A New Keynesian Perspective", *Journal of Economic Literature*, 28(4), pp. 79-90.
- Mankiw, G. (1990), "A Quick Refresher Course in Macroeconomics. A Very Quick Refresher Course", *Journal of Money, Credit and Banking*, 28(4), pp. 1645-1660.
- Mankiw, G. (2006), "The Macroeconomist as Scientist and Engineer", *Journal of Economic Perspectives*, 20(4), pp. 29-46.
- Mantel, R. R. (1977), "Implications of Microeconomic Theory for Community Excess Demand Functions" in Intriligator M. D. (ed.), *Frontiers in Quantitative Economic IIIA*, Amsterdam: North-Holland.
- Milonakis, D. and B. Fine (2009), *From Political Economy to Economics: Method, the social and the historical evolution of economic theory*, New York: Routledge.
- Modigliani, F. (1954), "Utility analysis and the consumption function: an interpretation of cross-section data" in Kurihara K. K. (ed.), *Post Keynesian Economics*. New Brunswick: Rutgers University Press, pp. 388-436.
- Muth, J. (1961), "Rational Expectations, and the Theory of Price Movements" *Econometrica*, 29(3), pp. 315-335.
- O' Donell, R. M. (1989), *Keynes: Philosophy, Economics and Politics*, Basingstoke: Macmillan.
- Pearce, K. A. and K. D. Hoover (1995), "After the Revolution: Paul Samuelson and the Textbook Keynesian Model" in Cottrell A. F. and M.S. Lawlor (ed.), *New Perspectives on Keynes. History of Political Economy*. Durham,NC: Duke University Press.
- Patinkin, D. (1956), *Money, Interest, and Prices: An Integration of Monetary and Value Theory*, New York: Harper & Row, 1965.
- Plosser, C. (1989), "Understanding Real Business Cycles", *Journal of Economic Perspective*, 3, pp. 51-77.

- Rizvi, S. A. (2006), "*Responses to Arbitrariness in Contemporary Economics*" in Durham J. D. (ed.), *New Economics and Its History of Political Economy*, NC: Duke University Press.
- Robbins, L. (1932), *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London: Macmillan.
- Samuelson, P. A. (1947), "*Foundations of Economic Analysis*", Harvard: Harvard University Press.
- Sardoni, S. (2002), "*On the microeconomic foundations of macroeconomics: a Keynesian perspective*" in Arestis, P., M. Desai and S. Dow (ed.), *Essays in Honour of Victoria Chick*. London: Routledge, pp. 4-14.
- Schumpeter, J. A. (1908), *Methodological Individualism*, eng.trns. Brussels: Institutum Europaeum, 1980.
- Schumpeter, J. A. (1954), *History of Economic Analysis*, Taylor & Francis e-Library, 2006.
- Simon, H. A. (1957), *Models of Man*, New York: Wiley.
- Snowdon, B., H. R. Vane and P. Wynarczyk (1994), "*Business cycles: new classical approach*" in B. Snowdon and H. R. Vane (ed.), *Encyclopedia of Macroeconomics*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 83-89.
- Snowdon, B. and H. R. Vane (1999), "*Conversations with Leading Economists: Interpreting Modern Macroeconomics*", Cheltenham: Edward Elgar.
- Snowdon, B. and H. R. Vane (2005), *Modern Macroeconomics: It's Origins, Development And Current State*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Sollow, R. M. (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), pp. 65-94.
- Sonnenschein, H. (1972), "Market Excess Demand Functions", *Econometrica*, 40(3), pp. 549-563.
- Spahn, H. P. (2009), "The New Keynesian Microfoundation of Macroeconomics", *Review of Economics*, 60(3), pp. 181-203.
- Syll, L.P. (2014), "Micro versus Macro", *Real-World Economics Review*, 66, pp. 12-29.
- Tobin, J. (1958), "Liquidity preference as behavior towards risk", *Review of Economic Studies*, 25(2), pp. 65-68.
- Togati, T. D. (1998), *Keynes and the Neoclassical synthesis: Einsteinian versus Newtonian Macroeconomics*, London: Routledge.
- Tsoufidis, L. (2010), *Competing Schools of Economic Thought*, Berlin: Springer Publishing.
- Watkins, J. W, N. (1952), "*Ideal types and historical explanation*", *British Journal for the Philosophy of Science*, 3(9), pp. 22-43, reprinted in O' Neill J. (ed.), *Modes of Individualism and Collectivism*. London: Heinemann, 1973, pp. 143-165.

- Weintraub S. (1956), "A macroeconomic approach to the theory of wages", *American Economic Review*, 46(5), pp. 835-856.
- Weintraub, E. R. (1974), "*General Equilibrium Theory*", London: Macmillan.
- Woodford, M. (1999), "Revolution and Evolution in Twentieth Century Macroeconomics", *Presented at a conference, Frontiers of the Mind in the Twenty-First Century*, U.S. Library of Congress, Washington, D.C.
- Woodford, M. (2009), "Convergence in Macroeconomic Elements of the New Synthesis", *American Economic Journal: Macroeconomics*, 1(1), pp. 267-279.

*‘Εμείς’/ οι ‘Άλλοι’ – ‘Εδώ’/ ‘Εκεί’:
Μια Κριτική Ανάλυση του Λόγου Μεταναστών/τριών
Μαθητών/τριών Αλβανικής Καταγωγής*

*Αναστασία Στάμου #, Ελένη Γρίβα *, Σπύρος Μπούρας ^α, Κώστας Ντίνας^δ*

Περίληψη

Οι ταυτότητες που κατασκευάζουν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, με βάση τον τρόπο με τον οποίο τοποθετούν στον λόγο τους τον εαυτό τους και τους άλλους, είναι κρίσιμες, καθώς επηρεάζουν τη δυναμική των τάξεων και συμβάλλουν στην ομαλή κοινωνική και σχολική ένταξή τους. Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε τις απόψεις μαθητών/τριών δημοτικού σχολείου και αλβανικής καταγωγής μέσα από ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Από την κριτική ανάλυση του λόγου τους, φαίνεται πως οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες κατασκευάζουν την ταυτότητά τους συντασσόμενοι/ες με την ομάδα του ‘εμείς’ και αντιπαρατιθέμενοι/ες με την ομάδα του ‘οι άλλοι’ (που είναι ‘εδώ’). Όμως, τελικά, η ταυτότητά τους οικοδομείται με θετική αναφορά το ‘εδώ’ (που είναι το τώρα) και με αρνητική αναφορά το ‘εκεί’ (που είναι το πριν και σπάνια το μετά). .

Λέξεις κλειδιά: ταυτότητα, μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, δημοτικό σχολείο, κριτική ανάλυση λόγου.

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας-Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας- ΑΠΘ

* ^α ^δ Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Εισαγωγή

Ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός (π.χ. Berger & Luckmann, 1967) έχει αμφισβητήσει την αντίληψη των 'σταθερών' ταυτοτήτων που διαμορφώνονται στο πλαίσιο προκαθορισμένων κοινωνικών δομών και έχει αναδείξει τη ρευστότητα των ταυτοτήτων, οι οποίες (ανα)κατασκευάζονται στον λόγο, καθώς ο λόγος δεν αντικατοπτρίζει απλώς τα κοινωνικά νοήματα αλλά συμβάλλει ενεργά στην οικοδόμησή τους (π.χ. Benwell & Stokoe, 2006· Bucholtz & Hall, 2010).¹ Μάλιστα, το θέμα της ταυτότητας στο πλαίσιο των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών έχει απασχολήσει μια σειρά από θεωρητικούς (βλ. Preston, 2004), καθώς η μελέτη των μεταναστευτικών ταυτοτήτων συμβάλλει στην κατανόηση του τρόπου με τους οποίους οι μετανάστες/τριες εντάσσονται στη χώρα υποδοχής (De Fina, 2003).

Ειδικότερα, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην κατασκευή της ταυτότητάς τους λόγω του ότι, σε συνθήκες μετανάστευσης, οι μεταβολές που σημειώνονται στις ταυτότητές τους αλλάζουν, καθώς τα βιώματα, οι εμπειρίες και οι αναπαραστάσεις των παιδιών έχουν διπολιτισμικά και διγλωσσικά χαρακτηριστικά, είτε επειδή τα παιδιά αυτά κοινωνικοποιήθηκαν εν μέρει στην χώρα προέλευσης είτε επειδή συνεχίζουν να μιλούν τη γλώσσα της χώρας προέλευσης στην οικογένειά τους (Δαμανάκης, 2004). Εξάλλου, η δυναμική και ο συσχετισμός μεταξύ των γλωσσών των ατόμων αντικατοπτρίζει μια γλωσσική και πολιτισμική κατάσταση στην οποία τα άτομα κινούνται σε δύο γλωσσικά περιβάλλοντα, με αποτέλεσμα να αλλάζουν συνεχώς κώδικα επικοινωνίας και να αντιπαρατίθενται με δύο πολιτισμούς (Κοιλιάρη, 2005). Η συνειδητοποίηση της διαφορετικότητας δημιουργεί ένα ιδιαίτερο αίσθημα του ανήκειν, τόσο στην εσωτερική ομάδα των άλλων, όσο και στην εξωτερική ομάδα της πλειονότητας (Cohen, 1982). Η αίσθηση αυτή παρέχει με τη σειρά της στον/την μαθητή/τρια μια σειρά γνωστικών δυνατοτήτων, μια εκ των οποίων σχετίζεται με την εκμάθηση της δεύτερης γλώσσας (Garcia & McLaughlin, 1995). Παράλληλα, η αίσθηση αυτή τον/την επηρεάζει στο κατά πόσο θα διατηρηθεί ή θα συρρικνωθεί η πρώτη του/της γλώσσα (Woolard, 1991). Εξάλλου, η ανάγκη αυτο-τοποθέτησης και αυτο-αναπαράστασης των ατόμων μέσω της γλώσσας σε κάποια ομάδα αναφοράς απορρέει από τη συνύπαρξη με τους άλλους.

¹ Η κονστρουξιονιστική αντίληψη για την *ταυτότητα* (identity) αποδίδεται και με άλλους όρους, όπως *τοποθέτηση* (positioning) και *ταυτοποίηση* (identification).

Σύμφωνα με την Skutnabb-Kangas (1984), η διαδικασία αυτοπροσδιορισμού του/της μετανάστη/τριας μαθητή/τριας είναι μια συνειδητή διεργασία στην οποία καθοριστικό ρόλο παίζουν τα προσωπικά κίνητρα του/της μαθητή/τρια. Διακρίνει, μάλιστα, τρεις περιπτώσεις στον τρόπο οικοδόμησης των ταυτοτήτων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών. Στην πρώτη περίπτωση, ανήκουν μαθητές/τριες που θέλουν να διατηρήσουν όσα στοιχεία συνέθεταν την ταυτότητά τους πριν την αλλαγή σχολικού και γλωσσικού περιβάλλοντος. Πρόκειται δηλαδή για μαθητές/τριες που αξιολογούν θετικά το πολιτισμικό φορτίο που φέρουν και αναγνωρίζουν την αξία τους (κατασκευή ταυτότητας με αναφορά στη χώρα καταγωγής). Στη δεύτερη περίπτωση, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, κατά τη διαδικασία αυτοπροσδιορισμού τους στο νέο περιβάλλον, δεν θέλουν να διατηρήσουν τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν την πολιτισμική ταυτότητα της χώρας καταγωγής τους, και, επομένως, πρόκειται για μαθητές/τριες που δεν αναγνωρίζουν τη σπουδαιότητα των πολιτισμικών στοιχείων που φέρουν. Στην περίπτωση αυτή, θέλουν να γίνουν κάτι άλλο από αυτό που είναι και βρίσκονται σε μια ρήξη με την ταυτότητά τους, δηλαδή θέλουν να την αποβάλουν (κατασκευή ταυτότητας με αναφορά στη χώρα υποδοχής). Τέλος, σε μια τρίτη περίπτωση, έχουμε μαθητές/τριες που προσπαθούν να διαμορφώσουν σχέσεις συνάφειας μεταξύ των δύο ταυτοτήτων δημιουργώντας, έτσι, μια υβριδική ταυτότητα (κατασκευή υβριδικής ταυτότητας με αναφορά στη χώρα καταγωγής και στη χώρα υποδοχής). Συνοψίζοντας, η μετανάστευση ως διαδικασία περιλαμβάνει διαδικασίες επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας (De Fina, 2003).

Στο ελληνικό συγκείμενο, οι μαθητές/τριες που φτάνουν σήμερα στο τέλος της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν μεγαλώσει μέσα σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από μεγάλο βαθμό εθνοτικής και γλωσσικής διαφορετικότητας, ως αποτέλεσμα της μαζικής μετανάστευσης στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στην Ελλάδα, η οποία άλλαξε ριζικά τη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού. Ωστόσο, η διγλωσσία των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών στα ελληνικά σχολεία, όπως πρόσφατα ερευνητικά δεδομένα έχουν δείξει, παραμένει 'αφανής', όχι μόνο λόγω του αποκλεισμού των γλωσσών των μεταναστών/τριών, αλλά κυρίως εξαιτίας των γλωσσικών πρακτικών και στάσεων που κυριαρχούν στα σχολεία, οι οποίες απορρέουν από τη διάχυτη μονογλωσσική ιδεολογία (Gkaintarzi κ.ά., 2014). Έτσι, η διγλωσσία δεν προσφέρεται αλλά επιβάλλεται μέσω μιας μονογλωσσικά

προσανατολισμένης εκπαίδευσης, η οποία καθιστά την πρώτη γλώσσα των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών ανεπαρκή και διδάσκει την ελληνική ανεξάρτητα από το γλωσσικό φορτίο των μαθητών/τριών (Gropas & Triantafyllidou, 2011· Σκούρτου κ.ά., 2004). Επομένως, το ελληνικό σχολείο ήταν και είναι προσανατολισμένο στη μονογλωσσία, έχοντας ως αποκλειστικό στόχο της γλωσσικής διδασκαλίας την ανάπτυξη της ελληνομάθειας, συμβάλλοντας, έτσι, στην αφομοίωση της ελληνικής γλώσσας από τα δίγλωσσα παιδιά (Κοιλιάρη, 2005).

Οι απόψεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών φαίνεται να είναι καθοριστικές για την ομαλή ένταξη και την εκπαιδευτική τους επιτυχία. Για παράδειγμα, οι στάσεις τους απέναντι σε μια γλώσσα ως προς τη δυσκολία της και τη διαδικασία απόκτησής της έχουν αναγνωριστεί ως σημαντικός παράγοντας στη μαθησιακή διαδικασία (Breen, 2001), ενώ έχουν κεντρικό ρόλο στις εμπειρίες και τα επιτεύγματα του/της μαθητή/τριας. Στο πλαίσιο αυτό, υπάρχει ένας αρκετά μεγάλος αριθμός ερευνών για τις στάσεις των ενηλίκων, όπως των εκπαιδευτικών (βλ. Γρίβα & Στάμου, 2014), σε θέματα διγλωσσίας και πολυπολιτισμικότητας. Ωστόσο, οι απόψεις των ενηλίκων συχνά σχηματίζονται κατά τη διάρκεια των εφηβικών χρόνων. Αντίθετα, οι μελέτες για τις απόψεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών για τους/τις ίδιους/ες στο ελληνικό πλαίσιο είναι ιδιαίτερα περιορισμένες. Μάλιστα, οι έρευνες αυτές κινούνται κυρίως προς την κατεύθυνση διερεύνησης των απόψεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών για θέματα επιλογής και χρήσης γλωσσών (π.χ. Γκαϊνταρτζή, 2012· Γρίβα & Στάμου, 2014· Gogonas & Michail, 2015· Kiliari, 2014· Ξενικάκη & Χατζηδάκη, 2011). Από την άλλη, έρευνες που επιχειρούν να αποτυπώσουν τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες/τριες (μαθητές/τριες) στην Ελλάδα κατασκευάζουν την ταυτότητά τους στον λόγο τους ή πώς η πλειονότητα τους κατασκευάζει στον λόγο τους, με τη χρήση προσεγγίσεων ανάλυσης λόγου, είναι ακόμη λιγότερες (Archakis, 2014· 2016· Sapountzis & Vikka, 2015). Σύμφωνα με τη De Fina (2003), η υιοθέτηση μιας λογοαναλυτικής προσέγγισης στη μελέτη των μεταναστευτικών ταυτοτήτων είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, καθώς μπορεί να αναδείξει τους σύνθετους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζονται αυτές οι ταυτότητες. Στο πλαίσιο αυτό, στην παρούσα εργασία, εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες κατασκευάζουν την ταυτότητά τους στον λόγο της συνέντευξης, αντλώντας από το θεωρητικό πλαίσιο της κριτικής ανάλυσης λόγου.

Ερευνητικός σχεδιασμός

Στοχοθεσία

Ενώ τα θέματα διγλωσσίας και πολυπολιτισμικότητας από την οπτική των εκπαιδευτικών, των μεταναστών γονέων, αλλά και των μαθητών/τριών της πλειονότητας, έχουν απασχολήσει εκτενώς την ελληνική βιβλιογραφία (βλ. Γρίβα & Στάμου, 2014), παρατηρείται ερευνητικό κενό στις αντίστοιχες απόψεις και στάσεις των μεταναστευτικών ομάδων, που πιθανόν να οφείλεται στη δυσκολότερη πρόσβαση για ερευνητικούς σκοπούς στις συγκεκριμένες ομάδες. Από την άλλη πλευρά, όπως έχει παρατηρηθεί σε διεθνές επίπεδο, οι περισσότερες έρευνες μελετούν τα παιδιά κυρίως μέσα από την οπτική του ενήλικα, και γι' αυτό προτείνεται η χρήση ερμηνευτικών ερευνητικών μεθόδων με σκοπό τη βαθύτερη κατανόηση των οπτικών των ίδιων των παιδιών.

Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε τις απόψεις μαθητών/τριών αλβανικής καταγωγής των δύο τελευταίων τάξεων του δημοτικού σχολείου. Η εστίαση στη συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα οφείλεται στο γεγονός πως αποτελεί την πολυπληθέστερη ομάδα αλλοδαπών μαθητών/τριών στο ελληνικό σχολείο. Συγκεκριμένα, οι μαθητές/τριες αλβανικής καταγωγής αποτελούσαν το 78,5% των αλλοδαπών μαθητών/τριών που φοιτούσαν στην ελληνική δημόσια πρωτοβάθμια εκπαίδευση τη σχολική χρονιά 2012-2013 (Πηγή: Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων).

Η παρούσα εργασία αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης έρευνας που αποσκοπεί στη διερεύνηση των απόψεων των μαθητών/τριών για τον τρόπο κατασκευής της ταυτότητάς τους, όπως αυτή διαμορφώνεται από την επιλογή γλωσσών, τις στρατηγικές ένταξης στη χώρα υποδοχής (σχολείο, κοινωνικές συναναστροφές) και την επιλογή χώρας ως τόπου σπουδών και εθνικής ταυτότητας. Συγκεκριμένα προσδιορίστηκαν τα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποιες είναι οι απόψεις των μαθητών/τριών για την επιλογή και τη χρήση της Γ1/Γ2;
- Ποιες είναι οι απόψεις τους για τη σχολική τους επίδοση;
- Ποιες είναι οι θέσεις τους για τη συναναστροφή και τη συνεργασία τους με έλληνες συμμαθητές τους εντός και εκτός σχολείου;

- Ποιες είναι οι θέσεις τους για την επιλογή χώρας ως τόπου σπουδών και εθνικής ταυτότητας;

Υιοθετώντας μια διπλή οπτική ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων που προέκυψαν από τη συγκεκριμένη έρευνα (βλ. παρακάτω στην 'Ανάλυση δεδομένων'), στο παρόν άρθρο, επικεντρωνόμαστε στον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες κατασκευάζουν την ταυτότητά τους με βάση τον τρόπο με τον οποίο τοποθετούν στον λόγο τους τον εαυτό τους και τους άλλους. Ακολουθώντας τις τρεις εκδοχές που προσδιορίζει η Skutnabb-Kangas (1984) για την κατασκευή των μεταναστευτικών μαθητικών ταυτοτήτων (βλ. και παραπάνω στην 'Εισαγωγή'), η υπόθεση εργασίας μας είναι πως οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες θα επιλέξουν την αφομοίωση από την πλειονοτική πολιτισμική και γλωσσική ομάδα (κατασκευή ταυτότητας με αναφορά στη χώρα υποδοχής). Σε ένα μονοπολιτισμικό εκπαιδευτικό σύστημα, όπως είναι το ελληνικό, η εθνότητα και ο πολιτισμός των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών, συνήθως, αγνοείται, αντί να αξιοποιείται.

Συμμετέχοντες/ουσες

Το δείγμα αποτέλεσαν 146 μαθήτριες και μαθητές αλβανικής καταγωγής, 74 κορίτσια και 72 αγόρια, των δύο τελευταίων τάξεων (84 μαθητές/τριες της Ε΄ τάξης και 62 μαθητές/τριες της Στ΄ τάξης) ελληνικών δημόσιων δημοτικών σχολείων από τους Νομούς Φλώρινας και Άρτας. Η επιλογή των σχολείων έγινε λόγω του μεγάλου πληθυσμού αλλοδαπών, αλβανικής κυρίως καταγωγής (Γκότοβος & Μάρκου, 2003), που η μετανάστευσή τους έχει ξεκινήσει τουλάχιστον πριν δύο δεκαετίες (Κωνσταντινίδου, 2001). Επίσης, τα σχολεία προτιμήθηκαν και λόγω της πρόσβασης του ερευνητή σε αυτά και προέρχονται από αγροτικές-ημιαστικές και αστικές περιοχές, έτσι ώστε να υπάρχει αντιπροσωπευτικό, κατά το δυνατόν, δείγμα από διαφορετικές περιοχές. Από τους/τις μαθητές/τριες του δείγματος, 78 είχαν γεννηθεί στην Αλβανία και 68 στην Ελλάδα.

Ερευνητικό εργαλείο

Ως καταλληλότερο εργαλείο συγκέντρωσης του ερευνητικού υλικού επιλέχθηκε η προσωπική συνέντευξη, η οποία είναι η ποιοτική μέθοδος που χρησιμοποιείται περισσότερο, εξαιτίας της ευελιξίας που προσφέρει κατά τη διεξαγωγή της, καθώς και λόγω της αμεσότητας και της εξοικείωσης που αισθάνεται ο/η συνεντευξιαζόμενος/η

(Brown, 2001· Kvale, 1996· Verma & Mallick, 2004). Άλλωστε, η χρήση της συνέντευξης ενδείκνυται σε ειδικές κατηγορίες δειγμάτων, όπως είναι εν προκειμένω οι μαθητές/τριες αλβανικής καταγωγής, ώστε να εκφραστούν με μεγαλύτερη άνεση, εφόσον πολλοί/ές από αυτούς/ές έχουν περιορισμένες δεξιότητες στον γραπτό λόγο στην ελληνική γλώσσα (Γρίβα & Στάμου, 2014).

Για τις ανάγκες της έρευνάς μας, κάναμε χρήση της ημι-δομημένης συνέντευξης, που περιλαμβάνει μια σειρά από προκαθορισμένες ερωτήσεις, τις οποίες έχει επεξεργαστεί εκ των προτέρων ο/η συνεντευκτής/τρια, αλλά έχει τη δυνατότητα να αλλάξει τη σειρά των ερωτήσεων ή να τις επαναδιατυπώσει, ενώ ο/η ερωτώμενος/η μπορεί να παράσχει συμπληρωματικές απαντήσεις. Οι συνεντεύξεις των μαθητών/τριών δομήθηκαν γύρω από τους παρακάτω θεματικούς άξονες (βλ. Παράρτημα για το Πρωτόκολλο Συνέντευξης που εφαρμόστηκε):

- Χρήση γλωσσών στο οικογενειακό περιβάλλον
- Στάσεις απέναντι στη Γ1/Γ2/ άλλες γλώσσες
- Μαθήματα και σχολικές προτιμήσεις
- Σχολική-κοινωνική ζωή
- Επιλογή χώρας ως τόπου σπουδών και εθνικής ταυτότητας

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε κατά τους μήνες Μάρτιο, Απρίλιο, Μάιο και Ιούνιο του 2015. Στα σχολεία που διενεργήθηκε η έρευνα υπήρχε η έγκριση του/της εκπαιδευτικού της τάξης, του/της διευθυντή/τριας του σχολείου, του/της προϊσταμένου πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και των γονέων και κηδεμόνων των μαθητών/τριών. Οι δε μαθητές/τριες πήραν μέρος στην έρευνα οικειοθελώς.

Ανάλυση δεδομένων

Τα ποιοτικά δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις αναλύθηκαν με δύο μεθόδους: α) την ποιοτική θεματική ανάλυση των Miles και Huberman (1994) και β) την κριτική ανάλυση λόγου (π.χ. Fairclough 1992· βλ. και Στάμου 2014). Η θεματική ανάλυση εστιάζει στα νοήματα των κειμένων ('τι λέγεται'), ενώ η κριτική ανάλυση λόγου στον τρόπο εκφοράς αυτών των νοημάτων ('πώς λέγεται'). Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται αποτελέσματα μόνο της κριτικής ανάλυσης λόγου (για μέρος των αποτελεσμάτων της θεματικής ανάλυσης, βλ. Griva κ.ά., 2016).

Ειδικότερα, η κριτική ανάλυση λόγου αποτελείται από ένα πλέγμα προσεγγίσεων στο πλαίσιο της κοινωνικής μελέτης της γλώσσας, οι οποίες υπογραμμίζουν τον ρόλο

της ιδεολογίας στη διαμόρφωση της σχέσης ανάμεσα στις γλωσσικές και κοινωνικές δομές και πρακτικές. Έτσι, συνδυάζει τη μικρο-ανάλυση των κειμένων με τη μακρο-ανάλυση των κοινωνικών δομών και σχέσεων εξουσίας με τις οποίες εμπλέκονται τα κείμενα. Από τις διαφορετικές προσεγγίσεις κριτικής ανάλυσης λόγου, υιοθετούμε ειδικότερα την κοινωνιο-πολιτισμική προσέγγιση του Fairclough (1992), η οποία χρησιμοποιεί κυρίως ως αναλυτικό πλαίσιο τη Συστημική-Λειτουργική Γλωσσολογία του Halliday (1994). Η γλωσσολογική αυτή θεωρία στηρίζεται σε μια κοινωνική θεώρηση της γλώσσας ως πόρου κατασκευής νοημάτων, καθώς και ως δικτύου λεξικογραμματικών επιλογών, από τις οποίες αντλούμε ως ομιλητές/τριες για να κατασκευάσουμε τα κοινωνικά νοήματα (εν προκειμένω τις ταυτότητες). Στο πλαίσιο αυτό, τα διαφορετικά κοινωνικά νοήματα προκύπτουν από τις επιλογές που κάνουμε (ή δεν κάνουμε) ως χρήστες/τριες της γλώσσας σε ένα κείμενο.

Για τους σκοπούς της έρευνάς μας, αξιοποιήσαμε το αναλυτικό εργαλείο της μεταβιβαστικότητας (transitivity: Halliday, 1994). Συγκεκριμένα, η μεταβιβαστικότητα αφορά το σύστημα μέσω του οποίου οι χρήστες/τριες της γλώσσας ερμηνεύουν την πραγματικότητα ορίζοντάς την με κριτήρια αιτιότητας. Η απόδοση αιτιώδους νοήματος στον κόσμο μέσω της γλώσσας γίνεται με τον καθορισμό των διαδικασιών (processes), δηλαδή των πράξεων με την ευρεία τους έννοια (ενέργειες, καταστάσεις, συναισθήματα, διανοητικές διαδικασίες κ.ά.), των συμμετεχόντων/ουσών (participants), δηλαδή των οντοτήτων και των αντικειμένων που συνδέονται με τις διαδικασίες, καθώς και των περιστάσεων (circumstances), δηλαδή των συνθηκών (π.χ. χωρικών, χρονικών, τροπικών) στις οποίες λαμβάνουν χώρα οι διαδικασίες. Σε λεξικογραμματικό επίπεδο, οι διαδικασίες πραγματώνονται με ρήματα ή ουσιαστικοποιήσεις (π.χ. κίνηση, ρύπανση), οι συμμετέχοντες/ουσες με ουσιαστικά, ενώ οι περιστάσεις με προθετικές φράσεις ή επιρρηματικά σύνολα. Ο Halliday, με βάση τα σημασιολογικά χαρακτηριστικά των ρημάτων, διακρίνει τις διαδικασίες σε έξι βασικά είδη (για μια σύνοψη των διαδικασιών, βλ. Πίνακα 1). Ακόμη, μέσω των συντακτικών επιλογών που υιοθετούνται (π.χ. ποιος τοποθετείται σε θέση υποκειμένου και αντικειμένου), μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ συμμετεχόντων/ουσών που εισάγουν/ επιτελούν διαδικασίες, τους δράστες (agents), και συμμετεχόντων/ουσών που επηρεάζονται/ δέχονται διαδικασίες, τους αποδέκτες (recipients).

Πίνακας 1. Τα είδη διαδικασιών στο μοντέλο μεταβιβασιμότητας σύμφωνα με τον Halliday (1994)

Είδη διαδικασιών	Παραδείγματα
Υλικές (του 'κάνω')	Τοποθετώ, κινούμαι, ανοίγω, πέφτω
Νοητικές (του 'αισθάνομαι'): Γνωσιακές Αντιληπτικές Συναισθηματικές	Φαντάζομαι Βλέπω αγαπώ
Συσχετιστικές (του 'είμαι'): Κατηγορικές Αναγνωριστικές	Η Μαρία είναι δικηγόρος Η Μαρία είναι η οικογενειακή μας δικηγόρος
Λεκτικές (του 'λέω')	Διατυπώνω, υποστηρίζω
Συμπεριφορικές (φυσιολογικής ή ψυχολογικής συμπεριφοράς)	Αναπνέω, χαμογελάω, ονειρεύομαι
Υπαρκτικές ('κάτι υπάρχει/ συμβαίνει')	Υπάρχουν δύο διαθέσιμα δωμάτια

Αποτελέσματα της κριτικής ανάλυσης λόγου

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η ανάλυση των απαντήσεων των μαθητών/τριών αλβανικής καταγωγής στις ερωτήσεις που τους θέσαμε από τη σκοπιά της μεταβιβασιμότητας. Ο στατιστικός έλεγχος χ^2 κατέδειξε ότι συντριπτικά το πιο συχνό δρών πρόσωπο είναι ο/η μετανάστης/τρια μαθητής/τρια. Αντίθετα, οι διαδικασίες με δράστη τον/την μαθητή/τρια της πλειονότητας είναι πολύ λιγότερες και οι διαδικασίες με δράστη τον/την εκπαιδευτικό έχουν ελάχιστη παρουσία στον λόγο τους ($\chi^2=21.680$, $p=0.000$). Επίσης, παρατηρήθηκε πως οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες τοποθετούν περιορισμένα στον λόγο τους ως δράστη τη χώρα υποδοχής (Ελλάδα) και τη χώρα προέλευσης (Αλβανία) αν και δίνεται λίγο περισσότερο έμφαση στην Ελλάδα σε σχέση με την Αλβανία. Τέλος, υπάρχουν ορισμένες φορές στον λόγο τους και γενικευτικά δρώντα πρόσωπα (π.χ. κοινωνία, οικογένεια, άνθρωπος). Παρακάτω παρουσιάζονται αναλυτικότερα τα αποτελέσματα της μεταβιβασιμότητας (είδη διαδικασιών ανά δρών πρόσωπο και χωρικές περιστάσεις).

Πίνακας 2. Δρώντα πρόσωπα στον λόγο των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών

Δρών πρόσωπο	Συχνότητα
Μετανάστης/τρια μαθητής/τρια	68,8%
Μαθητής/τρια της πλειονότητας	10,7%
Εκπαιδευτικός	0,5%
Ελλάδα/ Έλληνες/ίδες	6,1%
Αλβανία/ Αλβανοί/ίδες	4,4%
Γενικευτική αναφορά	9,5%
Σύνολο	100%

Ο/η μετανάστης/τρια μαθητής/τρια ως δρών πρόσωπο

Ο μετανάστης/τρια μαθητής/τρια κυριαρχεί ως δράστης στον λόγο τους, καθώς, εύλογα, ως συνεντευξιαζόμενος/η, εστιάζει στην αναπαράσταση των κοινωνικών φαινομένων και της σχολικής πραγματικότητας από τη δική του/της σκοπιά δηλαδή σε σχέση με το τι κάνει και πώς πρωταγωνιστεί ο/η ίδιος/α σε αυτά (π.χ. «τις περισσότερες φορές μιλάω ελληνικά παρά αλβανικά», «θέλω να γίνω ποδοσφαιριστής», «εδώ έκανα τους πιο πολλούς φίλους», «από μικρή έχω κάνει το σχολείο στην Ελλάδα»). Έτσι, μέσα από τον λόγο τους, κατασκευάζουν τους εαυτούς τους κυρίως ως οντότητες που σκέφτονται, αισθάνονται (νοητικές διαδικασίες: 42,5%) και κάνουν πράγματα (υλικές διαδικασίες: 29,7%) μαζί με την πλειονότητα. Αξίζει να σημειωθεί πως οι νοητικές διαδικασίες υπερέχουν σε σημαντικό βαθμό των αντίστοιχων νοητικών διαδικασιών με δράστη τον/την μαθητή/τρια της πλειονότητας ($\chi^2=17.918, p<0.050$).

Αναλυτικότερα, με τις νοητικές διαδικασίες, αναφέρονται σε δράσεις του εσωτερικού κόσμου που κωδικοποιούν σημασίες σκέψης, αίσθησης, συναισθήματος. Εκφράζουν την προτίμησή τους στη χώρα υποδοχής και δεν διστάζουν να εκφράσουν και τα θετικά συναισθήματά τους για την Ελλάδα: π.χ. «σίγουρα θα διάλεγα την Ελλάδα», «θα μου άρεσε πιο πολύ στην Ελλάδα», «γενικότερα μ' αρέσει εδώ». Οι μαθητές/τριες ισχυροποιούν την παραπάνω θέση με την εμφάνιση πολλών νοητικών γνωσιακών διαδικασιών επισημαίνοντας, είτε την καλύτερη γνώση της ελληνικής (π.χ. «αφού εδώ ξέρω ελληνικά», «έχω μάθει καλύτερα τη γλώσσα», «εδώ ξέρω καλύτερα τη γλώσσα»), είτε την επιθυμία για περαιτέρω εξάσκησή της (π.χ. «να μάθω καλά τη γλώσσα», «εγώ θα μάθω μερικές λέξεις»).

Από την άλλη, με τις υλικές διαδικασίες, οι μαθητές/τριες εκφράζουν πράγματα που θέλουν να κάνουν στο μέλλον, όπως οι σπουδές (π.χ. «να συνεχίσω και στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες», «να σπουδάσω στην Αμερική», «να πάω σε ένα μεγάλο πανεπιστήμιο», «εδώ θα σπουδάσω στην Ελλάδα», «να σπουδάσω κάπου αλλού»), ο αθλητισμός (π.χ. «θέλω να παίξω στον ΠΑΟΚ.», «να παίξω στην εθνική Ελλάδας») και η εργασία (π.χ. «εδώ θα εργαστώ», «θέλω να δουλέψω αρχιτέκτονας»).

Εντοπίστηκαν και κάποιες συμπεριφορικές διαδικασίες (11,2%) στις οποίες συμμετέχουν οι ίδιοι/ες οι μαθητές/τριες αλβανικής καταγωγής, σε αντίθεση με τις περιπτώσεις που τοποθετούν στον λόγο τους ως δράστη τους/τις μαθητές/τριες της πλειονότητας, στις οποίες δεν εμφανίζονται καθόλου τέτοιου είδους διαδικασίες ($\chi^2=22.880$, $p=0.000$). Οι διαδικασίες αυτές σχετίζονται με τη ύπαρξή τους γενικότερα (π.χ. «εδώ γεννήθηκα», «δε θέλω να πάω να ζήσω αλλού, εδώ», «συνήθισα τώρα», «εδώ ζω πολύ καιρό»). Επίσης, υπάρχουν και ορισμένες συσχετιστικές αναγνωριστικές διαδικασίες (8,2%), μέσα από τις οποίες ταυτοποιούνται οι οντότητες (π.χ. «που είμαι από την Αλβανία», «εκείνον που ήταν από άλλη χώρα», «ήταν ένα παιδάκι από τη Ρουμανία», «ήταν ένα κορίτσι από την Αλβανία εδώ πέρα», «γιατί είμαι Αλβανός») και περιγράφεται ο κοινωνικός περίγυρος που έχουν δημιουργήσει για να δικαιολογήσουν την επιλογή τους για την Ελλάδα (π.χ. «εδώ έχω και τους φίλους μου», «εδώ δεν είμαι μόνος μου», «γιατί έχω και τους συμμαθητές, τους φίλους μου εδώ»). Τέλος, με τις λεκτικές διαδικασίες (4,7%), οι μαθητές/τριες εκφράζουν την προσπάθειά τους να παραθέσουν ή να αναφέρουν λόγο από ή για τους/τις ίδιους/ες για περιστατικά που τους συνέβησαν (π.χ. «εγώ το είπα στη κυρία μου», «το είπα στην κυρία») καθώς, επίσης, και για να δηλώσουν την καλύτερη γνώση της ελληνικής (π.χ. «τις περισσότερες φορές μιλάω ελληνικά παρά αλβανικά», «γιατί τη μιλάω καλύτερα», «την προφέρω καλύτερα [την ελληνική]») έναντι της αλβανικής (π.χ. «δεν την λέω σωστά την αλβανική», «δυσκολεύομαι να μιλάω αλβανικά»).

Ο/η μαθητής/τρια της πλειονότητας ως δρών πρόσωπο

Σε αντίθεση με δράστη τον/την μετανάστη/τρια μαθητή/τρια μετανάστη/τρια, οι διαδικασίες με δράστη τον/την μαθητή/τρια της πλειονότητας είναι κυρίως υλικές (45,5%) ($\chi^2=16.733$, $p< 0.050$) και σχεδόν αποκλειστικά αρνητικές (π.χ. «παίζανε

μαγκιές», «επίτηδες τον πείραζε ο Έλληνας», «ξεκίνησαν να με χτυπάνε»), τονίζοντας, είτε περιστατικά ρατσιστικής συμπεριφοράς, είτε ενδοσχολικής βίας από τους/τις έλληνες/ιδες συμμαθητές/τριές τους. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι στις διαδικασίες με δρών πρόσωπο την πλειονότητα, οι μαθητές/τριες αλβανικής καταγωγής, θέλοντας να αποδώσουν ευθύνες, να ευαισθητοποιήσουν και να πυροδοτήσουν δράση για τα φαινόμενα αυτά, τα αναπαριστούν στον λόγο τους ως μια δομή που σχετίζεται απόλυτα με την παρέμβαση της πλειονότητας. Αυτό, βέβαια, έρχεται σε αντίθεση με τις διαδικασίες που συμμετέχοντες/ουσες είναι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες. Μάλιστα, οι περισσότερες από αυτές τις διαδικασίες εκφράζονται με ενεργητική σύνταξη, δίνοντας έμφαση στον δράστη (π.χ. «ο Γιάννης έριξε κάτω μια φίλη μου», «ένα κορίτσι από την Ελλάδα το έκαψε ένα κορίτσι από την Αλβανία», «της πήρε τον σκούφο και έπαιζε με ένα άλλο παιδάκι»).

Οι νοητικές (25,3%) και οι λεκτικές (22,2%) διαδικασίες με δράστη τους/τις μαθητές/τριες της πλειονότητας ακολουθούν σε εμφάνιση, με τις λεκτικές να έχουν σημαντική διαφοροποίηση από αυτές με δράστη τους/τις μετανάστες/τριες μαθητές/τριες ($\chi^2=19,680, p=0.000$). Οι νοητικές διαδικασίες είναι ως επί το πλείστον συναισθηματικές, προκειμένου οι μαθητές/τριες αλβανικής καταγωγής να δείξουν τα συναισθήματά τους όταν γίνονται οι ίδιοι/ες ή ομοεθνείς τους δέκτες/τριες περιπαικτικών σχολίων από την πλευρά της πλειονότητας (π.χ. «παλιά στη Β΄ τάξη που με κορόιδευαν», «ένα αγοράκι την κορόιδευε», «την κορόιδευαν και διάφορα άλλα»). Ο σημαντικός, επίσης, αριθμός λεκτικών διαδικασιών υποδεικνύει την προτίμηση των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών, όχι μόνο να προβάλουν τους/τις μαθητές/τριες της πλειονότητας, αλλά και να παραθέσουν ή να αναφέρουν λεκτική βία προς τους/τις μετανάστες/τριες (συμμαθητές/τριές τους) (π.χ. «τα παιδιά από την Ελλάδα να βρίζουν», «στο πανηγύρι εδώ στο χωριό μας είχε βρίσει την μάνα μου», «τους έλεγαν Αλβανούς»).

Τις νοητικές και λεκτικές διαδικασίες διαδέχονται οι συσχετιστικές, οι οποίες είναι είτε αναγνωριστικές (5,1%) (π.χ. «ήταν Έλληνας», «είναι ο Παύλος και ο Κωνσταντίνος») είτε κατηγορικές (2,0%) (π.χ. «ρατσιστική συμπεριφορά έχουμε πολύ»). Και τα δύο αυτά είδη συσχετιστικών διαδικασιών συντελούν στην επιλεκτικά λεπτομερή περιγραφή της εθνοτικής προέλευσης των μαθητών/τριών (οι αναγνωριστικές) (π.χ. «Έλληνας βέβαια ήταν αυτός», «ήταν ένα παιδί από εδώ», «όπως μερικά παιδιά ξέρουν ότι είναι από την Ελλάδα») και στην αξιολογική

περιγραφή της συμπεριφοράς τους (οι κατηγορικές) (π.χ. «ένα κορίτσι ήταν ρατσίστρια»). Επομένως, οι μαθητές/τριες αλβανικής καταγωγής κατασκευάζουν στον λόγο τους μια κοινωνική πραγματικότητα κατά την οποία οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες γίνονται αποδέκτες/τριες ρατσιστικής συμπεριφοράς και ενδοσχολικής βίας από τους/τις έλληνες/ίδες συμμαθητές/τριές τους. Μάλιστα, μέσα από την επιλογή μεταβατικών δομών στην ενεργητική φωνή, μέσω των οποίων διατυπώνεται σαφώς ότι αυτοί/ές (οι μαθητές/τριες της πλειονότητας) έχουν άμεση επίδραση πάνω τους, τους παρουσιάζουν αρνητικά.

Ο/η εκπαιδευτικός ως δρών πρόσωπο

Οι διαδικασίες με δράστη τον/την εκπαιδευτικό είναι αποκλειστικά νοητικές. Με αυτές τονίζεται, είτε ο παρεμβατικός ρόλος του/της εκπαιδευτικού σε φαινόμενα διακρίσεων (π.χ. «ο κύριος τις ξεχώρισε», «τη μάλωσε», «η κυρία τη μάλωσε»), είτε αναφέρονται σε ενέργειες που κάνουν οι έλληνες/ίδες εκπαιδευτικοί σε σχέση με εκπαιδευτικούς άλλων χωρών (π.χ. «εδώ διδάσκονται καλύτερα τα μαθήματα»).

Η Ελλάδα/ οι Έλληνες/ίδες ως δρών πρόσωπο

Οι περισσότερες διαδικασίες με δράστη τη χώρα υποδοχής είναι συσχετιστικές κατηγορικές (51,8%), με τις οποίες οι μαθητές/τριες αποδίδουν θετικές αξιολογικές ιδιότητες στην Ελλάδα και στους/τις Έλληνες/ίδες (π.χ. «γιατί είναι καλύτερη από την αλβανική γιατί έχει πιο καλά πράγματα, πιο εξελιγμένα», «γιατί είναι καλύτερα εδώ πέρα»). Έτσι, συντελούν στην επιλεκτικά ελκυστική περιγραφή της Ελλάδας ως επιλεγμένης χώρας σπουδών και εθνικής ομάδας ποδοσφαίρου. Ακολουθούν οι υλικές διαδικασίες με δράστη την Ελλάδα/ τους τις Έλληνες/ίδες, οι οποίες, είναι είτε αρνητικές (π.χ. «αλλά τώρα άρχισε να χειροτερεύει η κατάσταση στην Ελλάδα»), είτε θετικές (π.χ. «Οι Έλληνες δε με διώχνουν από τη χώρα»). Στην πρώτη περίπτωση, τονίζεται η άσχημη οικονομική κατάσταση της χώρας, ενώ στη δεύτερη ο δυνητικά ευεργετικός ρόλος της σε θέματα μετανάστευσης.

Η Αλβανία/ οι Αλβανοί/ίδες ως δρών πρόσωπο

Και στις διαδικασίες με δράστη τη χώρα καταγωγής παρατηρείται μια υπεροχή των συσχετιστικών διαδικασιών (62,3%). Οι διαδικασίες είναι κυρίως κατηγορικού τύπου (46,3%), με τις οποίες τονίζονται τα αρνητικά κυρίως χαρακτηριστικά της

Αλβανίας (π.χ. «η Αλβανία δεν είναι το ίδιο πάλι», «οι άνθρωποι στην Αλβανία είναι πενήντα χρόνια πίσω από εδώ», «γιατί εκεί στην Αλβανία δεν έχουν πολλούς παίκτες»). Υπάρχουν, όμως, και αναγνωριστικές διαδικασίες (31,7%), με τις οποίες ταυτοποιούνται οι οντότητες πως ανήκουν στη χώρα καταγωγής τους (π.χ. «είναι η πατρίδα μου», «εκεί είναι οι παππούδες μου», «παιδιά που είναι από την Αλβανία»).

Χωρικές περιστάσεις

Όσον αφορά τις περιστάσεις, καταγράψαμε αυτές που δηλώνουν εντοπισμό χωρικού σημείου. Οι μαθητές/τριες αλβανικής καταγωγής χρησιμοποιούν στον λόγο τους κατά κόρον τα επιρρήματα «εδώ» για την Ελλάδα και «εκεί» για την Αλβανία. Με τα δυο αυτά επιρρήματα, θέλουν να κάνουν σαφές ότι άλλος είναι ο τόπος καταγωγής (π.χ. «επειδή εκεί έχω γεννηθεί», «επειδή είμαι από εκεί», «εκεί γεννήθηκα, εκεί μεγάλωσα») και άλλος ο τόπος παραμονής (π.χ. «εδώ ζω περισσότερα χρόνια», «στην ουσία εδώ έχω μεγαλώσει»). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι δημιουργούνται δύο αντιθετικοί πόλοι με το 'εδώ'-'εκεί' που εξασφαλίζουν τις ανάγκες επικοινωνίας των μαθητών/τριών αλβανικής καταγωγής σε συναισθηματικό και σε ιδεολογικό επίπεδο. Με το δίπολο αυτό, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες προσπαθούν να απενοχοποιήσουν τους εαυτούς τους αιτιολογώντας την παραμονή τους στην Ελλάδα και όχι στη χώρα καταγωγής τους: π.χ. «εκεί δεν ξέρω κανέναν» εν. «έχω και τους συμμαθητές, τους φίλους μου εδώ», «εκεί γεννήθηκαν οι γονείς μου» εν. «εγώ όμως έχω γεννηθεί εδώ», «εκεί έχει γεννηθεί και ο πατέρας και η μητέρα μου» εν. «γιατί εδώ γεννήθηκα και έχω συνηθίσει εδώ πέρα», «γιατί εκεί πέρα δεν έχω πάει» εν. «εδώ ζω περισσότερα χρόνια».

Επίσης, με τις συναισθηματικά φορτισμένες φράσεις «χώρα μου», «πατρίδα μου», με τις οποίες οι μαθητές/τριες αναφέρονται στην Αλβανία, αναδεικνύεται ο τόπος, ο οποίος είναι ανεξάρτητος από συγκεκριμένο χρόνο (π.χ. «εκείνη είναι η χώρα μου και πρέπει να αγωνιστώ για τη χώρα μου», «είναι η χώρα μου», «επειδή είναι η χώρα μου η Αλβανία»). Σε κάποιους/ες, όμως, την καρδιά τους κερδίζει η Ελλάδα. Χρησιμοποιώντας λέξεις συναισθηματικά φορτισμένες, καταδεικνύουν την πραγματικότητα που διαμορφώνεται (π.χ. «γιατί εδώ γεννήθηκα και αγάπησα αυτή τη χώρα και θα ήθελα να ζήσω εδώ»). Τα παραπάνω ενισχύονται από το γεγονός ότι οι μαθητές/τριες χρησιμοποίησαν και πιο 'ουδέτερες' λεξιλογικές φράσεις για τη λεξικοποίηση της Αλβανίας ως «άλλης χώρας» (π.χ. «τον κορόιδευαν εκείνον που

ήταν από άλλη χώρα», «σε παιδιά που είναι από άλλη χώρα», «επειδή ήμουν από άλλη χώρα»).

Συζήτηση και Συμπεράσματα

Η κριτική ανάλυση του λόγου των μεταναστών/τριών μαθητών κατέδειξε πως, τοποθετώντας κυρίως τον/την μετανάστη/τρια μαθητή/τρια ως δρών πρόσωπο στον λόγο τους, επιχειρούν να εκφράσουν την προτίμησή τους και τα θετικά τους συναισθήματα για τη χώρα υποδοχής, δηλαδή την Ελλάδα. Με την εμφάνιση πολλών νοητικών γνωσιακών διαδικασιών, προσπαθούν να υποστηρίξουν την παραπάνω θέση προδιαθέτοντας θετικά τον έλληνα συνεντευκτή για τους/τις μετανάστες/τριες γενικότερα. Την εικόνα αυτή θέλουν να την ενισχύσουν και μέσω των υλικών διαδικασιών που σχετίζονται με δράσεις της κοινωνικής-σχολικής τους πραγματικότητας, τονίζοντας ότι αυτό που θέλουν να κάνουν τις περισσότερες φορές επιθυμούν να το κάνουν στην Ελλάδα. Όταν, αντίθετα, δράστης τοποθετείται στον λόγο τους ο/η μαθητής/τρια της πλειονότητας, κυριαρχούν οι υλικές διαδικασίες, που σχεδόν πάντα είναι αρνητικές, αποτυπώνοντας μια κοινωνική πραγματικότητα κατά την οποία οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες γίνονται δέκτες/τριες ρατσισμού και ενδοσχολικής βίας από τους/τις έλληνες/ίδες συμμαθητές/τριές τους. Έτσι, αποκαλύπτεται στον λόγο τους μια διαμετρικά αντίθετη κατασκευή των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών και των ελλήνων/ίδων συμμαθητών/τριών τους ως μια τυπική στρατηγική θετικής αυτο-παρουσίασης ('εμείς'=οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες) και αρνητικής ετερο-παρουσίασης ('οι άλλοι'=οι μαθητές/τριες της πλειονότητας), η οποία αποτελεί μια στρατηγική λόγου, γνωστή ως ιδεολογικό τετράγωνο (ideological square: 'We are good, they are bad': Van Dijk, 1998), συμβάλλοντας στη συνοχή και τη συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας. Κατ' αντιστοιχία με τα δικά μας ευρήματα, από την έρευνα του Archakis (2014) σε γραπτά μεταναστών/τριών μαθητών/τριών λυκείου, διαπιστώθηκε πως οι μαθητές/τριες κάνουν αναφορά στα θετικά στοιχεία της προσαρμογής στη χώρα υποδοχής, αλλά περιλαμβάνουν και στοιχεία για τις αρνητικές εμπειρίες της μετανάστευσης, όπως τον ρατσισμό και τη νοσταλγία για τη χώρα καταγωγής. Με αυτόν τον τρόπο, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αντιστέκονται στην πλήρη αφομοίωσή τους από τη χώρα υποδοχής, χωρίς, όμως, να αμφισβητούν και τις κυρίαρχες ομογενοποιητικές

απόψεις και προσδοκίες της πλειονότητας, καθώς δεν αποκλείουν την προσαρμογή τους στη χώρα υποδοχής. Σύμφωνα με τον Archakis (2014), αυτή η μη πλήρης αποδοχή από την πλευρά των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών του κυρίαρχου αφομοιωτικού λόγου της πλειονότητας φαίνεται πως συμβάλλει στη θετική αυτο-εκτίμηση και αυτο-εικόνα τους.

Όσον αφορά τις χωρικές περιστάσεις, οι μαθητές/τριες χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό τα επιρρήματα 'εδώ' για την Ελλάδα και 'εκεί' για την Αλβανία και έτσι κατασκευάζουν τις ταυτότητές τους μέσω αντιθετικών δίπολων: 'εμείς' – 'οι άλλοι'/'εδώ' – 'εκεί'. Αυτό θα μπορούσε, ενδεχομένως, να ιδωθεί ως προσπάθεια για την οικοδόμηση μιας υβριδικής ταυτότητας 'σε εκκρεμότητα', ώστε να δηλώσουν ότι βρίσκονται μεταξύ δύο ομάδων, δύο τόπων, δύο γλωσσών και δύο πολιτισμών, αιωρούμενοι από το 'εδώ' στο 'εκεί'. Ωστόσο, αν λάβουμε υπόψη τα θέματα με τα οποία συνδέονται αυτές οι διπολικές κατασκευές στον λόγο τους (π.χ. μέσω των συσχετιστικών κατηγορικών διαδικασιών, αποδίδουν θετικές αξιολογικές ιδιότητες στην Ελλάδα ως δρών πρόσωπο και αρνητικές στην Αλβανία ως δρών πρόσωπο, αντίστοιχα' για περαιτέρω θέματα που προέκυψαν στις συνεντεύξεις τους, βλ. Griva κ.ά., 2016), διαπιστώνεται ο σαφής προσανατολισμός των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών προς την πλειονοτική γλώσσα και κουλτούρα, καταφεύγοντας σε επιπολιτισμικές πρακτικές (acculturation strategies: Berry, 1980) ως στρατηγική ένταξης στην ελληνική σχολική και κοινωνική πραγματικότητα. Κατά ανάλογο τρόπο, στην έρευνα του Archakis (2016), διαπιστώθηκε πως οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες βλέπουν τη γνώση της ελληνικής ως 'διαβατήριο' για να αποκτήσουν μια ζωή με πολιτικά δικαιώματα στη χώρα υποδοχής. Επομένως, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματός μας φαίνεται να κατασκευάζουν την ταυτότητά τους, συντασσόμενοι/ες με την ομάδα του 'εμείς' και αντιπαρατιθέμενοι/ες με την ομάδα του 'οι άλλοι' (που είναι 'εδώ'). Έτσι, τελικά, η ταυτότητά τους μάλλον οικοδομείται με θετική αναφορά το 'εδώ' (που είναι το τώρα) και με αρνητική αναφορά το 'εκεί' (που είναι το πριν και σπάνια το μετά). Με άλλα λόγια, επιβεβαιώνεται η ερευνητική μας υπόθεση, καθώς φαίνεται πως οικοδομούν την ταυτότητα με αναφορά στη χώρα υποδοχής, ευθυγραμμιζόμενοι/ες με τον αφομοιωτικό λόγο της πλειονότητας και τις προσδοκίες που τους αποδίδονται.

Αναμφίβολα, η παρούσα εργασία εμφανίζει περιορισμούς σε σχέση με την ανάλυση των δεδομένων (π.χ. μελέτη διαφορών στον λόγο των μεταναστών/τριών

μαθητών/τριών βάσει της χώρας γέννησης ή/και του φύλου των συμμετεχόντων/ουσών). Ωστόσο, με βάση τα ευρήματα της έρευνάς μας, φαίνεται πως η αποδοχή της διαφορετικότητας, που θα συνέβαλε στην οικοδόμηση περισσότερο υβριδικών ταυτοτήτων από την πλευρά των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών, στο πλαίσιο ενός 'μετα-εθνικού λόγου' (Archakis, 2016), ο οποίος αντιμετωπίζει τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς να είναι αποσυνδεδεμένους από έναν συγκεκριμένο τόπο και μια γλώσσα αλλά να έχουν στη διάθεσή τους πολλαπλούς γλωσσικούς πόρους και να νιώθουν ότι ανήκουν ταυτόχρονα σε περισσότερους από έναν τόπο, εξακολουθεί να αποτελεί ζητούμενο για την ελληνική κοινωνία γενικότερα και τη σχολική κοινότητα ειδικότερα. Σε αυτό το πνεύμα, το σχολείο και οι οικογένειες θα πρέπει να συνεργαστούν προκειμένου να προωθήσουν μια καλύτερη κατανόηση της πολυπολιτισμικότητας και μια μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στο 'άλλο'. Η υιοθέτηση μιας λογοαναλυτικής προσέγγισης για τη μελέτη των μεταναστευτικών ταυτοτήτων, στην οποία εντάσσεται και η παρούσα έρευνα, μπορεί να φωτίσει τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα μοιράζονται, διαπραγματεύονται και κατασκευάζουν τον κοινωνικό τους κόσμο.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Archakis, A., 2014. Immigrant Voices in Students' Essay Texts: Between Assimilation and Pride. *Discourse & Society*, 25 (3), pp. 297-314.
- Archakis, A., 2016. National and Post-National Discourses and the Construction of Linguistic Identities by Students of Albanian Origin in Greece. *Multilingua*, 35(1), 57-83.
- Benwell, B. and Stokoe, E. 2006. *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Berger, P. and Luckmann, T. 1967. *The Social Construction of Reality*. Harmondsworth: Penguin.
- Berry, J.W., 1980. Acculturation as Varieties of Adaptation. In: A.M. Padilla, ed., *Acculturation: Theory, Models and Some New findings*. Boulder, CO: Westview Press, pp. 9-27.
- Breen, M.P., 2001. *Learner Contributions to Language Learning: New Directions in Research*. Essex: Pearson Education Limited.
- Brown, J.D., 2001. *Using Surveys in Language Programs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bucholtz, M. and Hall, K. 2010. Locating Identity in Language. In C. Llamas & D. Watt, eds., *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 18-28.
- Cohen, A.P., 1982. *Belonging: Identity and Social Organization in British Rural Cultures*. Manchester: Manchester University Press.
- De Fina, A. 2003. *Identity in Narrative: A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Fairclough, N., 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Gkaintartzi, A., Kiliari, A. and Tsokalidou, P., 2014. Invisible Bilingualism-Invisible Language Ideologies: Greek Teachers' Attitudes towards Immigrant Pupils' Heritage Languages. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 18 (1), pp. 60-72.
- Gogonas, N. and Michail, D., 2015. Ethnolinguistic Vitality, Language Use and Social Integration amongst Albanian Immigrants in Greece. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30 (2), pp. 198-211.
- Garcia, E. and McLaughlin, B., 1995. *Meeting the Challenge of Linguistic and Cultural Diversity in Early Childhood Education*. London: Columbia University.
- Griva, E., Stamou, A.G. and Bouras, S., 2016. Bilingual Immigrant Students' Linguistic and Cultural Identity Construction: Perspectives from Minority and Majority Students in

- the Greek Educational Context. In: C.E. Wilson, ed., *Bilingualism: Cultural Influences, Global Perspectives and Advantages/Disadvantages*. Hauppauge, NY: Nova Publishers, pp. 119-140.
- Gropas, R. and Triandafyllidou, A. 2011. Greek Education Policy and the Challenge of Migration: An 'Intercultural' View of Assimilation. *Race, Ethnicity & Education*, 14(3), 399–419.
- Halliday, M.A.K., 1994. *An Introduction to Functional Grammar* (2nd Edition). London: Edward Arnold.
- Kiliari, A., 2014. Heritage Languages in Greek Public Schools? Immigrant Pupils' Attitudes and Skills. In: A. Psaltou, E. Agathopoulou and M. Mathaioudaki, eds., *Cross-Curricular Approaches to Language Education*. Cambridge Scholars Publishing, pp. 191-207.
- Kvale, S., 1996. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. London: Sage.
- Miles, M. and Huberman, M., 1994. *Qualitative Data Analysis*. London: Sage.
- Preston, P.W., 2004. *Relocating England*. Manchester: Manchester University Press.
- Sapountzis, A. and Vikka, K. 2015. Psychologization in Talk and the Perpetuation of Racism in the Context of the Greek School. *Social Psychology of Education* 18, 373-391.
- Skutnabb-Kangas, T., 1984. *Bilingualism or not: Education of Minorities*. UK: Multilingual Matters, Clevedon.
- Van Dijk, T.A., 1998. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- Woolard, K., 1991. Linkages of Language and Ethnic Identity, Changes in Barcelona, 1980-1987. In: R.J. Dow, ed., *Focus on Language and Ethnicity, Essays in Honor of Joshua A. Fishman on the Occasion of his 65th Birthday*. Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, pp 61-83.
- Ελληνόγλωσση
- Γκαϊνταρτζή, Α.Ι., 2012. *Ζητήματα Διγλωσσίας σε Παιδιά Προσχολικής και Σχολικής Ηλικίας: Κοινωνικές και Εκπαιδευτικές διαστάσεις*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Γκότοβος Α. και Μάρκου Γ., 2003. *Παλινοστούντες και Αλλοδαποί Μαθητές στην Ελληνική Εκπαίδευση*. Αθήνα : Υ.Π.Ε.Π.Θ., Ι.Π.Ο.Δ.Ε.
- Γρίβα Ε. και Στάμου Α.Γ., 2014. *Ερευνώντας τη Διγλωσσία στο Σχολικό Περιβάλλον: Οπτικές Εκπαιδευτικών, Μαθητών και Μεταναστών Γονέων*. Θεσσαλονίκη: Δ. Κυριακίδη.
- Δαμανάκης, Μ., 2004. *Η Εκπαίδευση των Παλινοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.

- Κοιλιάρη, Α., 2005. *Πολυγλωσσία και Γλωσσική Εκπαίδευση. Μια Κοινωνιογλωσσική Προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Κωνσταντινίδου, Χ., 2001. *Κοινωνικές Αναπαραστάσεις του Εγκλήματος. Η Εγκληματικότητα των Αλβανών Μεταναστών στον Αθηναϊκό Τύπο*. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Ξενικάκη, Ι. και Χατζηδάκη, Α., 2011. Σχέση Διγλωσσικής Ανάπτυξης και Γλωσσικής Χρήσης σε Μαθητές με Μεταναστευτικό Υπόβαθρο. Στο: Κ.Δ. Μαλαφάντης, Ν. Ανδρεαδάκης, Δ. Καραγιώργος, Γ. Μανωλίτσης και Β. Οικονομίδης, επιμ., *Πρακτικά του 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας, «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα»*. Αθήνα: Διάδραση, σσ. 722-734.
- Σκούρτου, Ε., Βρατσάλης, Κ. και Γκόβαρης, Χ., 2004. *Μετανάστευση στην Ελλάδα και Εκπαίδευση: Αποτίμηση της Υπάρχουσας Κατάστασης-Προκλήσεις και Προοπτικές Βελτίωσης*. Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.
- Στάμου Α.Γ., 2014. Η Κριτική Ανάλυση Λόγου: Μελετώντας τον Ιδεολογικό Ρόλο της Γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού και Β. Τσάκωνα, επιμ., *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και Εφαρμογές*, Νήσος: Αθήνα, σσ. 149-187.
- Verma, G. και Mallick, K., 2004. *Εκπαιδευτική Έρευνα: Θεωρητικές Προσεγγίσεις και Πρακτικές* (Μτφ. Ε. Γρίβα). Αθήνα: Εκδόσεις Δαρδανός.

Παράρτημα

Πρωτόκολλο Συνεντεύξεων

Ερευνητικά Ερωτήματα	Θεματικοί άξονες	Ερωτήσεις συνέντευξης
1. Ποιες είναι οι απόψεις των μαθητών/τριών για την επιλογή και τη χρήση της Γ1/Γ2;	Επιλογή και χρήση Γ1/Γ2	<p>Ποια γλώσσα/ ποιες γλώσσες μιλάς στο σπίτι σου;</p> <p>Όταν θέλεις να διηγηθείς μια ιστορία στον παππού/στη γιαγιά ποια γλώσσα/ ποιες γλώσσες χρησιμοποιείς;</p> <p>Όταν θέλεις να διηγηθείς μια ιστορία στη μαμά/ στον μπαμπά, στον/στην αδερφό/ή σου ποια γλώσσα/ ποιες γλώσσες χρησιμοποιείς;</p> <p>Όταν παίζεις με τα ξαδέρφια σου από την Αλβανία ποια γλώσσα/ ποιες γλώσσες χρησιμοποιείς;</p> <p>Μπορείς να γράφεις στα αλβανικά;</p> <p>Σε ποια γλώσσα/ ποιες γλώσσες προτιμάς να βλέπεις τηλεόραση;</p> <p>Σε ποια γλώσσα/ ποιες γλώσσες προτιμάς να ακούς μουσική;</p> <p>Θα ήθελες στο σχολείο να γίνονται κάποια μαθήματα στη γλώσσα της χώρας καταγωγής;</p>
2. Ποιες είναι οι απόψεις τους για τη σχολική τους επίδοση;	Σχολική επίδοση	<p>Πώς τα πηγαίνεις στο σχολείο;</p> <p>Ποια μαθήματα σου αρέσουν περισσότερο;</p> <p>Σε ποια μαθήματα δυσκολεύεσαι;</p>
3. Ποιες είναι οι θέσεις τους για τη συναναστροφή και τη συνεργασία τους με έλληνες συμμαθητές τους εντός και εκτός σχολείου;	Συναναστροφή και συνεργασία με έλληνες συμμαθητές εντός και εκτός σχολείου;	<p>Με ποιους κάνεις παρέα στο σχολείο; Με παιδιά από την Ελλάδα ή και με παιδιά από άλλες χώρες;</p> <p>Παίζεις με παιδιά από την Ελλάδα;</p> <p>Σε βοηθούν ή βοηθάς εσύ παιδιά από την Ελλάδα στις εργασίες σου;</p> <p>Επισκέπτεσαι έλληνες φίλους σου στο σπίτι τους;</p> <p>Θυμάσαι κάποιο περιστατικό που να συνέβη στο σχολείο σου ανάμεσα σε έλληνες συμμαθητές σου και σε κάποιον συμμαθητή σου από άλλη χώρα;</p> <p>Αν σου έλεγαν να αλλάξεις κάτι από το σχολείο, ποιο θα ήταν αυτό;</p>
4. Ποιες είναι οι θέσεις τους για την επιλογή χώρας ως τόπου σπουδών και εθνικής ταυτότητας;	Επιλογή χώρας ως τόπου σπουδών και εθνικής ταυτότητας	<p>Τις σπουδές σου θέλεις να τις συνεχίσεις στην Ελλάδα ή κάπου αλλού;</p> <p>Αν στο μέλλον εξελιχθείς σε έναν/μία πολύ καλό/ή αθλητή/αθλήτρια και σε καλέσουν ταυτόχρονα καις την εθνική Ελλάδας και στην εθνική Αλβανίας, ποια θα διάλεγες;</p>

Η Εκπαίδευση ως Μέσο Άσκησης Κοινωνικής Πολιτικής: Το Παράδειγμα της Μαθητείας στην Ελλάδα της Κρίσης

*Βαρβάρα Λαλιώτη**

Περίληψη

Έχοντας ως αφετηρία την παραδοχή ότι η εκπαίδευση αποτελεί μέσο άσκησης κοινωνικής πολιτικής, στο επίκεντρο του παρόντος άρθρου βρίσκεται το παράδειγμα της Μαθητείας στην Ελλάδα της κρίσης, για την οποία, όπως και για τα προγράμματα Μαθητείας εν γένει, επικρατεί η αντίληψη ότι διευκολύνει την πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Αξιοποιώντας στοιχεία από μία μεγάλης έκτασης, κατά κύριο λόγο ποιοτική έρευνα που αποσκοπούσε στην αξιολόγηση του ελληνικού συστήματος Μαθητείας, υποστηρίζεται ότι, παρά τα θετικά του στοιχεία, το εν λόγω σύστημα διακρίνεται από σοβαρές αδυναμίες, οι οποίες περιορίζουν τη δυνατότητα λειτουργίας του ως μέσου άσκησης κοινωνικής πολιτικής, και πιο συγκεκριμένα προώθησης της απασχόλησης.

Λέξεις κλειδιά: Κοινωνική πολιτική, Μαθητεία, απασχόληση, κρίση.

* Ερευνήτρια, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης και Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού.

1. Εισαγωγή

1.1. Σκοπός και στόχοι της εργασίας

Αξιοποιώντας τα ευρήματα μίας μεγάλης έκτασης, κατά κύριο λόγο ποιοτικής, έρευνας που αποσκοπούσε στην αξιολόγηση του ελληνικού συστήματος Μαθητείας, το παρόν, διερευνητικού χαρακτήρα, άρθρο αποτελεί την πρώτη ουσιαστικά προσπάθεια διερεύνησης της δυνατότητας του ελληνικού συστήματος Μαθητείας να λειτουργήσει ως μέσο άσκησης κοινωνικής πολιτικής, με στόχο την προώθηση της απασχόλησης, και, πιο συγκεκριμένα, ως εργαλείο για την καταπολέμηση της ανεργίας των νέων εν μέσω της κρίσης. Το άρθρο επιχειρεί να καλύψει το σχετικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία και να δώσει μία πρώτη απάντηση σε τρία βασικά ερευνητικά ερωτήματα: Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στο περιεχόμενο των σπουδών στα προγράμματα Μαθητείας και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας· πώς αξιολογούνται οι αποκτηθείσες κατά τη διάρκεια της Μαθητείας δεξιότητες· εάν υπάρχουν πρόσθετοι, ενισχυτικοί ή περιοριστικοί παράγοντες όσον αφορά στη δυνατότητα της Μαθητείας να λειτουργήσει ως μέσο προώθησης της απασχόλησης.

1.2. Ιστορική και συγκριτική επισκόπηση του θέματος

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, η μελέτη της εκπαίδευσης ως αναπόσπαστου τμήματος του πεδίου της κοινωνικής πολιτικής συνδέεται συχνά με την αντίληψη του κράτους ως «κράτους κοινωνικής επένδυσης» (social investment state). Στο πλαίσιο αυτό, η εκπαίδευση, η κατάρτιση, η δια βίου μάθηση και άλλες συναφείς πολιτικές αντιμετωπίζονται ως προσφέρουσες κίνητρα και ευκαιρίες στα άτομα για τη δημιουργία αποθέματος ανθρώπινου κεφαλαίου.

Η σχετική συζήτηση άνοιξε ιδίως μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στην Ασία το φθινόπωρο του 1997 και την επακόλουθη προώθηση νεοφιλελεύθερων μέτρων πολιτικής (Morel, Palier and Palme, 2012). Αν και ευρέως αμφισβητούμενη ως προσέγγιση, λόγω της αναποτελεσματικότητάς της στην άμβλυση της φτώχειας και τον περιορισμό της ανισότητας, οι σχετικές με το κράτος κοινωνικής επένδυσης ιδέες σημάδεψαν τη μεταρρυθμιστική πορεία του κοινωνικού κράτους. Η έμφαση στην «κοινωνική επένδυση» (social investment) ή αλλιώς στην «ενεργό πρόνοια»

(active welfare) μεταφράστηκε σε εκτεταμένη αναδιάρθρωση των κοινωνικών προγραμμάτων και σε ενίσχυση της ατομικής υπευθυνότητας των πολιτών, ώστε να καταστούν οι ίδιοι ικανοί διαχειριστές των αναδυόμενων κινδύνων, στηριζόμενοι στις δικές τους δυνάμεις (Πετμεζίδου, 2014, σελ. 25–39).

Η οπτική του κράτους κοινωνικής επένδυσης συνδέεται με τρεις εναλλακτικές εκδοχές της αντίληψης της εκπαίδευσης ως μέσου άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Η πρώτη αντιλαμβάνεται τις διαφορές μεταξύ των εκπαιδευτικών συστημάτων και των πολιτικών διαφόρων χωρών ως το αποτέλεσμα διαφορετικών στρατηγικών κοινωνικής επένδυσης. Η δεύτερη εστιάζει στο πώς η εκπαίδευση επιδρά στην αντιμετώπιση ή και την πρόληψη κοινωνικών προβλημάτων, όπως η ανεργία. Η τρίτη βασίζεται στην άποψη ότι η εκπαιδευτική πολιτική ενδέχεται να συμβάλει, με τρόπο έμμεσο κυρίως, στην ενίσχυση κοινωνικών προβλημάτων, τα οποία περισσότερο «παραδοσιακά» μέτρα κοινωνικής πολιτικής καλούνται στη συνέχεια να επιλύσουν (π.χ. η επέκταση εκπαιδευτικών υπηρεσιών, μέσω της αξιοποίησης κακοπληρωμένων και με μη μόνιμη σχέση εργασίας εκπαιδευτικών, συντελεί στην όξυνση της εργασιακής επισφάλειας των εμπλεκόμενων στις υπηρεσίες αυτές) (Di Stasio and Solga, 2017, σελ. 315).

Μία από τις χαρακτηριστικότερες, αν όχι η πλέον χαρακτηριστική, έκφραση της αντίληψης ότι η εκπαίδευση αποτελεί μέσο για την άμβλυνση σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων αποτελεί η αυξανόμενη έμφαση στη Μαθητεία ως μέσου για τη μείωση της ανεργίας των νέων (Protch and Solga, 2017, σελ. 388). Στο πλήθος των εργαλείων που ανέπτυξε π.χ. η Ευρωπαϊκή Ένωση για την προώθηση της Μαθητείας περιλαμβάνονται η Ευρωπαϊκή Συμμαχία για τη Μαθητεία, τα θεμέλια της οποίας μπήκαν το 2013, και το Ευρωπαϊκό Πλαίσιο για Ποιοτική και Αποτελεσματική Μαθητεία, το οποίο υιοθετήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το 2018.

Ομοίως, στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι ανάλογη προβληματική, χωρίς, ωστόσο, ακραιφνή επικέντρωση στη Μαθητεία, διατυπώθηκε και προ της κρίσης (βλ. π.χ. Patiniotis and Stavroulakis, 1997 και Vretakou and Rousseas, 2003), η κρίση είναι εκείνη που πυροδότησε το ενδιαφέρον των εθνικών αρχών για προγράμματα Μαθητείας. Αναφορά σε ορισμένες από τις πρωτοβουλίες που ελήφθησαν σχετικά τα τελευταία χρόνια γίνεται, μεταξύ άλλων, στους νόμους 4186/2013 και 4327/2015, το Οικονομικό Πρόγραμμα Προσαρμογής (European Commission, 2015a, σελ. 22), το Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Αναβάθμιση της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και

Κατάρτισης και της Μαθητείας (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, 2016) και ιδιαίτερα το Πλαίσιο Ποιότητας Μαθητείας (Κοινή Υπουργική Απόφαση 26385/20.02.2017) Η αξιολόγηση των παρεμβάσεων αυτών, οι οποίες συνέβαλαν κατ' αρχάς στην επέκταση των προσφερόμενων προγραμμάτων Μαθητείας, προβλέπεται να πραγματοποιηθεί έως και το 2021.

Υπό το φως της ίδιας προβληματικής για τη δυνατότητα της εκπαίδευσης να συντελέσει στην άμβλυση κοινωνικών προβλημάτων, πρέπει, επίσης, να αποτιμηθούν και προτάσεις για τις συνθήκες που οφείλουν να διέπουν μία «αποτελεσματική» μεταρρύθμιση της Μαθητείας, αλλά και ευρύτερα τις αλλαγές στην επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Οι εν λόγω προτάσεις αντιμετωπίζονται με τρόπο κριτικό, λόγω, μεταξύ άλλων, του περιορισμένου «ανοίγματος» της εκπαίδευσης αυτής στον κόσμο της εργασίας (βλ. π.χ. Ιωαννίδου και Σταύρου, 2013 και Coquet, 2014).

Το γεγονός αυτό, όπως και το νεοαποχτηθέν ενδιαφέρον για τη Μαθητεία, πρέπει να αποτιμήσει κανείς σε συνδυασμό με τη χρόνια υπανάπτυξη της επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, απόρροια σε μεγάλο βαθμό της άποψης ότι, σε αντίθεση προς τις ανώτατες σπουδές, η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση δεν συμβάλλει στην κοινωνική και οικονομική κινητικότητα των αποφοίτων (Παϊδούση, 2016). Η σχετική υπανάπτυξη αντανακλάται στο ότι, για δεκαετίες, βάσει των καθορισμένων από το Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης (ευρέως γνωστού ως CEDEFOP) κριτηρίων, όπως π.χ. η συνδυαστική παροχή εκπαίδευσης στη σχολική μονάδα και την επιχείρηση, η ύπαρξη συμβολαίου Μαθητείας και η αποζημίωση των μαθητευομένων, στην Ελλάδα υφίστατο μόνον ένα σύστημα Μαθητείας στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: το δυϊκό σύστημα Μαθητείας (Cedefop, 2014, σελ. 25–26), την ευθύνη για την υλοποίηση του οποίου έχει ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ). Υπό την αιγίδα του ΟΑΕΔ, ένα σύνολο 51 Επαγγελματικών Σχολών Μαθητείας (γνωστών ως ΕΠΑΣ) προσφέρουν σε μαθητές ηλικίας 16–23 ετών προγράμματα Μαθητείας που αφορούν σε διάφορες ειδικότητες (π.χ. αισθητική τέχνη, μαγειρική τέχνη, κ.λπ.).

Τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, η προώθηση της Μαθητείας και η ανάπτυξη εργαλείων για την ενθάρρυνση της συμμετοχής σε αυτή συνδέεται με την πεποίθηση ότι τα προγράμματα Μαθητείας συνιστούν ένα εναλλακτικό μονοπάτι εκπαίδευσης που διευκολύνει την πρόσβαση στην αγορά εργασίας. Πράγματι, τα

στοιχεία δείχνουν ότι, σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, 60–70% των αποφοίτων βρίσκει απασχόληση αμέσως μετά την αποφοίτηση. Σε ορισμένες μάλιστα ειδικότητες το ποσοστό αυτό υπερβαίνει το 90% (European Commission, 2017). Στην περίπτωση της Ελλάδας, η σχετική «αποτελεσματικότητα» του συστήματος Μαθητείας, όπως αυτή αντανakλάται στα καταγεγραμμένα ποσοστά απορρόφησης στην αγορά εργασίας των αποφοίτων (περίπου 70% και ακόμη υψηλότερα σε ορισμένες ειδικότητες) (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2015, σελ. 13–18), έρχεται σε αντιδιαστολή προς την εκρηκτική αύξηση της ανεργίας των νέων εν μέσω της κρίσης: από 22.7% το 2007 σε 52.4% το 2014 (και σε 47.3% το 2016), η οποία συνοδεύτηκε και από την εκτεταμένη μετανάστευση νέων και μορφωμένων στο εξωτερικό προς αναζήτηση εργασίας (το γνωστό ως φαινόμενο του «brain drain»).

1.3. Επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας

Εντός του πλαισίου και των παραδοχών που ορίζονται από τα ανωτέρω, κεντρική θέση της σχετικής βιβλιογραφίας, πλούσιας για χώρες με ισχυρή παράδοση στα συστήματα Μαθητείας, όπως η Γερμανία και η Ελβετία (βλ. π.χ. Piore and Sofer, 2012, Parey, 2016), αλλά εξαιρετικά φτωχής για την Ελλάδα (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2015 και IOBE, 2015), αποτελεί ότι η Μαθητεία συνιστά αποτελεσματικό μέσο καταπολέμησης της ανεργίας των νέων, καθώς διευκολύνει σημαντικά την πρόσβαση στην αγορά εργασίας και μειώνει το ποσοστό ανεργίας. Επίσης, παρά τη διατύπωση ενστάσεων, όπως αυτές αντανakλώνται π.χ. στην άποψη ότι η Μαθητεία, και λόγω της αρνητικής περιρρέουσας ατμόσφαιρας, δεν προβλέπεται να έχει βραχυπρόθεσμα σημαντική επίπτωση στη μείωση της ανεργίας στην Ελλάδα της κρίσης (βλ. π.χ. Coquet, 2014, σελ. 14), η προαναφερθείσα πρόσβαση αναγνωρίζεται ευρέως ως βασικός δείκτης αποτίμησης της «αποτελεσματικότητας» της Μαθητείας (European Commission, 2017).

Ζήτημα καθοριστικής σημασίας για τη δυνατότητα λειτουργίας του συστήματος Μαθητείας ως μέσου προώθησης της απασχόλησης είναι η «ποιότητα» των προγραμμάτων Μαθητείας. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, η φοίτηση σε «ποιοτικά» προγράμματα Μαθητείας επιδρά με τρόπο θετικό στην εργασιακή πορεία των αποφοίτων, συμπεριλαμβανομένων της αμοιβής και της ανέλιξής τους στη διάρκεια του χρόνου (Fuller et al., 2017).

Η ποιότητα αντανakλάται στο περιεχόμενο των προγραμμάτων Μαθητείας και στο πόσο αυτό ανταποκρίνεται ή όχι στις ανάγκες της αγοράς εργασίας (βλ. π.χ. Büchel, 2002 και Bertschy, Cattaneo και Wolter, 2009). Το περιεχόμενο της προσφερόμενης εκπαίδευσης θεωρείται μάλιστα ότι συνδέεται με την επιτυχία και την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων Μαθητείας περισσότερο από ό,τι άλλες παράμετροι, όπως τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των μαθητευομένων (Winterbotham et al., 2012).

Παράλληλα, το χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης από τη Μαθητεία συναρτάται με ζητήματα όπως ο αναντίστοιχος προς τις ανάγκες των επιχειρήσεων χαρακτήρας της προσφερόμενης εκπαίδευσης. Παράδειγμα τέτοιας αναντιστοιχίας αποτελούν τα μη επικαιροποιημένα προγράμματα σπουδών (Gambin, Hogarth and Hasluck, 2011). Πρόσθετος παράγοντας αξιολόγησης της ποιότητας των προγραμμάτων Μαθητείας και της δυνατότητάς τους να συμβάλουν ή όχι στην προώθηση της απασχόλησης αποτελεί και ο βαθμός στον οποίο οι μαθητευομένοι αποκτούν δεξιότητες που ανταποκρίνονται στις επιταγές της αγοράς και των επιχειρήσεων (Gambin, 2013).

Ένα από τα κεντρικά επιχειρήματα της σχετικής βιβλιογραφίας τα τελευταία έτη είναι ότι η ενίσχυση της ανάμειξης των κοινωνικών εταίρων και των συνεργασιών μεταξύ όλων των εμπλεκομένων στο σύστημα Μαθητείας θα καταστήσει περισσότερο ποιοτικά τα προγράμματα Μαθητείας, με απώτερο αποτέλεσμα τη βελτίωση της απασχολησιμότητας των αποφοίτων (European Commission, 2015b). Καταγράφεται, επίσης, η αρνητική επίδραση της κρίσης στο περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης και συνακόλουθα στην αποτελεσματικότητα του συνολικού συστήματος Μαθητείας, όσον αφορά στη δυνατότητά του να αποτελέσει ένα εναλλακτικό προς τις ανώτατες σπουδές μονοπάτι εκπαίδευσης με σημαντική επίδραση στη διαμόρφωση του επιπέδου της ανεργίας (Bellmann, Gerner and Leber, 2014).

Αυτές τις διαπιστώσεις οφείλει να δει κανείς μαζί με τη βιβλιογραφία που αποσκοπεί στην αξιολόγηση του συστήματος Μαθητείας σε διάφορες χώρες, βάσει των απόψεων και αποτιμήσεων των εμπλεκομένων σε αυτό. Πρόσφατες προσθήκες στη βιβλιογραφία αυτή αποτελούν μελέτες-«προϊόντα» της αποτίμησης του συστήματος Μαθητείας στο Ηνωμένο Βασίλειο (από τη σκοπιά των μαθητευομένων και των εργοδοτών) (Department of Education, 2017a και b αντίστοιχα). Άλλες πάλι, όπως και η ερευνητική προσπάθεια στην οποία βασίστηκε το παρόν άρθρο,

επιχειρούν μία σύνθεση των απόψεων διαφόρων εμπλεκομένων στο σύστημα Μαθητείας. Π.χ. το 2017 ο Mulkeen και άλλοι δημοσίευσαν εργασία τους για τις προκλήσεις και ευκαιρίες του συστήματος Μαθητείας στο Ηνωμένο Βασίλειο, λαμβάνοντας υπόψιν τις απόψεις εργοδοτών, πανεπιστημίων, ανεξάρτητων οργανισμών κατάρτισης και επαγγελματικών ενώσεων.

Ακολουθεί, πρώτον, η παρουσίαση της ερευνητικής μεθοδολογίας, και δεύτερον, των ευρημάτων. Η τελευταία ενότητα συνδυάζει τον σχολιασμό των ευρημάτων με τα κυριότερα συμπεράσματα, συμπεριλαμβανομένης της σύντομης αξιολόγησης των πλεονεκτημάτων και των περιορισμών της έρευνας, καθώς και των νεότερων προτάσεων που έχουν γίνει για το υπό συζήτηση θέμα

2. Μεθοδολογία

Τα ευρήματα βασίζονται σε ευρείας έκτασης ερευνητικό πρόγραμμα (Δεκέμβριος 2015-Μάρτιος 2017) που αποσκοπούσε στην αξιολόγηση του ελληνικού συστήματος Μαθητείας¹. Οι κύριες κατευθύνσεις της έρευνας βρίσκονταν σε συμφωνία με αναλυτικό πλαίσιο για τα χαρακτηριστικά της Μαθητείας που καταρτίστηκε από το CEDEFOP (Cedefop, 2015). Το πλαίσιο αυτό κάλυπτε δέκα θεματικές ενότητες, μεταξύ των οποίων το περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης, η συμβολή των επιχειρήσεων και οι μηχανισμοί χρηματοδότησης του συστήματος. Κάθε θεματική αφορούσε σε σειρά επιμέρους, αλληλοσυνδεόμενων ζητημάτων.

Με σημείο εκκίνησης εκτενή βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με τη Μαθητεία, η έρευνα περιέλαβε τρία βασικά στάδια, στο πλαίσιο των οποίων πραγματοποιήθηκαν 150 ημιδομημένες συνεντεύξεις με εκπροσώπους διαφόρων ομάδων με ενεργό ρόλο στο σύστημα Μαθητείας, όπως π.χ. αποφοίτους και καθηγητές, καθώς και μία διαδικτυακή έρευνα με 828 επιχειρήσεις, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων ήταν μικρομεσαίες επιχειρήσεις, ενώ εκπροσωπούσαν και επιχειρήσεις που δεν είχαν ποτέ συμμετάσχει σε προγράμματα Μαθητείας².

¹ Πρόσφατα (Cedefop, 2018) δημοσιευθείσα έκθεση βασίζεται στην ίδια έρευνα.

² Η πρόσκληση της διαδικτυακής έρευνας απεστάλη από τη Διεύθυνση Πληροφορικής του ΟΑΕΔ σε 21,847 επιχειρήσεις.

Η επιλογή των συνεντευξιαζομένων έγινε με κριτήριο όχι μόνο την ανάγκη εκπροσώπησης διαφορετικών ομάδων εμπλεκομένων στο σύστημα Μαθητείας, αλλά και ολόκληρης της επικράτειας, καθώς και επιχειρήσεων από διάφορους τομείς της οικονομίας. Οι συνεντεύξεις, όπως και οι συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης που αναφέρονται στη συνέχεια, ηχογραφήθηκαν. Διασφαλίστηκαν η συναίνεση των συνεντευξιαζομένων και η προστασία των προσωπικών τους δεδομένων.

Το πρώτο στάδιο (Απρίλιος–Ιούνιος 2016) στόχευε στη συλλογή πληροφοριών για την κατάσταση της Μαθητείας στην Ελλάδα. Πραγματοποιήθηκαν 100 συνεντεύξεις (με 27 μαθητευομένους, 15 αποφοίτους, 23 καθηγητές και διευθυντές σχολικών μονάδων, 33 αντιπροσώπους επιχειρήσεων και δύο εργαζομένους στον ΟΑΕΔ). Το στάδιο ολοκληρώθηκε με συζήτηση στρογγυλής τραπέζης, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι κοινωνικών εταίρων, υπουργείων και άλλων οργανισμών με ανάμειξη στο σύστημα Μαθητείας.

Το δεύτερο στάδιο (Σεπτέμβριος–Οκτώβριος 2016) αποσκοπούσε στη διερεύνηση των προκλήσεων που αντιμετώπιζε το σύστημα Μαθητείας, βάσει των ευρημάτων του πρώτου σταδίου, καθώς και στην εξέταση του τρέχοντος και μελλοντικού ρόλου των διάφορων εμπλεκομένων στον σχεδιασμό και την υλοποίηση του συστήματος Μαθητείας φορέων. Περιέλαβε 35 συνεντεύξεις (με 22 εκπροσώπους κρατικών υπηρεσιών, 11 εκπροσώπους κοινωνικών εταίρων και δύο εμπειρογνώμονες, ειδικούς σε θέματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης). Το στάδιο ολοκληρώθηκε με τη διενέργεια της διαδικτυακής έρευνας που αναφέρθηκε προηγουμένως, καθώς και μία συζήτηση στρογγυλής τραπέζης για ζητήματα που αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Στη συζήτηση συμμετείχαν επιλεγμένοι εκπρόσωποι διαφόρων ομάδων συνεντευξιαζομένων.

Το τρίτο στάδιο (Ιανουάριος–Φεβρουάριος 2017) επικεντρώθηκε στη διατύπωση προτάσεων από μέρος των συνεντευξιαζομένων για τη βελτίωση του συστήματος Μαθητείας. Πραγματοποιήθηκαν πέντε συνεντεύξεις (με τρεις πολιτικούς, έναν εκπρόσωπο κοινωνικών εταίρων και έναν εμπειρογνώμονα, ειδικό σε θέματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης). Ολοκληρώθηκε με την πραγματοποίηση δύο συζητήσεων στρογγυλής τραπέζης. Στην πρώτη συμμετείχαν εκπρόσωποι κοινωνικών εταίρων και επιμελητηρίων και στη δεύτερη εκπρόσωποι υπουργείων και άλλων κρατικών φορέων με ρόλο στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων Μαθητείας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που βρίσκονται στο επίκεντρο του παρόντος άρθρου δεν διέτρεχαν αποκλειστικά μία μόνο από τις δέκα θεματικές ενότητες του αναλυτικού πλαισίου που χρησιμοποιήθηκε ως βάση της έρευνας. Εξετάστηκαν, όμως, κατά κύριο λόγο στο πλαίσιο των θεματικών ενοτήτων που αφορούσαν, πρώτον, στο περιεχόμενο των παρεχόμενων από προγράμματα Μαθητείας σπουδών, και, δεύτερον, στη συνολική ανταπόκριση του συστήματος Μαθητείας στις ανάγκες της αγοράς για θέσεις εργασίας και δεξιότητες.

Η εξέταση των προαναφερθεισών θεματικών ενοτήτων πραγματοποιήθηκε κυρίως κατά τη διάρκεια του πρώτου σταδίου της έρευνας. Τα ερωτηματολόγια που σχεδιάστηκαν και χρησιμοποιήθηκαν σε αυτό το στάδιο είχαν μικρές διαφορές μεταξύ τους, αναλόγως της ομάδας συνεντευξιαζομένων στην οποία απευθύνονταν (σε συμφωνία με τον διαφορετικό ρόλο που έπαιζε η κάθε ομάδα στο σύστημα Μαθητείας). Π.χ. στις ερωτήσεις για Μαθητεύομενους, αλλά και αποφοίτους, περιλαμβανόταν το εάν πίστευαν ότι οι αποκτηθείσες κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους σε προγράμματα Μαθητείας δεξιότητες τους επέτρεπαν να ασκήσουν το επάγγελμά τους και να βρουν μία θέση εργασίας σε τοπικές επιχειρήσεις. Ανάμεσα στις ερωτήσεις που τέθηκαν σε καθηγητές ήταν εάν ελάμβαναν πρωτοβουλίες για την προσαρμογή του περιεχομένου της διδασκαλίας τους στις ανάγκες της αγοράς εργασίας και εάν για τον λόγο αυτό αξιοποιούσαν πληροφορίες από την τοπική/περιφερειακή αγορά εργασίας και τις επιχειρήσεις. Ενδεικτικές ερωτήσεις προς τους εργοδότες αφορούσαν στο εάν υπήρχε αναντιστοιχία μεταξύ της προσφοράς και της ζήτησης θέσεων Μαθητείας και εάν υπήρχε ανοιχτός διάυλος επικοινωνίας μεταξύ των επιχειρήσεων και του ΟΑΕΔ σχετικά με τις ανάγκες των εργοδοτών σε δεξιότητες.

Στο δεύτερο και τρίτο στάδιο της έρευνας δόθηκε έμφαση σε άλλες θεματικές ενότητες, όπως π.χ. το σύστημα διακυβέρνησης της Μαθητείας και η συμμετοχή των επιχειρήσεων στο εν λόγω σύστημα, οι οποίες δεν συνδέονται άμεσα με τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται εδώ. Ωστόσο, μέσω πανομοιότυπων ερωτηματολογίων για όλες τις ομάδες συνεντευξιαζομένων, περιορισμένος αριθμός ερωτήσεων έδινε απαντήσεις που σχετίζονταν με τα ερευνητικά ερωτήματα που βρίσκονται στο επίκεντρο του παρόντος άρθρου: π.χ. εάν μέρος των προγραμμάτων σπουδών πρέπει να αντανakλά τοπικές ή τομεακές ανάγκες.

Παρόμοιας λογικής ερωτήσεις περιλαμβάνονταν και στη διαδικτυακή έρευνα που απευθυνόταν στους εργοδότες. Οι σχετικές ερωτήσεις αφορούσαν π.χ. στον βαθμό ικανοποίησης των εργοδοτών από το επίπεδο δεξιοτήτων των μαθητευομένων, καθώς και στο είδος των δεξιοτήτων που οι εργοδότες αξιολογούσαν ως πιο σημαντικές για τις επιχειρήσεις τους.

Σε μία προσπάθεια ομαδοποίησης των ανωτέρω και ανάδειξης των κυριότερων ευρημάτων, η παρουσίαση που ακολουθεί αποτυπώνει βασικές διαστάσεις της δυνατότητας του συστήματος Μαθητείας στη χώρα μας να λειτουργήσει ως μέσο άσκησης κοινωνικής πολιτικής, και πιο συγκεκριμένα ως εργαλείο άμβλυνσης της καλπάζουσας ανεργίας των νέων.

3. Διαστάσεις της Μαθητείας ως εργαλείου προώθησης της απασχόλησης στην Ελλάδα της κρίσης

Βάσει της υφιστάμενης νομοθεσίας, κατά τη διάρκεια των δύο ετών των προγραμμάτων Μαθητείας, η πρακτική άσκηση των μαθητευομένων σε εργασίες συναφείς προς την ειδικότητά τους λαμβάνει χώρα τέσσερις ή πέντε ημέρες την εβδομάδα (η πέμπτη ημέρα είναι Σάββατο). Ακολουθεί καθορισμένο πρόγραμμα και συνδυάζεται με την παράλληλη θεωρητική και εργαστηριακή εκπαίδευση των μαθητευομένων στη σχολική μονάδα (μία ημέρα πρωινό και τέσσερις ημέρες απογευματινό ωράριο). Συνολικά, η θεωρητική και εργαστηριακή εκπαίδευση των μαθητευομένων διαρκεί 21 ώρες την εβδομάδα, ενώ η πρακτική άσκηση το πολύ έξι ώρες ημερησίως (Κοινή Υπουργική Απόφαση Αριθμ. 40087/14.12.2007).

Το περιεχόμενο της προσφερόμενης σε επίπεδο σχολικής μονάδας εκπαίδευσης καθορίζεται μέσω της συνεργασίας της κεντρικής διοίκησης του ΟΑΕΔ και του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Επιπρόσθετα, η ανάπτυξη των προγραμμάτων σπουδών βρίσκεται σε συμφωνία με επαγγελματικά περιγράμματα, τα οποία αποτυπώνουν το σύνολο των επαγγελματικών λειτουργιών, βασικών και επιμέρους, καθώς και των απαιτούμενων γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων που οφείλει να έχει ένας εργαζόμενος, ώστε να ανταποκρίνεται με τρόπο αποτελεσματικό στις απαιτήσεις του επαγγέλματός του. Κεντρικό ρόλο στην πιστοποίηση των επαγγελματικών περιγραμμάτων παίζει ο Εθνικός Οργανισμός Πιστοποίησης Προσόντων και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΕΟΠΠΕΠ), διάδοχος φορέας

του Εθνικού Οργανισμού Πιστοποίησης Προσόντων (ΕΟΠΠ), του Εθνικού Κέντρου Πιστοποίησης Δομών Δια Βίου Μάθησης (ΕΚΕΠΙΣ) και του Εθνικού Κέντρου Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΕΚΕΠ). Η επιλογή συγκεκριμένων επαγγελματικών περιγραμμάτων θεωρητικά συνάδει με τις προτεραιότητες που προκύπτουν από τις εθνικές πολιτικές απασχόλησης (Κοινή Υπουργική Απόφαση Αριθμ. ΟΙΚ. 110998/8.5.2006).

3.1. Σχέση ανάμεσα στο περιεχόμενο της παρεχόμενης στο πλαίσιο της Μαθητείας εκπαίδευσης και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας

Η έρευνα ανέδειξε την ύπαρξη απόστασης ανάμεσα στη θεωρία, όπως αυτή αποτυπώνεται, μεταξύ άλλων στις ανωτέρω θεσμικές προβλέψεις και ρυθμίσεις, και στην πράξη. Κατ' αρχάς, διαπιστώθηκε γενική ομοφωνία των συνεντευξιαζομένων για την αναγκαιότητα προφανούς διάκρισης ανάμεσα στο πρόγραμμα σπουδών, που αφορά στο περιεχόμενο της παρεχόμενης στη σχολική μονάδα εκπαίδευσης, και στην εκπαίδευση που παρέχεται στους μαθητευομένους εντός της επιχείρησης. Ενώ η πρώτη χαρακτηρίζεται από σχετική ευκρίνεια, στη δεύτερη απουσιάζει, ως επί το πλείστον, ένα συστηματικό σχέδιο κατάρτισης των μαθητευομένων, το οποίο να περιλαμβάνει ξεκάθαρους στόχους και μαθησιακά αποτελέσματα.

Τη σχετική σαφήνεια του περιεχομένου της παρεχόμενης στη σχολική μονάδα εκπαίδευσης επιβεβαίωσαν περίπου τα οχτώ δέκατα των συνεντευξιαζομένων, ειδικά οι μαθητευόμενοι. Την ίδια στιγμή, λιγότερο από ένα δέκατο των αποφοίτων και δύο δέκατα των εργοδοτών ανέφεραν ότι οι επιχειρήσεις που συμμετείχαν σε προγράμματα Μαθητείας ακολουθούσαν ένα συγκεκριμένο σχέδιο, όσον αφορά στην εκπαίδευση των μαθητευομένων. Οι εξαιρέσεις εντοπίζονταν κατά κύριο λόγο σε μεγάλες επιχειρήσεις που προσέφεραν θέσεις Μαθητείας.

Επίσης, πάνω από τα δύο τρίτα των συνεντευξιαζομένων από όλες τις ομάδες των συμμετεχόντων στην έρευνα σχολίασαν ότι το περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών ανταποκρίνεται μόνον εν μέρει σε επαγγελματικά περιγράμματα και πως συχνά τα εν λόγω περιγράμματα απέχουν από τις τωρινές ανάγκες της αγοράς εργασίας. Η κατάσταση αυτή οφείλεται εν πολλοίς στις εξαιρετικά χρονοβόρες διαδικασίες επικαιροποίησης των επαγγελματικών περιγραμμάτων. Ομοίως, και η διαδικασία αναθεώρησης των προγραμμάτων σπουδών απαιτεί πολύ χρόνο.

Τα αποσπάσματα που ακολουθούν είναι αποκαλυπτικά. Το πρώτο προέρχεται από τη συνέντευξη με έναν εργαζόμενο στον ΟΑΕΔ:

«Ο ΕΟΠΠΕΠ είναι η αρμόδια για την αξιολόγηση και την επικαιροποίηση των επαγγελματικών περιγραμμάτων επαγγελματική αρχή. Σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, ο ΕΟΠΠΕΠ είναι υπεύθυνος για την εκκίνηση της διαδικασίας για αναθεώρηση των επαγγελματικών περιγραμμάτων. Πρόκειται για κάτι που, βάσει νόμου, πραγματοποιείται τουλάχιστον κάθε πέντε χρόνια. Μόνον σε ειδικές περιπτώσεις μπορεί ο ΕΟΠΠΕΠ να αποφασίσει για την ανάπτυξη ή αναθεώρηση επαγγελματικών περιγραμμάτων εκτός του συνήθους χρονοδιαγράμματος. Οι περιπτώσεις αυτές κρίνονται μεμονωμένα και κατά περίπτωση. Είναι προφανές, όμως, ότι πολλά μπορεί να συμβούν μέσα σε πέντε χρόνια. Επίσης, η έλλειψη σαφήνειας του νόμου σε σχέση με το ποιες είναι αυτές οι παραπάνω ειδικές περιπτώσεις είναι προβληματική. Δεν πρέπει, λοιπόν, να μας εκπλήσσει ότι τα επαγγελματικά περιγράμματα δεν βρίσκονται πάντοτε σε συμφωνία με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Το αποτέλεσμα είναι ότι ούτε οι προσφερόμενες από τις ΕΠΑΣ ειδικότητες είναι πάντα συμβατές με το τι ζητά η αγορά, ούτε το περιεχόμενο των μαθημάτων».

Το δεύτερο απόσπασμα προέρχεται από τη συνέντευξη με έναν διευθυντή ΕΠΑΣ:

«Η επικαιροποίηση των προγραμμάτων σπουδών απαιτεί πολύ χρόνο. Η καθυστέρηση οφείλεται στις αργόσυρτες γραφειοκρατικές διαδικασίες, με επίκεντρο το Υπουργείο Παιδείας και τον εποπτευόμενο φορέα του, το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης, οι διευθυντές των σχολών ζητούν συχνά από τους καθηγητές να αναλάβουν, έστω και ατύπως, πρωτοβουλίες με στόχο το περιεχόμενο της διδασκαλίας τους να γίνει περισσότερο συμβατό με τις επιταγές της αγοράς. Με τον τρόπο αυτό, αυξάνονται οι πιθανότητες των αποφοίτων να βρουν γρήγορα δουλειά».

Οι συνεντεύξεις, κυρίως με διευθυντές σχολών, καθηγητές, εργαζομένους στον ΟΑΕΔ, μαθητευομένους και αποφοίτους, κατέστησαν σαφές ότι το κενό που δημιουργεί η καθυστέρηση στην επικαιροποίηση επαγγελματικών περιγραμμάτων και προγραμμάτων σπουδών καλύπτεται εν μέρει από «άτυπες» και ad hoc διαδικασίες. Οι εν λόγω διαδικασίες ακολουθούνται σε τακτική βάση, αποκτώντας σχεδόν «ημι-θεσμικό» χαρακτήρα.

Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο απόσπασμα, τις διαδικασίες αυτές επωμίζονται κυρίως οι καθηγητές των σχολών. Όπως σχολίασε ένας καθηγητής:

«Ειδικά στην περίπτωση ειδικοτήτων που έχουν να κάνουν με τεχνολογία, π.χ. ειδικότητες μηχανικών, υπάρχει απόσταση ανάμεσα στο περιεχόμενο των προσφερόμενων μαθημάτων και αυτό που ζητά η αγορά. Αυτό που συμβαίνει στην πράξη είναι ότι οι καθηγητές, συχνά με δική τους πρωτοβουλία και με τρόπο σε μεγάλο βαθμό άτυπο και ανά περίπτωση, προσαρμόζουν το περιεχόμενο των μαθημάτων που διδάσκουν στις ανάγκες της αγοράς. Για τον σκοπό αυτό, χρησιμοποιούν συχνά πληροφορίες από την τοπική αγορά εργασίας και τις προσωπικές τους επαφές και σχέσεις με ιδιοκτήτες επιχειρήσεων».

Συναφές είναι και το πρόβλημα της επικαιροποίησης των προσφερόμενων από τα προγράμματα Μαθητείας ειδικοτήτων, ώστε να βρίσκονται σε συμφωνία με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και των επιχειρήσεων. Κατ' αρχάς, όπως ανέφερε και ένας εργαζόμενος στον ΟΑΕΔ φαίνεται πως στην πράξη «η πλέον σημαντική ένδειξη του ότι μία ειδικότητα δεν ανταποκρίνεται ιδιαίτερα στις ανάγκες της αγοράς είναι η έλλειψη ή ο μικρός αριθμός θέσεων εργασίας που προσφέρεται για την ειδικότητα αυτή από επιχειρήσεις».

Οι συνεντεύξεις ανέδειξαν, επίσης, το πώς θεωρητικά η/ο Διοικητής του ΟΑΕΔ, αφού λάβει υπ' όψιν στοιχεία για τις ανάγκες της τοπικής αγοράς εργασίας και των επιχειρήσεων στην περιοχή λειτουργίας των κατά τόπους ΕΠΑΣ, αποφασίζει ποιος θα είναι ο αριθμός των διαθέσιμων ανά ειδικότητα θέσεων (Κοινή Υπουργική Απόφαση Υπ. Αριθμ. 40087/14.12.2007). Η μέριμνα αυτή του ΟΑΕΔ συνδυάζεται με σειρά ενεργειών που πραγματοποιούνται και πάλι με ad hoc και σε μεγάλο βαθμό «άτυπο» τρόπο· με τέτοια τακτικότητα, όμως, που τελικά διαπιστώνει κανείς και πάλι την ύπαρξη ημι-θεσμοθετημένων διαδικασιών, οι οποίες αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση της συμβατότητας των προσφερόμενων ειδικοτήτων με τις ανάγκες της αγοράς.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται προς την κατεύθυνση αυτή συνοψίζονται στο απόσπασμα που ακολουθεί από συνέντευξη με εργαζόμενο στον ΟΑΕΔ:

«Στην προσπάθειά του οι προσφερόμενες ειδικότητες να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας ο ΟΑΕΔ χρησιμοποιεί μία σειρά εργαλείων. Αυτά περιλαμβάνουν: τη συγκέντρωση πληροφοριών για το τι ζητούν η αγορά και οι επιχειρήσεις, κάτι που γίνεται από τις ΕΠΑΣ και κατά κύριο λόγο τους καθηγητές/ την

αξιοποίηση σχετικών πληροφοριών που συλλέγονται μετά από διαβουλεύσεις με εκπροσώπους των κοινωνικών εταίρων και των επιχειρήσεων, σε ετήσια βάση, συνήθως την άνοιξη/ την εξέταση δεδομένων για εργοδότες στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα που προσφέρουν θέσεις Μαθητείας, τα οποία συγκεντρώνονται από τις υπηρεσίες του ΟΑΕΔ και επικαιροποιούνται, και πάλι σε μεγάλο βαθμό από τους καθηγητές των σχολικών μονάδων/ την αξιοποίηση πληροφοριών που συλλέγονται από τα Κέντρα Προώθησης της Απασχόλησης (ΚΠΑ) τόσο για το προφίλ των μαθητευομένων όσο και για επιχειρήσεις που ενδιαφέρονται να προσφέρουν θέσεις Μαθητείας».

Επιπρόσθετα, πάνω από οχτώ δέκατα των συνεντευξιαζόμενων συμφώνησαν ότι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση νέων ειδικοτήτων αποτελούν εξαιρετικά χρονοβόρες διαδικασίες. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ένας καθηγητής:

«Η δημιουργία και η εφαρμογή μίας νέας ειδικότητας απαιτεί περίπου δύο χρόνια. Με τον ρυθμό αυτό οι σχολές δεν μπορούν, ωστόσο, να ανταποκριθούν στις ανάγκες της αγοράς εργασίας που εξελίσσονται με γρήγορο ρυθμό. Το αποτέλεσμα είναι ότι αυτό που συμβαίνει δυστυχώς στην πράξη είναι ότι έχουμε κατ'ουσίαν απλώς μία επανάληψη των προσφερόμενων ειδικοτήτων στο πέρασμα του χρόνου».

Τα ευρήματα της διαδικτυακής έρευνας επιβεβαιώνουν τη διαπίστωση αυτή. Ο πλέον συνήθης λόγος που θεωρείται κατά τους συμμετέχοντες στην έρευνα ότι οι επιχειρήσεις βλέπουν αρνητικά τη συμμετοχή τους σε προγράμματα Μαθητείας είναι η έλλειψη των κατάλληλων ειδικοτήτων³.

Συνολικά, πάνω από τα εννέα δέκατα των συνεντευξιαζόμενων από όλες τις ομάδες των συμμετεχόντων στην έρευνα συμφώνησαν ότι το περιεχόμενο της παρεχόμενης στο σχολικό επίπεδο εκπαίδευσης δεν ήταν πάντοτε συμβατό με αυτό που ζητούσαν οι επιχειρήσεις· ειδικά στην περίπτωση των ιδιωτικών επιχειρήσεων που προσέφεραν θέσεις Μαθητείας. Ενδεικτικό είναι ότι τα υλικά, τα εργαλεία και τα βιβλία που χρησιμοποιούνταν ήταν συχνά απαρχαιωμένα. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί από συνέντευξη με έναν μαθητευόμενο:

«Παρά το γεγονός ότι αυτά που μαθαίνουμε στη σχολή και αυτά που μαθαίνουμε στην επιχείρηση συνδέονται μεταξύ τους, αυτά της σχολής δεν αντιστοιχούν πάντοτε

³ Σε πολλά από τα ερωτήματα της διαδικτυακής έρευνας (όπως εδώ, αλλά και παρακάτω) οι συμμετέχοντες στην έρευνα είχαν τη δυνατότητα πολλαπλών απαντήσεων.

σε αυτά που ζητάνε οι τοπικές επιχειρήσεις. Το πρόβλημα είναι μεγαλύτερο με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, καθώς αυτές είναι που χρησιμοποιούν πιο σύγχρονα εργαλεία και τεχνικές. Νομίζω ότι οι περισσότεροι από εμάς πιστεύουμε ότι, παρά την εμπειρία των καθηγητών και το ενδιαφέρον τους για εμάς, η εκπαίδευσή μας στις σχολές έχει πολλά αρνητικά στοιχεία. Από τα εργαστήρια λείπουν συχνά εργαλεία ή είναι ξεπερασμένα. Το ίδιο και τα βιβλία».

Διαπιστώθηκε γενική συναίνεση των συνεντευξιαζομένων ως προς το αίτημα το περιεχόμενο της παρεχόμενης στις σχολικές μονάδες εκπαίδευση να αντανakλά τοπικές και κλαδικές ανάγκες. Επίσης, η έρευνα ανέδειξε την επιβαρυντική επίδραση της κρίσης. Περίπου το ένα πέμπτο των συμμετεχόντων στην έρευνα ανέφερε την κρίση και την επακόλουθη μείωση στους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους ως έναν σημαντικό παράγοντα που περιόρισε τη δυνατότητα εκσυγχρονισμού των εργαστηρίων, των βιβλίων και συνολικά της παρεχόμενης στις σχολικές μονάδες εκπαίδευσης.

Παράλληλα, παρά τα μειονεκτήματα της παρεχομένης στο επίπεδο της επιχείρησης εκπαίδευσης, όπως αυτά αντανakλώνται π.χ. στη μειωμένη ικανότητα των ενδοεπιχειρησιακών εκπαιδευτών (όπου αυτοί υπάρχουν) να φέρουν εις πέρας τα καθήκοντά τους, γεγονός που προεβλήθη στις συνεντεύξεις κυρίως με καθηγητές των ΕΠΑΣ, ή στο μικρό ποσοστό (ένα δέκατο των μαθητευομένων) που διαμαρτυρήθηκε ότι τα καθήκοντα που ασκούσαν στην επιχείρηση δεν ανταποκρίνονταν στην ειδικότητά τους, είναι προφανές ότι οι υφιστάμενες επιχειρήσεις αποτελούν αντανakκλαση της υφιστάμενης δομής της αγοράς εργασίας και των επιταγών της. Σύμφωνα με την έρευνα, η παρεχόμενη στο επίπεδο της επιχείρησης εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται από σημαντικά πλεονεκτήματα, τα οποία ενθαρρύνουν την πρόσβαση των αποφοίτων στην αγορά εργασίας. Π.χ. περίπου τα επτά δέκατα των αποφοίτων ανέφεραν ότι οι γνώσεις και δεξιότητες που απέκτησαν κατά την εκπαίδευσή τους στην επιχείρηση θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και σε άλλες επιχειρήσεις. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ένας απόφοιτος: «Ακόμη και αν διαφορετικοί εργοδότες ζητήσουν ελαφρώς διαφορετικά πράγματα, πράγμα που συνήθως συμβαίνει, πιστεύω ότι αυτά που έμαθα μπορώ να τα χρησιμοποιήσω και σε άλλες δουλειές». Επιπρόσθετα, περισσότεροι από τους μισούς αποφοίτους σχολίασαν ότι η δυνατότητα εναλλαγής σε διάφορες θέσεις εργασίας εντός της ίδιας επιχείρησης (job rotation) τους έδωσε την ευκαιρία να αποκτήσουν περισσότερες

δεξιότητες και γνώσεις για διαφορετικές πλευρές του ίδιου επαγγέλματος, ενισχύοντας τη δυνατότητά τους να βρουν απασχόληση, αμέσως μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους.

Τέλος, όπως και στην περίπτωση της παρεχόμενης στο πλαίσιο των σχολικών μονάδων εκπαίδευσης, η εντός της επιχείρησης εκπαίδευση επλήγη από την κρίση. Το εν λόγω πλήγμα είναι εμφανές στη μείωση της δυνατότητας των επιχειρήσεων, ειδικά των μικρομεσαίων ιδιωτικών επιχειρήσεων, να προσφέρουν θέσεις Μαθητείας. Αυτό οφείλεται στην αδυναμία πολλών εξ αυτών να καταβάλουν την προβλεπόμενη από τον νόμο συμμετοχή τους στον μισθό και τις ασφαλιστικές εισφορές των μαθητευομένων⁴.

Η έρευνα ανέδειξε σειρά προτάσεων που διατυπώθηκαν από τους συνεντευξιζόμενους για τη βελτίωση της σχέσης ανάμεσα στο περιεχόμενο των παρεχόμενων από προγράμματα Μαθητείας σπουδών και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Περιλαμβάνουν: την επανίδρυση των παλαιών επιτροπών του ΟΑΕΔ, κύρια αρμοδιότητα των οποίων ήταν η επικαιροποίηση των προγραμμάτων σπουδών, σε συμφωνία με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και των επιχειρήσεων για ειδικότητες και δεξιότητες· τη λήψη μέτρων για την έγκαιρη επικαιροποίηση των προγραμμάτων σπουδών και τον έγκαιρο ανασχεδιασμό των προσφερόμενων από προγράμματα Μαθητείας ειδικοτήτων· αλλαγές στο περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης, όπως π.χ. αύξηση του αριθμού των ωρών στα εργαστήρια, μείωση των ωρών της θεωρητικής εκπαίδευσης και αύξηση των ωρών σε μαθήματα νέας τεχνολογίας και ηλεκτρονικών υπολογιστών· την αύξηση των πόρων που δαπανώνται ειδικά για την παρεχόμενη στις σχολικές μονάδες εκπαίδευση, με σκοπό τον εκσυγχρονισμό των χρησιμοποιούμενων υλικών, βιβλίων, των εργαστηρίων, κ.λπ..· τη βελτιστοποίηση της συνεργασίας μεταξύ των σχολικών μονάδων, των καθηγητών και των ΚΠΑ· την ενδυνάμωση του ρόλου του ΟΑΕΔ, ως μέσου για την ενίσχυση των συνεργειών μεταξύ της παρεχόμενης στις σχολικές μονάδες και στις επιχειρήσεις εκπαίδευσης.

⁴ Η αποζημίωση των μαθητευομένων αντιστοιχεί στο 75% του κατώτατου ημερήσιου μισθού: €17,12 ημερησίως. Η συμβολή του εργοδότη στο ποσό αυτό ανέρχεται σε €6,12, συν €3,40 για ασφαλιστικές εισφορές. Το υπόλοιπο ποσό επιδοτείται από εθνικούς και κατά κύριο λόγο Ευρωπαϊκούς πόρους.

3.2. Αποκτώμενες στη διάρκεια της Μαθητείας δεξιότητες

Πάνω από τα δύο τρίτα των μαθητευομένων και αποφοίτων ανέφεραν ότι οι δεξιότητες που απέκτησαν κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους σε προγράμματα Μαθητείας θα τους βοηθήσουν (ή τους βοήθησαν ήδη) να εξασκήσουν το επάγγελμά τους και να βρουν απασχόληση στην τοπική αγορά εργασίας. Όπως είπε ένας απόφοιτος:

«Παρά το γεγονός ότι η εμπειρία έρχεται με την εξάσκηση και τον χρόνο, αυτά που έμαθα κατά τη διάρκεια του προγράμματος με βοήθησαν να μάθω τουλάχιστον αυτά που χρειαζόνταν, ώστε να κάνω τα πρώτα μου βήματα και να αρχίσω να εξασκώ το επάγγελμά μου. Επίσης, ενώ στη σημερινή μου απασχόληση εφαρμόζω σε μέτριο μόνον βαθμό αυτά που έμαθα στο πρόγραμμα, δεν έχω καμία αμφιβολία ότι αυτά ήταν που με βοήθησαν να βρω δουλειά».

Αντίθετη γνώμη διατύπωσε μόνον ένα μικρό τμήμα των αποφοίτων, που ήταν άνεργοι κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας (λιγότερο από τα δύο δέκατα των αποφοίτων). Απέδωσαν την αδυναμία τους να βρουν απασχόληση στη συνδυαστική επίδραση μίας σειράς αιτιών, εκ των οποίων μία από τις πλέον σημαντικές ήταν το χαμηλό, κατά τη γνώμη τους, επίπεδο της παρεχόμενης, κυρίως στο επίπεδο των σχολικών μονάδων, εκπαίδευσης. Άλλες αιτίες που αναφέρθηκαν ήταν η λόγω της κρίσης μείωση της ζήτησης για ορισμένες ειδικότητες (π.χ. κομμωτική) και η έλλειψη επαγγελματισμού μικρού αριθμού εργοδοτών που δεν έδωσε τη δυνατότητα στους μαθητευομένους να εφαρμόσουν στην επιχείρηση αυτά που έμαθαν στη σχολή.

Παράλληλα, πάνω από τα εννέα δέκατα των εργοδοτών υποστήριξαν ότι οι αποκτηθείσες στα προγράμματα Μαθητείας γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες μπορούν να εφαρμοστούν στο επίπεδο της επιχείρησης μόνον σε περιορισμένο βαθμό. Ο λόγος είναι η συχνή ύπαρξη απόστασης ανάμεσα στην παρεχόμενη στις σχολικές μονάδες και στις επιχειρήσεις εκπαίδευση· κυρίως επειδή, όπως αναφέρθηκε και στην προηγούμενη ενότητα, το περιεχόμενο της εκπαίδευσης στις σχολές συχνά δεν είναι επικαιροποιημένο και συμβατό με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και των επιχειρήσεων, που πιθανώς χρησιμοποιούν πιο σύγχρονα εργαλεία και τεχνικές. Όπως σχολίασε ένας εργοδότης:

«Είναι αρκετά σύνηθες να υπάρχει απόσταση ανάμεσα στις γνώσεις και τα προσόντα που αποκτούν οι μαθητευόμενοι στη σχολή και σε αυτά που ζητούν οι

επιχειρήσεις. Σε μεγάλο βαθμό αυτό έχει να κάνει με το ότι, για να είναι ανταγωνιστικοί, οι εργοδότες χρησιμοποιούν συνήθως μοντέρνα εργαλεία και τεχνικές. Οι σχολές δεν μπορούν εύκολα να ακολουθήσουν τα χνάρια τους».

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, στο πλαίσιο της διαδικτυακής έρευνας που απευθυνόταν σε εργοδότες, λιγότερο από το ένα δέκατο των συμμετεχόντων εκδήλωσαν δυσαρέσκεια σε σχέση με το επίπεδο των γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων των μαθητευομένων. Ομοίως, λιγότερο από το ένα δέκατο των συμμετεχόντων στη διαδικτυακή έρευνα εξέφρασαν την πρόθεσή τους να μην προσφέρουν στο μέλλον θέσεις Μαθητείας. Η έλλειψη των ενδεικνυόμενων προσόντων των μαθητευομένων αποτελεί τον βασικότερο λόγο που επικαλέστηκε η μικρή αυτή μερίδα των εργοδοτών⁵. Επίσης, στο πλαίσιο της ίδιας έρευνας, στο ερώτημα ποια προσόντα αξιολογούν ως περισσότερο σημαντικά, ώστε να συνεχίσουν να προσφέρουν θέσεις Μαθητείας, οι συμμετέχοντες προέκριναν τις γενικές και κοινωνικές δεξιότητες. Ακολουθούσαν τεχνικές δεξιότητες και ο καλύτερος χειρισμός της γλώσσας.

Ανησυχητικό είναι ότι η κορυφαία από άποψη συχνότητας απάντηση στο ερώτημα για το ποια είναι τα σημαντικότερα οφέλη που αποκομίζουν οι επιχειρήσεις από τη συμμετοχή τους σε προγράμματα Μαθητείας, συγκριτικά με άλλα προγράμματα κατάρτισης, ήταν το φθηνότερο εργατικό κόστος των μαθητευομένων. Επίσης, μέσα στα οφέλη που αναφέρθηκαν δεν ήταν το επίπεδο των γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων των εργοδοτών, αλλά οφέλη όπως η αυξημένη παραγωγικότητά τους.

Ομοίως, πάνω από τους μισούς περίπου εργοδότες που κλήθηκαν σε συνέντευξη και εξέφρασαν θετική άποψη για την προστιθέμενη αξία των μαθητευομένων αναφέρθηκαν κατά κύριο λόγο στην αυξημένη παραγωγικότητα των μαθητευομένων και στη συμβολή τους στην προώθηση της επιχειρησιακής κουλτούρας. Ένας εργοδότης σχολίασε χαρακτηριστικά:

«Για μένα οι μαθητευόμενοι είναι νέοι άνθρωποι, με φρέσκες ιδέες, οι οποίοι μπορούν να συμβάλουν κατά πολύ στην προώθηση της καινοτομίας της επιχείρησης, να αυξήσουν την παραγωγικότητα και να μειώσουν το κόστος της παραγωγής. Πιστεύω, επίσης, ότι οι μαθητευόμενοι είναι περισσότερο από άλλους αφοσιωμένοι

⁵ Βλ. υποσημείωση 3.

στην κουλτούρα της επιχείρησης και, γενικά, είναι πιο εύκολο να προσαρμοστούν σε αυτή».

Τέλος, διαπιστώθηκε γενική συναίνεση των εκπροσώπων των κοινωνικών εταίρων και των εμπλεκομένων στο σύστημα Μαθητείας υπουργείων και οργανισμών για την προώθηση συνεργασιών που θα βελτιώσουν τη διάγνωση των απαιτούμενων από τις επιχειρήσεις δεξιοτήτων. Τις προτάσεις που διατύπωσαν οι συνεντευξαζόμενοι για τη βελτίωση των αποκτώμενων στη διάρκεια της φοίτησης σε προγράμματα Μαθητείας δεξιοτήτων, όπως π.χ. η σε τακτική βάση συγκέντρωση πληροφοριών από τους εργοδότες για τις απαιτούμενες από επιχειρήσεις δεξιότητες και η αύξηση των ωρών μαθημάτων που αποσκοπούν στην ενίσχυση των κοινωνικών και τεχνικών δεξιοτήτων των μαθητευομένων, οφείλει να δει κανείς σε συνδυασμό με τις προτάσεις που αποτυπώθηκαν στην προηγούμενη ενότητα για προαγωγή της συμβατότητας του περιεχομένου της παρεχόμενης στο πλαίσιο προγραμμάτων Μαθητείας εκπαίδευσης με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας.

3.3. Πρόσθετοι ενισχυτικοί ή περιοριστικοί παράγοντες στη λειτουργία της Μαθητείας ως μέσου προώθησης της απασχόλησης

Πέραν από τις, εν πολλοίς, «άτυπες» και ad hoc διαδικασίες που στοχεύουν στη βελτιστοποίηση της ανταπόκρισης του συστήματος Μαθητείας στις επιταγές της αγοράς εργασίας, αναφορά στις οποίες έγινε σε προηγούμενη ενότητα, η έρευνα ανέδειξε πρόσθετο, αν και περιορισμένο, αριθμό δράσεων που προάγουν τη λειτουργία της Μαθητείας ως μέσου προώθησης της απασχόλησης. Π.χ. περίπου οι μισοί από τους εργοδότες που έδωσαν συνέντευξη ανέφεραν ότι, μετά από δική τους πρωτοβουλία, συζήτησαν τις ανάγκες των επιχειρήσεών τους σε δεξιότητες και θέσεις απασχόλησης.

Ομοίως, ένας μικρός αριθμός αποφοίτων (λιγότερο από το ένα δέκατο του συνόλου των αποφοίτων) μπορούσε να ανακαλέσει κάποια περίπτωση στην οποία τοπικοί επαγγελματικοί σύλλογοι εκλήθησαν στις ΕΠΑΣ, με στόχο την παρουσίαση των δεξιοτήτων και των προοπτικών που συνδέονταν προς τα συναφή με τους συλλόγους αυτούς επαγγέλματα. Επιπρόσθετα, περισσότεροι από τους μισούς αποφοίτους είχαν την ευκαιρία να επισκεφθούν τις εγκαταστάσεις επιχειρήσεων, κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους σε προγράμματα Μαθητείας.

Οι ανωτέρω διαδικασίες και δράσεις συνυπάρχουν, ωστόσο, με σημαντικές ανεπάρκειες του συστήματος, οι οποίες έρχονται να προστεθούν σε αδυναμίες που περιγράφηκαν στις προηγούμενες ενότητες, όπως π.χ. προβλήματα στο περιεχόμενο των παρεχόμενων σπουδών, περιορίζοντας περαιτέρω τη δυνατότητα λειτουργίας της Μαθητείας ως μέσου προώθησης της απασχόλησης. Οι ανεπάρκειες αυτές σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με την ισχνή ανάμειξη στο σύστημα Μαθητείας φορέων με βαθιά γνώση της αγοράς εργασίας και των επιχειρήσεων, όπως οι κοινωνικοί εταίροι και τα επιμελητήρια· αλλά και με την ελλειμματική απόδοση φορέων με λιγότερο ή περισσότερο ισχυρό θεσμικό ρόλο στο σύστημα Μαθητείας, όπως τα ΚΠΑ και οι καθηγητές.

Ενδεικτικό είναι το απόσπασμα που ακολουθεί, από μία συνέντευξη με εκπρόσωπο των κοινωνικών εταίρων:

«Θεωρητικά, οι κοινωνικοί εταίροι μπορούν να επηρεάσουν τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της Μαθητείας, μέσω της παρουσίας και συμμετοχής τους στο Διοικητικό Συμβούλιο του ΟΑΕΔ. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, ο ρόλος τους είναι περιορισμένος. Μόνον η Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας (ΓΣΕΒΕΕ) παίζει ουσιαστικά έναν τέτοιο ρόλο, κυρίως όσον αφορά στο περιεχόμενο της παρεχόμενης στο επίπεδο της επιχείρησης εκπαίδευσης».

Ομοίως, ένας εκπρόσωπος των επιμελητηρίων παραδέχτηκε ότι «η περιορισμένη ανάμειξη των επιμελητηρίων στα προγράμματα Μαθητείας, φορέων δηλαδή που γνωρίζουν εκ των έσω την αγορά και τις ανάγκες των επιχειρήσεων, λειτουργεί πολύ αρνητικά για τη δυνατότητα της Μαθητείας να λειτουργήσει ως ένα εναλλακτικό μονοπάτι πρόσβασης στην αγορά εργασίας».

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, όμως, πρόσθετες αστοχίες και στρεβλώσεις, αυτή τη φορά όσον αφορά στη λειτουργία φορέων με περισσότερο οριοθετημένο ή και ενισχυμένο θεσμικό ρόλο περιορίζουν, επίσης, σημαντικά την ικανότητα του συστήματος Μαθητείας να προωθήσει με τρόπο αποτελεσματικό την απασχόληση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των ΚΠΑ, τα αδύναμα σημεία των οποίων περιγράφονται στο ακόλουθο απόσπασμα από συνέντευξη με έναν εργαζόμενο στον ΟΑΕΔ:

«Παρά το γεγονός ότι μέσω των ΚΠΑ ο ΟΑΕΔ έχει πρόσβαση σε συγκεντρωτικά στοιχεία για την προσφορά θέσεων εργασίας, τα ΚΠΑ αντιμετωπίζουν σοβαρά

προβλήματα που υπονομεύουν τη λειτουργία τους. Πρώτον, αντιμετωπίζουν σοβαρό ζήτημα υποστελέχωσης, ενώ και τα υπάρχοντα στελέχη είναι συχνά άπειρα. Δεύτερον, έχουν δυσκολία στη συλλογή πραγματικά επικαιροποιημένων δεδομένων για την προσφορά και ζήτηση εργασίας στο τοπικό επίπεδο».

Σημαντικό περιοριστικό παράγοντα αποτελεί, όμως, και η έλλειψη μόνιμων καθηγητών που υπηρετούν στις ΕΠΑΣ. Όπως ανέφερε ένας καθηγητής:

«Οι ΕΠΑΣ βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε ωρομίσθιο, μη μόνιμο προσωπικό. Την ίδια στιγμή, ο αριθμός του μόνιμου εκπαιδευτικού προσωπικού μειώνεται. Δεδομένης της σημαντικής εμπειρίας του προσωπικού αυτού και των πρωτοβουλιών που αναλαμβάνει για την επικαιροποίηση των προγραμμάτων σπουδών, εν μέσω των πολλών εγγενών αδυναμιών του συστήματος, καθώς και του γεγονότος ότι μόνον μόνιμο προσωπικό μπορεί να επιβλέπει, με τακτικές επισκέψεις, την παρεχόμενη στο επίπεδο της επιχείρησης εκπαίδευση, πρέπει να αντιληφθούμε ότι πρόκειται για τεράστιο πρόβλημα. Αν δεν λυθεί, δύσκολα μπορούμε να περιμένουμε ότι η Μαθητεία θα αποτελέσει κάποια λύση για την ανεργία των νέων».

Τέλος, η έρευνα ανέδειξε προτάσεις των συνεντευξιαζομένων για την αποδυνάμωση των παραγόντων εκείνων που περιορίζουν τη δυνατότητα της Μαθητείας να λειτουργήσει ως μέσο προώθησης της απασχόλησης. Σε αυτές περιλαμβάνονται: η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ του ΟΑΕΔ και άλλων φορέων, όπως το Υπουργείο Παιδείας, τα επιμελητήρια, οι εργοδοτικές και επαγγελματικές ενώσεις και οι φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης· η περισσότερο εκτενής ανάμειξη των επιμελητηρίων και των επαγγελματικών ενώσεων στο σύστημα Μαθητείας, με στόχο τον ενεργότερο ρόλο τους στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων Μαθητείας, σε συμφωνία με τις ανάγκες της αγοράς και των επιχειρήσεων· η πρόσληψη προσωπικού στα ΚΠΑ και μόνιμου εκπαιδευτικού προσωπικού στις σχολικές μονάδες που προσφέρουν προγράμματα Μαθητείας.

4. Συζήτηση και συμπεράσματα

Χρησιμοποιώντας ως βάση το αναλυτικό πλαίσιο του CEDEFOP για τη Μαθητεία και αξιοποιώντας τα ευρήματα μίας ευρείας έκτασης, κατά κύριο λόγο ποιοτικής έρευνας, που αποσκοπούσε στην αξιολόγηση του ελληνικού συστήματος Μαθητείας, το παρόν άρθρο επιχείρησε να διερευνήσει τη δυνατότητα των προγραμμάτων

Μαθητείας στην Ελλάδα της κρίσης να λειτουργήσουν ως μέσο άσκησης κοινωνικής πολιτικής· πιο συγκεκριμένα, την ικανότητά τους να αποτελέσουν, εν μέσω μίας περιόδου που χαρακτηρίζεται από τη δραματική αύξηση της ανεργίας, ειδικά των νέων, ένα εναλλακτικό προς τις ανώτατες σπουδές μονοπάτι για την προώθηση της απασχόλησης.

Σε συμφωνία και με τις βασικές διαπιστώσεις και παραδοχές της σχετικής βιβλιογραφίας, όπως ότι η συμμετοχή σε προγράμματα Μαθητείας βελτιώνει τις προοπτικές πρόσβασης των αποφοίτων στην αγορά εργασίας και ότι παράγοντες που σχετίζονται με την ποιότητα των εν λόγω προγραμμάτων συμβάλλουν θετικά στη δυνατότητα της Μαθητείας να λειτουργήσει ως μέσο προώθησης της απασχόλησης, δόθηκε έμφαση σε τρία αλληλοσυνδεόμενα ζητήματα: τη σχέση ανάμεσα στο περιεχόμενο της παρεχόμενης σε προγράμματα Μαθητείας εκπαίδευσης και τις ανάγκες της αγοράς εργασίας, τις αποκτώμενες κατά τη διάρκεια των εν λόγω προγραμμάτων δεξιότητες, και πρόσθετους, ενισχυτικούς ή περιοριστικούς παράγοντες για τη λειτουργία της Μαθητείας ως μέσου προώθησης της απασχόλησης. Η έρευνα ανέδειξε στοιχεία του συστήματος Μαθητείας, τα οποία συνηγορούν στον θετικό ρόλο της Μαθητείας αναφορικά με την άμβλυνση της ανεργίας. Σε αυτά περιλαμβάνονται τα ακόλουθα: η ύπαρξη νομοθετικού πλαισίου για την ανάπτυξη προγραμμάτων σπουδών σε συμφωνία με επαγγελματικά περιγράμματα· η σχετική σαφήνεια του περιεχομένου της παρεχόμενης στις σχολικές μονάδες εκπαίδευσης· η ύπαρξη έστω και «άτυπων» και ad hoc διαδικασιών που στοχεύουν στη βελτιστοποίηση της ανταπόκρισης του συστήματος Μαθητείας στις ανάγκες της αγοράς εργασίας· η δυνατότητα αξιοποίησης των γνώσεων και δεξιοτήτων που απέκτησαν οι μαθητευόμενοι κατά τη διάρκεια της ενδοεπιχειρησιακής εκπαίδευσης και στο πλαίσιο της απασχόλησης σε άλλες επιχειρήσεις· η εναλλαγή σε διάφορες θέσεις εργασίας εντός της ίδιας επιχείρησης ως μέσο για την απόκτηση περισσότερων δεξιοτήτων και γνώσεων για διαφορετικές πλευρές και πτυχές του ίδιου επαγγέλματος· η αίσθηση γενικής ικανοποίησης, ειδικά μεγάλης μερίδας των μαθητευομένων και των αποφοίτων, σχετικά με τις αποκτηθείσες κατά τη διάρκεια των προγραμμάτων Μαθητείας δεξιότητες.

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, αδυναμίες του συστήματος υπονομεύουν τα οποία θετικά και λειτουργούν περιοριστικά για τη συνολική δυνατότητα των προγραμμάτων Μαθητείας να συμβάλουν στην προώθηση της απασχόλησης. Στον μακρύ κατάλογο

των αδυναμιών συμπεριλαμβάνονται οι ακόλουθες: η ως επί το πλείστον απουσία ενός συστηματικού πλάνου κατάρτισης των μαθητευομένων στο επίπεδο της επιχείρησης, σε συμφωνία με ευδιάκριτους στόχους και μαθησιακά αποτελέσματα· η μόνον μερική ανταπόκριση των προγραμμάτων σπουδών σε επαγγελματικά περιγράμματα που να αντιστοιχούν στις σύγχρονες επιταγές της αγοράς εργασίας· οι εξαιρετικά χρονοβόρες διαδικασίες επικαιροποίησης των επαγγελματικών περιγραμμάτων και των προγραμμάτων σπουδών· η καθυστέρηση στην επικαιροποίηση των προσφερόμενων από το σύστημα Μαθητείας ειδικοτήτων και η συχνή έλλειψη σύγχρονων ειδικοτήτων, με ζήτηση στην αγορά εργασίας· τα σε μεγάλη έκταση απαρχαιωμένα υλικά, εργαλεία και βιβλία που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της παρεχόμενης στις σχολικές μονάδες εκπαίδευσης· η κρίση ως παράγοντας επιδείνωσης του περιεχομένου της προσφερόμενης σε προγράμματα Μαθητείας εκπαίδευσης, με επιπτώσεις στο επίπεδο της εκπαίδευσης στις σχολικές μονάδες, αλλά και στη δυνατότητα των ιδιωτικών επιχειρήσεων για προσφορά θέσεων Μαθητείας· η, σύμφωνα κατά κύριο λόγο με τους εργοδότες, περιορισμένη εφαρμογή στο επίπεδο της επιχείρησης των γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων που αποκτούν οι μαθητευόμενοι κατά τη φοίτηση σε προγράμματα Μαθητείας· η ανεπαρκής ανάμειξη στο σύστημα Μαθητείας φορέων με βαθιά γνώση της αγοράς εργασίας και των αναγκών της, όπως οι κοινωνικοί εταίροι και τα επιμελητήρια· η ελλειμματική απόδοση φορέων με περισσότερο οριοθετημένο ή ενισχυμένο θεσμικό ρόλο στο σύστημα Μαθητείας, όπως τα ΚΠΑ και οι καθηγητές.

Η έρευνα ανέδειξε, επίσης, την ανάγκη για σειρά παρεμβάσεων, με στόχο την άμβλυνση των αδυναμιών του συστήματος Μαθητείας που επιδρούν αρνητικά στη δυνατότητα λειτουργίας του ως μέσου άσκησης κοινωνικής πολιτικής, και πιο συγκεκριμένα ως εργαλείου προώθησης της απασχόλησης. Στις προτάσεις που διατυπώθηκαν προς την κατεύθυνση αυτή περιλαμβάνονται αλλαγές στο περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης, συστηματική συγκέντρωση πληροφοριών για τις απαιτούμενες από την αγορά δεξιότητες για στελέχωση επιχειρήσεων, καθώς και ενίσχυση της ανάμειξης φορέων με γνώση της αγοράς εργασίας στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων Μαθητείας.

Το παρόν άρθρο αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη απόπειρα αποτίμησης χαρακτηριστικών του συστήματος Μαθητείας στη χώρα μας που ενδέχεται να συμβάλουν ή να περιορίζουν τη δυνατότητα του εν λόγω συστήματος να λειτουργήσει

ως μέσο προώθησης της απασχόλησης. Τα ερευνητικά ευρήματα επιβεβαιώνουν ορισμένα από τα κύρια επιχειρήματα της σχετικής βιβλιογραφίας, όπως την αρνητική επίδραση της κρίσης στη Μαθητεία, ειδικά όσον αφορά στο περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης, αλλά και στη δυνατότητα των επιχειρήσεων να προσφέρουν θέσεις Μαθητείας.

Επιπρόσθετα, επιβεβαιώνεται η σχέση ανάμεσα στο επίπεδο ικανοποίησης των εμπλεκόμενων στο σύστημα Μαθητείας, την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και τις αποκτηθείσες δεξιότητες. Π.χ. το, σε μεγάλο βαθμό, ασύμβατο με τις ανάγκες της αγοράς επίπεδο της παρεχόμενης κυρίως σε επίπεδο σχολικών μονάδων εκπαίδευσης αποτελεί έναν από τους πλέον σημαντικούς παράγοντες μειωμένης ικανοποίησης από το σύστημα Μαθητείας στη χώρα μας. Ομοίως, αναγνωρίζονται η δυνατότητα για μεγαλύτερο «άνοιγμα» της Μαθητείας στον κόσμο της εργασίας και η σπουδαιότητα ενός πιο ενεργού ρόλου κοινωνικών εταίρων και άλλων φορέων με βαθιά γνώση της αγοράς εργασίας στο σύστημα Μαθητείας.

Όπως κάθε ερευνητική προσπάθεια, έτσι και αυτή στην οποία στηρίχθηκε το παρόν άρθρο, χαρακτηρίζεται από διάφορους περιορισμούς. Οι περιορισμοί αυτοί σχετίζονται ιδίως με τη φύση της ποιοτικής έρευνας, όπως αντανακλάται π.χ. στον υψηλό βαθμό υποκειμενικότητας που τη διακρίνει. Ένας πρόσθετος περιορισμός συναρτάται αναπόφευκτα με το γεγονός ότι η έρευνα και τα ευρήματα αυτής αφορούν στην ελληνική περίπτωση και όχι σε άλλες χώρες και συστήματα Μαθητείας.

Ωστόσο, η προσπάθεια που κατεβλήθη για τη μεγαλύτερη δυνατή αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος των συνεντευξιζομένων αποτελεί εγγύηση για την εγκυρότητα των ευρημάτων, τόσο της συνολικής έρευνας όσο και του άρθρου. Επιπρόσθετα, τα ευρήματα αποτελούν στέρεα βάση για τη μελλοντική επαναξιολόγηση των ιδίων ή και άλλων διαστάσεων του υπό συζήτηση θέματος. Σημαντικό είναι και το όφελος που ενδέχεται να προκύψει από την αξιοποίηση των μεθολογικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν στο πλαίσιο της έρευνας από άλλους ερευνητές (π.χ. τα εκτενή ερωτηματολόγια).

Η αποδοχή της αντίληψης ότι η Μαθητεία αποτελεί μέσο άσκησης κοινωνικής πολιτικής, και πιο συγκεκριμένα εργαλείο προώθησης της απασχόλησης, προσφέρει γόνιμο έδαφος για περαιτέρω έρευνα. Νέες ερευνητικές προσπάθειες θα μπορούσαν π.χ. να επικεντρωθούν στην επίδραση των πρόσφατων νομοθετικών πρωτοβουλιών για τη Μαθητεία (κατά κύριο λόγο το Πλαίσιο Ποιότητας Μαθητείας, που υιοθετήθηκε

το 2017) στη δυνατότητα των προγραμμάτων Μαθητείας να συμβάλουν στην άμβλυνση της ανεργίας των νέων.

Με μια πρώτη ματιά, οι εν λόγω πρωτοβουλίες περιλαμβάνουν δράσεις που υπόσχονται να λειτουργήσουν βελτιωτικά. Π.χ. αναμένεται ότι το περιεχόμενο της παρεχόμενης σε επίπεδο επιχείρησης εκπαίδευσης θα περιγράφεται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, σε συμφωνίες που θα υπογράφονται από τους κοινωνικούς εταίρους, τα επιμελητήρια και τις επιχειρήσεις. Προβλέπεται, επίσης, ότι οι κοινωνικοί εταίροι θα διαδραματίσουν έναν πιο ενεργό θεσμικό ρόλο στο σύστημα Μαθητείας.

Πρόσφατες προσπάθειες αποτίμησης των πρόσφατων νομοθετικών πρωτοβουλιών υπογραμμίζουν, ωστόσο, τη διαιώνιση σοβαρών προβλημάτων που υπονομεύουν τη δυνατότητα λειτουργίας της Μαθητείας ως μέσου άσκησης κοινωνικής πολιτικής (βλ. π.χ. Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων ΓΣΕΒΕΕ, 2017). Πέραν της πιθανότητας ότι και οι προτεινόμενες βελτιώσεις θα περιοριστούν ή ακόμη και θα ανατραπούν στην πράξη από την ισχνή διοικητική ικανότητα του ελληνικού κράτους και τον αργόσυρτο ρυθμό που ακολουθούν συνήθως οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στη χώρα μας, η κύρια κριτική που ασκήθηκε αφορά στην, σε πολλές περιπτώσεις, παγίωση επαγγελματικών περιγραμμάτων, ασύμβατων με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και των επιχειρήσεων, με αρνητικές συνέπειες για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των προσφερόμενων από τις σχολικές μονάδες ειδικοτήτων και των προγραμμάτων σπουδών. Ομοίως, η προσπάθεια για τη βελτίωση της σαφήνειας και της ποιότητας της παρεχόμενης σε επίπεδο επιχείρησης εκπαίδευσης δεν έχει τύχει κατ' ουσίαν της αντίστοιχης περιγραφής, προκειμένου να τεθούν οι απαραίτητες, κατάλληλες προδιαγραφές. Πρόσθετος επιβαρυντικός παράγοντας αποτελεί η συνεχιζόμενη μείωση του μόνιμου εκπαιδευτικού προσωπικού στις ΕΠΑΣ.

Εν κατακλείδι, το παρόν άρθρο υπογραμμίζει την ανάγκη για την επίσπευση αλλαγών που θα βελτιώσουν τη δυνατότητα του συστήματος Μαθητείας στη χώρα μας να λειτουργήσει ως μέσο για την προώθηση της απασχόλησης. Σε αντίθετη περίπτωση, οι υφιστάμενες αδυναμίες θα υπονομεύσουν και τα όποια θετικά στοιχεία του εν λόγω συστήματος, αποτελώντας συνολικά τροχοπέδη για τη Μαθητεία ως ένα εναλλακτικό προς τις ανώτατες σπουδές και κυρίως αποτελεσματικό εκπαιδευτικό μονοπάτι, που ενισχύει τις πιθανότητες πρόσβασης στην αγορά εργασίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 2015. *Συστήματα Μαθητείας σε Ελλάδα και Ευρώπη και η Χρηματοδοτική Διάστασή τους*.
- Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων ΓΣΕΒΕΕ, 2017. *Μαθητεία και Μικρές Επιχειρήσεις: Θεσμικό Πλαίσιο και Προτάσεις για τη Βελτίωση του Συστήματος*.
- Ιωαννίδου, Αλ. και Σταύρου, Στ., 2013. *Προοπτικές Μεταρρύθμισης της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Παϊδούση, Χρ., 2016. *Ελκυστικότητα της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης: Κοινωνικές και Έμφυλες Διαστάσεις*. Άρθρα και Μελέτες 11/2016, Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρωπίνου Δυναμικού.
- Πετμεζίδου, Μ., 2014. Πρόλογος Επιμελήτριας για τη Β' Έκδοση. Στο Esping-Andersen, G., *Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ευημερίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος (1990), σελ. 9–53.
- Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2015. *Υποστήριξη Υλοποίησης Δράσεων Αναβάθμισης Μαθητείας ΟΑΕΔ. Η Μαθητεία του ΟΑΕΔ: Τάσεις, Εξελίξεις, Προοπτικές, η Μεταρρύθμιση της Μαθητείας*.
- Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, 2016. *Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο για την Αναβάθμιση της Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης και της Μαθητείας*.

Ξενόγλωσση

- Bellmann, L., Gerner, H.–D. and Leber, Ut., 2014. 'Firm-Provided Training During the Great Recession'. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 234(1): 5–22.
- Cedefop, 2014. *Terminology of European Education and Training Policy. A Selection of 130 Key Terms*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Cedefop, 2015. *Briefing Note. Making Apprentices Work for Small and Medium Enterprises*.
- Cedefop, 2018. *Apprenticeship Review: Greece. Modernising and Expanding Apprenticeships in Greece*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Coquet, Br., 2014. *Policy-making Under Extremely Severe Economic Conditions. The Youth Guarantee Implementation Plan in Greece*. Report for the Task Force for Greece.

- Department of Education, 2017a. *Apprenticeships Evaluation 2017: Learners*, Research Report, IFF Research.
- Department of Education, 2017b. *Apprenticeships Evaluation 2017: Employers*, Research Report, IFF Research.
- Di Stasio, V. and Solga, H., 2017. 'Education as Social Policy: An Introduction'. *Journal of European Social Policy*, 27(4): 313–319.
- European Commission, 2013. *Apprenticeship and Traineeship Schemes in EU27: Key Success Factors. A Guidebook for Policy Planners and Practitioners*.
- European Commission, 2015a. *Memorandum of Understanding Between the European Commission Acting on Behalf of the European Stability Mechanism and the Hellenic Republic and the Bank of Greece*.
- European Commission, 2015b. *High-Performance Apprenticeships & Work-Based Learning: 20 Guiding Principles*.
- European Commission, 2017. Press Release, 'Commission Adopts Initiative to Boost Apprenticeships in Europe'. Brussels, 5 October.
- Fuller, Al. et al., 2017. *Better Apprenticeships. Access, Quality And Labour Market Outcomes In The English Apprenticeship System*. The Sutton Trust.
- Gambin, L., 2013. *Review of Apprenticeships Research - Final Report: An Updated Review*.
- Gambin, L., Hogarth, T. and Hasluck, Ch., 2011. *Maximising Apprenticeship Completion Rates in England*. Warwick Institute for Employment Research, University of Warwick.
- Morel, N., Palier, B. and Palme, J., 2012. 'Beyond the Welfare State as we Knew it?'. In N. Morel, B. Palier and J. Palme (eds), *Towards a Social Investment State? Ideas, policies and challenges*. Bristol: Policy Press, pp. 1–30.
- Mulkeen, J. et al., 2017. 'Degree and Higher Level Apprenticeships: An Empirical Investigation of Stakeholder Perceptions of Challenges and Opportunities'. *Studies in Higher Education*.
- Parey, M., 2016. *Vocational Schooling Versus Apprenticeship Training. Evidence from Vacancy Data*. Annual Conference 2016 (Augsburg): Demographic Change 145655. Verein Für Socialpolitik /German Economic Association.
- Patiniotis, N. and Stavroulakis, D., 1997. 'The Development of Vocational Education Policy in Greece: A Critical Approach'. *Journal of European Industrial Training*, 21(6/7): 192–202.
- Piopiunik, M. and Ryan, P., 2012. *Improving the Transition Between Education/Training and the Labour Market: What Can We Learn From Various National Approaches?*. EENEE Analytical Report, no. 13.

- Protch, P. and Solga, H., 2017. 'Going Across Europe for an Apprenticeship? A Factorial Survey Experiment on Employers Hiring Preferences in Germany'. *Journal of European Social Policy*, 27(4): 387–399.
- Vretakou, V. and Rousseas, P., 2003. *Vocational Education and Training in Greece: Short Description*. CEDEFOP Panorama Series.
- Winterbotham, M. et al., 2012. *Evaluation of Apprenticeships: Employers*. BIS Research Paper Number 77. London: BIS/NAS.

Αντιλήψεις των προέδρων των ενιαίων Σχολικών Επιτροπών ΟΤΑ (του Ν.3852/2010) για τους κινδύνους διαφθοράς στη διαχείριση των κονδυλίων για τις σχολικές μονάδες

*Αργυροπούλου Ελευθερία *, Γκαραβέλλας Εμμανουήλ*

Περίληψη

Η διαφθορά αποτελεί ένα σύνθετο και πολυδιάστατο φαινόμενο και έχει συνδεθεί με τον εκφυλισμό των αρχών και αξιών που αποτελούν τη βάση ενός πολιτικού συστήματος. Στην εκπαίδευση διεθνώς η διαφθορά εμφανίζεται σε όλες τις βαθμίδες της. Στην Ελλάδα, οι προσπάθειες καταπολέμησης της διαφθοράς δείχνουν πρόοδο στην απάλειψη του φαινομένου. Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2015 σε Πρωτοβάθμιες Σχολικές Επιτροπές της Αττικής. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ακόμη υπάρχουν κενά στη λειτουργία των Σχολικών Επιτροπών, τα οποία πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα με στόχο την αποτελεσματική λειτουργία των συγκεκριμένων συλλογικών οργάνων και την πρόληψη των κινδύνων διαφθοράς στην εκπαίδευση.

Λέξεις κλειδιά: δημόσιες πολιτικές, εκπαίδευση, πρόληψη διαφθοράς, Σχολική Επιτροπή

* Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Κρήτης

«Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ)»

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

1. Εισαγωγή

Στις σύγχρονες κοινωνίες, η κοινωνική επιστήμη συχνά μεταφέρεται στη δημόσια πολιτική. Είτε σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό είτε διακρατικό επίπεδο, ο σχεδιασμός της δημόσιας πολιτικής παραμένει μια περίπλοκη σειρά ενεργειών και δυναμικών. Ειδικά στο πλαίσιο της σημερινής παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, η ανάπτυξη και η θέσπιση δημόσιων πολιτικών επηρεάζεται αναμφισβήτητα από πολλούς παράγοντες. Ως εκ τούτου, η συστηματική μελέτη της δημόσιας πολιτικής στις διάφορες πτυχές της αποτελεί μια πρόκληση για τις Κοινωνικές Επιστήμες.

Η εκπαίδευση αποτελεί αναμφισβήτητα ένα μεγάλο κομμάτι της δημόσιας διοίκησης. Συνεπώς, ο σχεδιασμός δημόσιων πολιτικών που την αφορούν, είναι μια διαδικασία βαρύνουσας σημασίας. Ένα από τα θέματα που ταλανίζουν τη δημόσια διοίκηση γενικά και την εκπαίδευση πιο συγκεκριμένα και το οποίο χρήζει ιδιαίτερης αντιμετώπισης και πολιτικών είναι η διαφθορά. Ειδικά στο συγκεκριμένο της παγκόσμιας οικονομικής αστάθειας, η διαφθορά σε κάθε τομέα και με οιαδήποτε μορφή αποτελεί πρωταρχική ανάγκη για την ευμάρεια κάθε κράτους.

Η αντιμετώπιση του φαινομένου της διαφθοράς απαιτεί μία συντονισμένη και συστηματική προσπάθεια, καθώς και μία ολοκληρωμένη στρατηγική από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς (διεθνείς οργανισμούς, κρατικές κυβερνήσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις). Οι λύσεις που προτείνονται στη διεθνή βιβλιογραφία συναρτώνται άμεσα με τον προσδιδόμενο κάθε φορά ορισμό, τις μορφές, τις αιτίες και τις επιπτώσεις της διαφθοράς, όπως επίσης και τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν σε κάθε χώρα.

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της οικονομικής ύφεσης, η δομή και η λειτουργία της εκπαίδευσης επηρεάστηκε σοβαρά τόσο από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις συμβάσεις εξωτερικού δανεισμού (μνημόνια), όσο κι από τις υποδείξεις των διεθνών οργανισμών που εξετάζουν την εκπαίδευση και τα εκπαιδευτικά συστήματα υπό το πρίσμα του πυλώνα της οικονομίας (Argyroulou, 2018). Έτσι, κατά την άποψη του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), η Ελλάδα, με δεδομένη την ανάγκη για τη μέγιστη αξιοποίηση των παραγωγικών της πόρων, θεωρείται ότι πρέπει να αντιμετωπίσει τις αδυναμίες

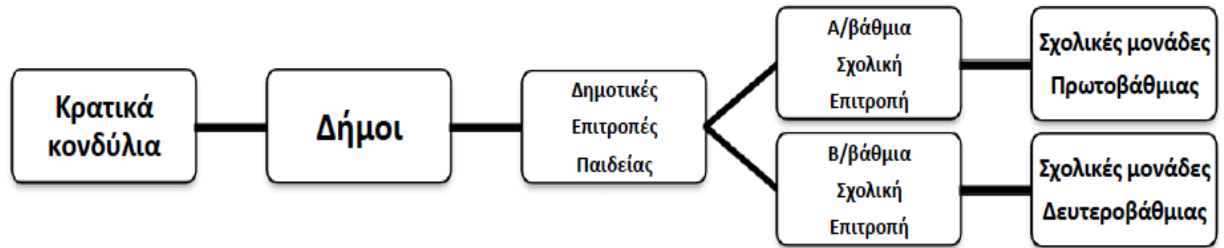
του εκπαιδευτικού συστήματος για να μπορέσει να βελτιώσει την οικονομική της θέση (OECD, 2015).

2. Η προβληματική της έρευνας

α) Διατύπωση του ερευνητικού προβλήματος

Η κατανομή των κονδυλίων που προορίζονται για την εκπαίδευση διαφέρει από χώρα σε χώρα και από εκπαιδευτικό σύστημα σε εκπαιδευτικό σύστημα. Τα κονδύλια αυτά δεν έχουν κοινή πορεία κατανομής, διότι δεν αφορούν τους ίδιους αποδέκτες. Σε συγκεντρωτικά συστήματα, όπως αυτό της Ελλάδας, η χρηματοδότηση προέρχεται κατ' ευθείαν από την κεντρική υπηρεσία και τον κρατικό προϋπολογισμό ή τις αποκεντρωμένες εκπαιδευτικές διοικητικές υπηρεσίες. Από την κεντρική υπηρεσία, εν τω προκειμένω το Υπουργείο Παιδείας (μέσω του Υπουργείου Οικονομικών), προέρχονται οι δαπάνες που αφορούν τους μισθούς των εκπαιδευτικών, ενώ υπάρχουν άλλες δαπάνες, π.χ οι λειτουργικές, που φτάνουν στον τελικό αποδέκτη, τη σχολική μονάδα, μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης (Αργυροπούλου, 2015). Η χρήση των πόρων που διατίθενται είναι ρητά προδιαγεγραμμένη, ο έλεγχος είναι πολύ αυστηρός και απαιτείται η καταγραφή και η πραγματοποίηση μόνο συγκεκριμένου είδους δαπανών, των λεγόμενων «επιλέξιμων δαπανών».

Σύμφωνα με το ισχύον κανονιστικό πλαίσιο, τα συγκεκριμένα κρατικά κονδύλια για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών των σχολικών μονάδων επιμερίζονται στους δήμους της χώρας, οι οποίοι με τη σειρά τους, αφού τα αποδώσουν στις Δημοτικές Επιτροπές Παιδείας, τα διαθέτουν στην Πρωτοβάθμια και στην Δευτεροβάθμια Σχολική Επιτροπή. Εκείνες, τέλος, έχουν ως έργο την κατανομή των κονδυλίων στις σχολικές μονάδες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης αντίστοιχα, όπως φαίνεται σχηματικά στο παρακάτω σχεδιάγραμμα.

Σχεδιάγραμμα 1.

Όπως γίνεται αντιληπτό, ο θεσμός της Σχολικής Επιτροπής αποτελεί επί της ουσίας το κύριο συλλογικό όργανο λαϊκής συμμετοχής στη λειτουργία των σχολικών μονάδων. Η κάθε Σχολική Επιτροπή συστήθηκε για να λειτουργεί ως όργανο κοινωνικού ελέγχου και δημοκρατικού προγραμματισμού και αποτελεί το «συνδεδετικό κρίκο» μεταξύ σχολικής μονάδας-εκπαιδευτικών, φορέων της τοπικής κοινωνίας και γονέων.

Ιστορικά, ο θεσμός της Σχολικής Επιτροπής συναντάται για πρώτη φορά το 1834, αν και το σύστημα αυτοδιοίκησης των σχολείων ήταν γνωστό στον ελληνικό χώρο πριν την εθνική ανεξαρτησία. Το 1931 μετονομάστηκαν σε Σχολικές Εφορείες, ενώ μισό αιώνα περίπου μετά, το 1985, επανήλθε η πρότερη και έως σήμερα εν ισχύ ονομασία τους.

Ο νόμος 1566/85 δημιούργησε μια διαφορετική πραγματικότητα στα ελληνικά δεδομένα, διότι επεδίωξε να συνδυάσει και να αντιστοιχίσει τη διοικητική διαίρεση της χώρας -και ειδικότερα την τοπική αυτοδιοίκηση- με τις δομές βάσης στην οργανωτική διάρθρωση της εκπαίδευσης, δηλαδή τις σχολικές μονάδες: «έχει έντονα αποσυγκεντρωτικές και αποκεντρωτικές τάσεις ... ιδιαίτερα τεράστιας σημασίας είναι η αποκέντρωση πόρων και αρμοδιοτήτων προς την τοπική αυτοδιοίκηση που γίνεται στην οργάνωση-διοίκηση της σχολικής περιουσίας» (Ν. 1566/85 Εισηγητική Έκθεση, σελ. 14-16 σποράδην). Στο πλαίσιο αυτό, η σχολική περιουσία μεταβιβάστηκε στους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.) και η διαχείρισή της έγινε μέσω των Σχολικών Επιτροπών. Ανάλογα δε με τον αριθμό των εξυπηρετούμενων μαθητών, κάθε σχολική μονάδα ή ομάδα 2 ή 3 σχολικών μονάδων διέθετε δική της Σχολική Επιτροπή, είχε δικό της ταμείο κι ήταν υπεύθυνη για τη διαχείριση των λειτουργικών

της κονδυλίων, γεγονός που της παρείχε σχετική αυτονομία οικονομικών ενεργειών και λογιστικών πράξεων (Αργυροπούλου,2010).

Είκοσι πέντε χρόνια μετά, με την θέσπιση κι εφαρμογή του νόμου 3852/2010 η Σχολική Επιτροπή άλλαξε μορφή. Οι παλαιές Σχολικές Επιτροπές που αναφέρθηκαν πρωτύτερα συγχωνεύτηκαν σε κάθε καλλικρατικό δήμο, σε δύο νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ένα για τις σχολικές μονάδες της Πρωτοβάθμιας και ένα για τις σχολικές μονάδες της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με τις ονομασίες ενιαία Πρωτοβάθμια Σχολική Επιτροπή και ενιαία Δευτεροβάθμια Σχολική Επιτροπή αντίστοιχα. Οι αλλαγές αυτές στόχευαν αφενός στην διοικητική, οικονομική, πολιτική και ηθική επαναθεμελίωση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αφετέρου δε στην ριζική αλλαγή του κεντρικού κράτους, αναδεικνύοντας τον επιτελικό, συντονιστικό και ελεγκτικό χαρακτήρα του (Εισηγητική Έκθεση του νόμου). Ωστόσο, όπως φάνηκε εκ των υστέρων, ο συγκεκριμένος νόμος προτάθηκε ως ένα εργαλείο εξεύρεσης πόρων για την αποπληρωμή των υποχρεώσεων που θα απέρρεαν από τη σύναψη της δανειακής σύμβασης του 2012 (ΕΥ, 2010α). Ειδικότερα, οι επιπτώσεις της αλλαγής αυτής στην χρηματοδότηση των σχολικών μονάδων έγιναν αμέσως εμφανείς: οι σχολικές μονάδες έπαψαν να έχουν δική τους οικονομική και φορολογική υπόσταση (δηλαδή, τραπεζικό λογαριασμό και ΑΦΜ) και την δυνατότητα να διαχειρίζονται τα λειτουργικά κονδύλια που τους αναλογούν κατά βούληση. Με το νέο νομοθετικό καθεστώς το μεγαλύτερο μέρος των λειτουργικών δαπανών είναι στη διακριτική ευχέρεια των δημοτικών επιτροπών παιδείας και της μιας σχολικής επιτροπής ανά εκπαιδευτική βαθμίδα. Αμέσως δε μετά την ψήφιση του Καλλικράτη, οι σχολικές μονάδες υποχρεώθηκαν να παραδώσουν στον οικείο δήμο τα χρήματα που διατηρούσαν στον τραπεζικό τους λογαριασμό. Εφεξής, οι διευθυντές των σχολικών μονάδων είναι υποχρεωμένοι να ζητούν από το δήμο να προβαίνει για λογαριασμό τους σε οποιαδήποτε λειτουργική δαπάνη, γεγονός που δημιουργεί καθυστερήσεις, ελλείψεις, παρανοήσεις και εντείνει το συγκεντρωτισμό, τον οποίο επαγγελλόταν ότι θα μειώσει ή/και θα καταργήσει. Έτσι, σε αυτήν τη προσπάθεια αποκέντρωσης, η εκπαιδευτική κοινότητα έχασε την μοναδική ίσως δυνατότητα διατήρησης ενός βαθμού αυτονομίας της, καθώς η «εξουσία» αυτοδιαχείρισης των λειτουργικών κονδυλίων μεταφέρθηκε στην Τοπική Αυτοδιοίκηση.

Τα παραπάνω δεδομένα, οδήγησαν στη διεξαγωγή έρευνας σε θέματα που ανήκουν στη σφαίρα των αρμοδιοτήτων της νέας μορφής της Σχολικής Επιτροπής,

προκειμένου να συναχθούν συμπεράσματα εντοπισμού περιπτώσεων διαφθοράς στην εκπαίδευση.

β) Σκοπός της έρευνας και Ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση των αντιλήψεων των Προέδρων Σχολικών Επιτροπών σχετικά με τη διαχείριση των κονδυλίων που διατίθενται για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών των σχολικών μονάδων.

Συνεπώς τα ερευνητικά ερωτήματα διατυπώνονται ως ακολούθως:

E1: Με ποιον τρόπο γίνεται η κατανομή των κονδυλίων που προορίζονται για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών των σχολικών μονάδων;

E2: Με ποιον τρόπο εξασφαλίζεται η διαφάνεια, όσον αφορά τον τρόπο κατανομής αυτών των λειτουργικών κονδυλίων των σχολικών μονάδων;

γ) Αναγκαιότητα – Σπουδαιότητα της έρευνας

Σε μια περίοδο όπου η Ελλάδα εξέρχεται σταδιακά από βαθιά οικονομική κρίση, είναι σημαντικό να υπάρξει ορθολογισμός στη διαχείριση των διατιθέμενων, για τη λειτουργία της εκπαίδευσης, αφού τα πλέον αποτελεσματικά σχολεία είναι εκείνα που έκαναν ορθολογική διαχείριση των χρηματικών πόρων και όχι κατ' ανάγκη εκείνα που διαθέτουν περισσότερους πόρους (Καρατζιά-Σταυλιώτη, 1999). Η Σχολική Επιτροπή ως συλλογικό όργανο διαχείρισης πιστώσεων θα πρέπει να εφαρμόσει εξειδικευμένα κριτήρια για τη σωστή διάθεση των χρημάτων στις εκπαιδευτικές μονάδες, με στόχο την μείωση πολύπλοκων και περιττών γραφειοκρατικών ενεργειών και τη διαφάνεια κατά τη ροή των διοικητικών διαδικασιών.

Η έλλειψη που παρατηρείται στη βιβλιογραφία σχετικά με τη λειτουργία της Σχολικής Επιτροπής σύμφωνα με τις αλλαγές που επέφερε ο αυτοδιοικητικός νόμος «Καλλικράτης» καθιστά αναγκαία την εκπόνηση της παρούσας έρευνας.

3. Βιβλιογραφική Επισκόπηση

α) Διαφθορά, διαφθορά στην εκπαίδευση, διαφθορά στην ελληνική εκπαίδευση.

Η Παγκόσμια Τράπεζα ορίζει την διαφθορά ως «κατάχρηση της δημόσιας περιουσίας για προσωπικό όφελος» (Pedersen, Hilmer and Jars, 2008). Από τον ορισμό αυτό βέβαια, δεν συνάγεται ότι η διαφθορά δεν παρουσιάζεται στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του ιδιωτικού τομέα. Πιο ολοκληρωμένος θεωρείται ο ορισμός που δίνεται από τη μη κερδοσκοπική οργάνωση «Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς», σύμφωνα με τον οποίο «η διαφθορά είναι η κατάχρηση δημόσιας ή ιδιωτικής θέσης ή εξουσίας για ίδιο όφελος και ιδίως όταν παρέχονται υπηρεσίες σε πολίτες, διανέμονται δημόσια αγαθά, δεν εφαρμόζονται οι νόμοι, πραγματοποιούνται αδιαφανείς συναλλαγές είτε μεταξύ ιδιωτών και κράτους, είτε μεταξύ ιδιωτών» (Transparency International, 2009).

Η διαφθορά φαίνεται να πλήττει περισσότερο τις αναπτυσσόμενες χώρες και τις χώρες σε μετάβαση, και ιδιαίτερα τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα (Καρκατσούλης, 2006). Σύμφωνα με τη Διεθνή Διαφάνεια, η διαφθορά κυριαρχεί εκεί που ο πειρασμός συνυπάρχει με την ανεκτικότητα. Παράγοντες όπως, η φτώχεια και οι πειρασμοί για «συμπλήρωμα» του πενιχρού εισοδήματος, οι μεγάλες ανισότητες στην κατανομή του πλούτου, ο σημαντικός περιορισμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ελευθερίας του τύπου, η ανυπαρξία ή η ασθενής λειτουργία θεσμικών ελέγχων και ελεγκτικών οργανισμών και τέλος, η δυσλειτουργία/έλλειψη δημοκρατικών θεσμών που θα εμπνεύσουν αμοιβαίο σεβασμό και εμπιστοσύνη μεταξύ κράτους και πολίτη, ευνοούν τη διαίωνιση του φαύλου κύκλου φτώχειας και διαφθοράς¹.

¹ Ο Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς για το 2017 (Transparency International) δείχνει ότι η πλειοψηφία των χωρών σημειώνει ελάχιστη πρόοδο όσον αφορά τη μείωση της διαφθοράς, ενώ περαιτέρω ανάλυση δείχνει ότι δημοσιογράφοι και ακτιβιστές σε διεφθαρμένες χώρες καθημερινά κινδυνεύουν, σε μια προσπάθεια να δημοσιοποιήσουν το θέμα.

Από το 2012, αρκετές χώρες βελτίωσαν σημαντικά τη βαθμολογία τους, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, της Ακτή του Ελεφαντοστού, της Σενεγάλης και του Ηνωμένου Βασιλείου, ενώ σε άλλες μειώθηκε, συμπεριλαμβανομένης της Συρίας, της Υεμένης και της Αυστραλίας.

Το σημαντικό αυτό πρόβλημα που ταλαιπωρεί τις κοινωνίες παγκοσμίως, επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό και την ελληνική πραγματικότητα. Σύμφωνα με τον Γενικό Επιθεωρητή Δημόσιας Διοίκησης (Ρακιντζής, 2013), οι καθυστερήσεις της δικαιοσύνης, η ανεξέλεγκτη εξουσία, η χαλαρότητα των ελέγχων σε συνδυασμό με τη γενικότερη ατιμωρησία που επικρατεί και η μη εφαρμογή των νόμων συμβάλλουν σημαντικά στην παρουσία του φαινομένου της διαφθοράς. Η διαφθορά κοστίζει στην Ελλάδα 14 δισεκατομμύρια ευρώ ετησίως και αυξάνει το κόστος του επιχειρείν κατά 12% (Παπαπανάγος, 2014)².

Στο πλαίσιο του ευρύτερου δημόσιου τομέα, το φαινόμενο της διαφθοράς δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστο το χώρο της εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση επηρεάζεται από τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές αλλαγές και άλλες συγκυρίες. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ η εκπαίδευση παγκοσμίως καλύπτει κατά μέσο όρο το 12,9% των δημόσιων δαπανών (OECD, 2015). Η διαφθορά στην εκπαίδευση διεθνώς, εμφανίζεται σε όλες τις βαθμίδες της (πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια, τριτοβάθμια, δημόσια και ιδιωτική) και τα βασικά αίτια της εμφάνισής της είναι η έλλειψη διαφάνειας και λογοδοσίας (Τραυλός, 2013). Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η διαφθορά στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση μπορεί να λάβει τις εξής μορφές:

- Δωροδοκία για προμήθειες και αναθέσεις κατασκευής κτηρίων/έργων
- Σχολεία φαντάσματα (Ghost Schools)
- Παραπαιδεία (Shadow Schools)
- Δάσκαλοι-Καθηγητές φαντάσματα (Ghost Teachers)
- Διασπάθιση πόρων που διατίθενται για βιβλία και αναλώσιμα
- Δωροδοκία για πρόσβαση στην Εκπαίδευση, και λήψη διπλωμάτων
- Οικογενειοκρατία/ευνοιοκρατία στον διορισμό, προαγωγές/μονιμότητα καθηγητών στα σχολεία/γυμνάσια/λύκεια
- Πλαστά Διπλώματα

² Το 2014 έγιναν 600 καταγγελίες για διαφθορά στην Διεθνή Διαφάνεια Ελλάς, που αφορούσαν, κατά κύριο λόγο, την τοπική αυτοδιοίκηση, το σύστημα υγείας και την ανασφάλιστη εργασία. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η διαφθορά υπολογίζεται σε 120 δισ. ευρώ ετησίως, ενώ το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ υπολογίζει την διαφθορά σε παγκόσμιο επίπεδο σε 2,6 τρισ. δολάρια και εκτιμά ότι αυξάνει το κόστος για τις επιχειρήσεις κατά 10%.

- Ιδιοποίηση δημόσιων πόρων (grants)
- Απουσία από άσκηση καθηκόντων
- Σεξουαλική παρενόχληση

Στην Ελλάδα, εξ όσων γνωρίζουμε από τη διερεύνηση της ελληνικής βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας, δεν υπάρχουν έρευνες σχετικές με τη διαφθορά στην εκπαίδευση. Η παρούσα εργασία αποπειράται να επεξηγήσει την οικονομική διασύνδεση των σχολικών μονάδων με τους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης και να εξετάσει τους κινδύνους διαφθοράς που ενδέχεται να προκύπτουν μέσα από τη σχέση αυτή.

β) Δημόσιες πολιτικές αντιμετώπισης της διαφθοράς, της διαφθοράς στην εκπαίδευση, και ειδικότερα της διαφθοράς στην ελληνική εκπαίδευση.

Για την ουσιαστική αντιμετώπιση της διαφθοράς και της κακοδιοίκησης στο Δημόσιο Τομέα, τα ενδεδειγμένα μέτρα πρέπει να στοχεύουν στην πρόληψη³, στην καταστολή και στην εκπαίδευση των πολιτών (Ρακιντζής, 2005). Αξίζει να σημειωθεί ότι μία στρατηγική καταπολέμησης της διαφθοράς, η οποία θα επικεντρωνόταν μόνο ή κυρίως στην κατασταλτική δράση, αγνοώντας τις παραμέτρους της πρόληψης και της εκπαίδευσης των πολιτών, θα ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία.

Η επιτυχής καταπολέμηση της διαφθοράς προϋποθέτει επίσης, την αξιοποίηση και την ανταλλαγή μεταξύ των κρατών της εμπειρίας και της αξιολόγησης των έως τώρα ληφθεισών πολιτικών και μέτρων. Η τελική μορφή των μεθόδων που θα εφαρμοστούν σε εθνικό επίπεδο πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν και να προσαρμοστεί κατάλληλα σύμφωνα με το εκάστοτε νομικό, οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο (Έκθεση της ΕΕ για την καταπολέμηση της διαφθοράς, 2014).

Εξαιτίας της επικινδυνότητας του φαινομένου της διαφθοράς λοιπόν, διεθνείς οργανισμοί και φορείς, όπως ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε), η Παγκόσμια

³ Αναφορικά με την πρόληψη, τα μέτρα πρέπει να αποσκοπούν στην απλοποίηση των διοικητικών διαδικασιών, τη μείωση της γραφειοκρατίας, την αποτελεσματική διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού και τη διαφάνεια της δράσης των κρατικών οργάνων.

Τράπεζα, ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α), η Διεθνής Διαφάνεια, η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε) και το Συμβούλιο της Ευρώπης, μάχονται συστηματικά για τον περιορισμό της (Ρακιντζής, 2013). Αποτέλεσμα της παγκόσμιας δραστηριοποίησης είναι η δημιουργία ενός ευρύτατου συμβατικού πλαισίου, τόσο σε ευρωπαϊκό, όσο και σε διεθνές επίπεδο, που στοχεύει στην ενοποίηση των εθνικών πρακτικών και των μεθόδων δράσης τους (Bonime-Blanc, 2012, Klitgaard, 1998).

Επιπρόσθετα, ιδιαίτερη σημασία για το πρόγραμμα υλοποίησης ενιαίας πολιτικής κατά της διαφθοράς και κοινής προσπάθειας για την αναμόρφωση της δημόσιας διοίκησης αποκτούν οι μηχανισμοί παρακολούθησης που λειτουργούν στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών (ΟΟΣΑ, Συμβούλιο της Ευρώπης). Σημαντικό μηχανισμό παρακολούθησης στο θέμα της διαφθοράς αποτελεί η ομάδα κρατών – GRECO (Group of States against Corruption), η οποία λειτουργεί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης⁴. Η GRECO παρακολουθεί την υλοποίηση των είκοσι Αρχών του Συμβουλίου της Ευρώπης και την εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων, συστάσεων και οδηγιών, στο πλαίσιο του Προγράμματος Δράσης κατά της Διαφθοράς. Η GRECO αποτελεί έναν ευέλικτο και αποτελεσματικό μηχανισμό που εκτιμά, μέσω εκθέσεων αξιολόγησης το κατά πόσο τα κράτη λαμβάνουν τα επιβαλλόμενα μέτρα για την αντιμετώπιση της διαφθοράς και προτείνει συγκεκριμένα μέτρα με γνώμονα τις ιδιαιτερότητες κάθε κράτους. (Ρακιντζής, 2013).

Οι αποτελεσματικές πολιτικές κατά της διαφθοράς σε ορισμένα κράτη μέλη απορρέουν εν μέρει από μια παράδοση ειλικρίνειας, διαφάνειας και κοινοποίησης εγγράφων. Σε περιπτώσεις όπου υπάρχουν πολλαπλές ισχυρές ισορροπίες ομάδων διαφθοράς και αξεπέραστοι περιορισμοί στη δράση εναντίον τους, τότε η ενδεδειγμένη πολιτική της κυβέρνησης είναι η «διαφάνεια» (transparency), η πληρωμή προσόδων πληροφορίας ή οι αποδοτικοί μισθοί και ένα πλαίσιο αποτρεπτικών κινήτρων τιμωρίας (Εκθεση της ΕΕ για την καταπολέμηση της διαφθοράς, 2014). Μία από τις δράσεις που προωθούν τη διαφάνεια, την ενημέρωση και την ενεργή συμμετοχή των πολιτών είναι η ανοιχτή και η ηλεκτρονική διακυβέρνηση.

⁴ Στην GRECO συμμετέχουν 48 ευρωπαϊκές χώρες (συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας) και οι ΗΠΑ.

Οι ταχύτατες εξελίξεις της τεχνολογίας έχουν οδηγήσει στη δημιουργία μιας ολοένα και περισσότερο εστιασμένης στην πληροφορία οικονομίας, στην οποία η γνώση έχει μετατραπεί σε βασικό παράγοντα ανταγωνιστικότητας (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 2000). Η πρόκληση για πολλές κυβερνήσεις σήμερα είναι η παροχή ευκαιριών στους πολίτες και τις επιχειρήσεις για την ενεργό συμμετοχή τους στην παγκόσμια οικονομία της γνώσης.

Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση αποτελεί βασικό παράγοντα για την επίτευξη του στόχου αυτού, μέσω του διαδικτύου (Αποστολάκης, Λούκης και Χάλαρης, 2008). Διαφάνεια κανόνων, νόμων, διαδικασιών και θεσμικοί έλεγχοι μειώνουν τις ευκαιρίες διαφθοράς και παράλληλα ενισχύουν το κύρος των θεσμικών οργάνων.

Η αρχή για την υλοποίηση της κοινωνίας της Πληροφορίας, με την απελευθέρωση του τομέα των τηλεπικοινωνιών (Χαραλάμπης, Βιδάλης και Κανελλοπούλου, 2003), πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα τη δεκαετία του '90, όπως και σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το πρώτο ουσιαστικό βήμα για την ανάπτυξη της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης έγινε με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κλεισθίνης το 1994. Ακολούθησαν προγράμματα⁵ που στόχευαν στην αναμόρφωση της Δημόσιας Διοίκησης, επιχειρώντας την πραγματοποίηση μιας αλλαγής στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας της, εισάγοντας τις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών⁶.

⁵ Το 1995 δημοσιεύεται το πρώτο κείμενο στρατηγικής της χώρας μας σχετικά με την Κοινωνία της Πληροφορίας. Ακολούθησε το 1999 η Λευκή Βίβλος που αποτέλεσε το σχέδιο της κυβερνητικής πρότασης για την ανάπτυξη της Κοινωνίας της Πληροφορίας στην Ελλάδα, με προτεινόμενες δράσεις για την Ευρυζωνική Πρόσβαση. Το μεγάλο βήμα όμως για την ηλεκτρονική διακυβέρνηση έγινε με το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα για την Κοινωνία της Πληροφορίας το 2000. Από τότε έχουν δρομολογηθεί πολυάριθμα προγράμματα και δράσεις που συνέβαλλαν στην εικόνα που υπάρχει σήμερα (Πρόγραμμα «Αριάδνη», Πρόγραμμα «Πολιτεία», Πρόγραμμα «Ψηφιακή Σύγκλιση», Πρόγραμμα «Διοικητική Μεταρρύθμιση», Ψηφιακή Στρατηγική 2006-2013, επιχειρησιακό σχέδιο Ψηφιακή Ελλάδα 2020).

⁶ Στο πλαίσιο της ανοιχτής διακυβέρνησης έχουν δημιουργηθεί από το ελληνικό κράτος όλα αυτά τα χρόνια αρκετά «εργαλεία», τα οποία στοχεύουν στην διαφάνεια, στην αύξηση της χρήσης των υπηρεσιών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης από τους πολίτες, στην εξυπηρέτηση των πολιτών καθώς και στη συμμετοχή τους στο σχεδιασμό πολιτικών (η γραμμή 1502, το δίκτυο «Σύζευξις», τα Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών, το Παρατηρητήριο για την Κοινωνία των Πολιτών, η κυβερνητική πύλη «Ερμής», το Πρόγραμμα ανοιχτής διακυβέρνησης "Ορεγγον", το Πρόγραμμα «Διαύγεια»)

Από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής των παραπάνω πολιτικών είναι το πρόγραμμα Διαύγεια (ν. 3861/2010), στο οποίο δημοσιεύεται στο διαδίκτυο κάθε διοικητική πράξη του κράτους, και το *οpen.gov*, στο οποίο τίθενται σε δημόσια διαβούλευση όλα τα σχέδια νόμων, πριν εισέλθουν στη Βουλή για να ψηφιστούν (Stefaneas, 2010). Έτσι, οι πολίτες έχουν πρόσβαση στο σύνολο των νόμων και των αποφάσεων που εκδίδονται από τα κυβερνητικά όργανα, τους φορείς του στενού και του ευρύτερου δημόσιου τομέα και τις Ανεξάρτητες Αρχές. Η καινοτομία που εισάγει το πρόγραμμα Διαύγεια είναι ότι οι αποφάσεις δεν εκτελούνται, αν δεν αναρτηθούν πρώτα στον δικτυακό της τόπο⁷. Στην Έκθεση της Διεθνούς Διαφάνειας «Δείκτης Αντίληψης Διαφθοράς» (Transparency International) για το 2015, η Ελλάδα ήταν ανάμεσα στις χώρες που βελτίωσαν σημαντικά τη βαθμολογία και τη θέση τους στην κατάταξη⁸ και τα επόμενα δύο χρόνια κινήθηκε στα ίδια επίπεδα.

Ποσοτική έρευνα⁹ της Διεθνούς Διαφάνειας Ελλάδας για τη διαφθορά στη χώρα μας, κατά την περίοδο 2007-2013, προσδιόρισε το μέγεθος της «διάχυτης» κοινωνικής διαφθοράς και της λεγόμενης «μικρο-διαφθοράς», που πλήττει σήμερα τη χώρα και τους πολίτες. Κατά το έτος 2013, το μέγεθος της εγχώριας (μικρο) διαφθοράς συρρικνώθηκε σημαντικά τόσο στο Δημόσιο όσο και στον Ιδιωτικό Τομέα, συνεχίζοντας την πτωτική πορεία των τελευταίων τριών ετών, από το 2010 και μετά. Η μεταβολή αυτή συμπίπτει με την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, η οποία έχει επιφέρει σημαντική μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών και, ως φαίνεται, έχει προκαλέσει μεγαλύτερη «αντίσταση» των πολιτών στα περιστατικά διαφθοράς. Επιπλέον, η συστηματική εκστρατεία που υλοποιείται από

⁷ et.diavgeia.gov.gr

⁸ Το 2015 κατέλαβε την 58η θέση από την 69η στην οποία είχε καταταγεί το 2014, ανάμεσα σε 168 χώρες. Τα επόμενα δύο χρόνια είχε μια αμελητέα πτώση (59η θέση το 2017), αλλά με καλύτερο σκορ στον δείκτη CPI.

⁹ Βελτιωμένη εμφανίζεται η εικόνα της Ελλάδας, σε ό,τι αφορά την διαφθορά, βάσει στοιχείων της Διεθνούς Διαφάνειας Ελλάς, καθώς τα περιστατικά μειώθηκαν κατά 15%. Ο δημόσιος τομέας συνεχίζει να έχει την πρωτοκαθεδρία με το 70% των συνολικών περιστατικών. Στις τρεις πρώτες θέσεις βρίσκονται τα νοσοκομεία, οι εφορίες και οι πολεοδομίες. Τα νοσοκομεία μάλιστα παρουσίασαν αύξηση 5%, ενώ οι εφορίες και οι πολεοδομίες μείωση 1,2% και 2,8% αντίστοιχα. Σε περίοπτη θέση βρίσκεται και η τοπική αυτοδιοίκηση καθώς καταλαμβάνει την έκτη θέση με ποσοστό 2,9%.

τις κυβερνήσεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς (Klitgaard, 1998), είτε μέσω του φορολογικού μηχανισμού, είτε μέσω της Ανοιχτής Διακυβέρνησης και της Διαφάνειας, είτε με τη διεξαγωγή αυστηρότερων ελέγχων στο Δημόσιο και Ιδιωτικό τομέα, καθώς και η ανάδειξη του προβλήματος από τις αρμόδιες Μ.Κ.Ο. δείχνουν να έχουν επηρεάσει σημαντικά τις αντιλήψεις των πολιτών σχετικά με τη (μικρο)διαφθορά.

Στην εκπαίδευση, πέραν της εφαρμογής των παραπάνω πολιτικών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, αναφέρεται στη βιβλιογραφία ακόμη ένα μέτρο που εστίασε στην πρόληψη του κινδύνου της διαφθοράς: η χρηματοδότηση των σχολικών μονάδων για την κάλυψη των λειτουργικών τους αναγκών με τη χρήση μαθηματικού τύπου¹⁰ κατανομής κονδυλίων (formula funding). Ειδικότερα, για να διατηρηθεί η αυτονομία και η αυτοδιαχείριση των σχολικών μονάδων και για να καταπολεμηθεί η ανισότητα και η διαφθορά κατά τη διάθεση των απαιτούμενων κονδυλίων, οι περισσότερες χώρες έχουν υιοθετήσει ένα υπολογιστικό μοντέλο για τη χρηματοδότηση των σχολικών μονάδων, γνωστό ως «χρηματοδότηση βάσει μαθηματικού τύπου» (formula funding), το οποίο πιστεύεται ότι μειώνει στο ελάχιστο δυνατό τις περιπτώσεις διαφθοράς και αυξάνει τη διαφάνεια της διαδικασίας χρηματοδότησης με τη χρήση πολλαπλών λογιστικών ελέγχων σε διαφορετικά διοικητικά επίπεδα. Ως προς τη γενική του λειτουργία, πρόκειται για έναν μηχανισμό διάθεσης κονδυλίων σε επιμέρους οργανισμούς/λειτουργικές μονάδες, όπως οι σχολικές μονάδες, ο οποίος εφαρμόζεται καθολικά σε όλα τα σχολεία ενός συγκεκριμένου τύπου (π.χ. δημόσια) στα όρια δικαιοδοσίας ενός συγκεκριμένου εκπαιδευτικού συστήματος (Ross & Levačić, 1999).

Στην παρούσα εργασία διερευνάται κατά πόσον έχουν υιοθετηθεί στη χώρα μας οι πολιτικές και τακτικές πρόληψης της διαφθοράς στην εκπαίδευση που επισημάνθηκαν παραπάνω. Ειδικότερα, ερευνάται αν κατά την κατανομή των κονδυλίων από τις ενιαίες Σχολικές Επιτροπές Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης των

¹⁰ Υ.Α 8440/24-2-2011, (ΦΕΚ 318/25-2-2011), Άρθρο 2, η κατανομή των εγκεκριμένων πιστώσεων για την κάλυψη των αναγκών των σχολικών μονάδων γίνεται με απόφαση της Σχολικής Επιτροπής λαμβάνοντας υπόψη κυρίως τον αριθμό μαθητών, τον αριθμό τμημάτων, τον αριθμό αιθουσών διδασκαλίας, τη λειτουργία γυμναστηρίων, αιθουσών πολλαπλών χρήσεων, εργαστηρίων, βιβλιοθηκών κ.λ.π., την παλαιότητα των κτιρίων, καθώς και τις ειδικότερες ανάγκες των σχολικών μονάδων.

Δήμων γίνεται χρήση του μαθηματικού τύπου κι αν οι αποφάσεις των Σχολικών Επιτροπών υποβάλλονται στον έλεγχο της διαφάνειας και της πλήρους ενημέρωσης των ενδιαφερομένων μερών.

4. Η έρευνα

α) Η ταυτότητα της έρευνας

Αφετηρία της έρευνας

Αν και η Σχολική Επιτροπή είναι ένα πολυμελές όργανο, ο πρόεδρος της έχει αυξημένες αρμοδιότητες καθώς είναι ο υπεύθυνος για να διαχειρίζεται τα οικονομικά του οργάνου και να εκτελεί τις αποφάσεις. Ως εκ τούτου, κρίθηκε σκόπιμη η επιλογή προέδρων Σχολικών Επιτροπών ως υποκειμένων της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, οι ερωτώμενοι επελέγησαν από τις ενιαίες Σχολικές Επιτροπές Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Μέθοδος συλλογής δεδομένων και Ερευνητικό εργαλείο

Για την συλλογή των δεδομένων της έρευνας ως προσφορότερη μέθοδος επελέγη η ημιδομημένη συνέντευξη.

Το πρωτόκολλο της συνέντευξης περιείχε ερωτήσεις ανοιχτού και κλειστού τύπου: στις μεν ερωτήσεις ανοιχτού τύπου ο ερωτώμενος παροτρύνεται να μιλήσει ελεύθερα για τα ζητούμενα, στις δε ερωτήσεις κλειστού τύπου, ο ερωτώμενος επιλέγει μια απάντηση μέσα από έναν προκαθορισμένο αριθμό εναλλακτικών απαντήσεων.

Βασική προϋπόθεση της έρευνας υπήρξε η καλλιέργεια κλίματος εμπιστοσύνης με τους ερωτωμένους, έτσι ώστε οι απαντήσεις να είναι όσο το δυνατόν έγκυρες, σαφείς, ειλικρινείς και ουσιώδεις. Τηρήθηκαν δε όλες οι δυνατές προϋποθέσεις ώστε να μην αποκαλύπτεται η ταυτότητα του ερωτωμένου.

Ανάλυση δεδομένων

Τα απομαγνητοφωνημένα κείμενα των συνεντεύξεων υποβλήθηκαν σε ανάλυση περιεχομένου προκειμένου να εξαχθούν οι πληροφορίες που προκύπτουν από τις απαντήσεις των προέδρων των Σχολικών Επιτροπών. Ένα από τα πλεονεκτήματα που προσφέρει η ανάλυση περιεχομένου είναι η ευελιξία της όσον αφορά το

σχεδιασμό της έρευνας, διότι είναι λιγότερο τυποποιημένη και στερεότυπη σε σχέση με άλλες τεχνικές (Elo & Kyngäs, 2008). Ως μονάδα ανάλυσης για όλες τις συνεντεύξεις χρησιμοποιήθηκε η νοηματική-θεματική φράση.

β) Η έρευνα

Το δείγμα

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 15 πρόεδροι Σχολικών Επιτροπών στην Περιφέρεια Αττικής, στον τομέα των Αθηνών. Πιο συγκεκριμένα, από τους 4 τομείς των Αθηνών που αριθμούν 35 δήμους (από τον νόμο Καλλικράτη και έπειτα), η παρούσα έρευνα κάλυψε τους 15 δήμους, δηλαδή το 42,85%. Η πλειοψηφία των δήμων ανήκουν στον βόρειο τομέα Αθηνών. Παρότι έγινε προσπάθεια το δείγμα να είναι ακόμη μεγαλύτερο, για να είναι πιο αντιπροσωπευτικό και για να περιοριστούν τα σφάλματα ώστε να υπάρχει περισσότερη ακρίβεια, αυτό δεν κατέστη δυνατόν λόγω αυξημένων υποχρεώσεων ορισμένων προέδρων Σχολικών Επιτροπών. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων παρουσιάζονται αναλυτικά στον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας. Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των Προέδρων Σχολικής Επιτροπής

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ	ΦΥΛΟ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΧΡΟΝΟΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΠΡΟΥΠΗΡ.	ΑΙΡΕΤΟΤΗΤΑ	ΒΑΘΜΙΔΑ ΕΚΠΑΙ-ΔΕΥΣΗΣ
Υ1	Άρρεν	Συνταξ. Εκπ.	60	35 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
Υ2	Άρρεν	Συνταξ. Εκπ.	62	35 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
Υ3	Άρρεν	Απόστρ. Αξ.	53	34 χρόνια	Όχι	Ανώτερη
Υ4	Άρρεν	Συνταξ. Αξ.	50	29 χρόνια	Όχι	Ανώτερη
Υ5	Θήλυ	Συνταξ. Εκπ.	58	34 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
Υ6	Άρρεν	Ελευθ. Επαγ	31	13 χρόνια	Ναι	Ανώτερη
Υ7	Θήλυ	Εκπαιδευτ.	44	5 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
Υ8	Θήλυ	Ηθοποιός	30	22 χρόνια	Ναι	Ανώτερη
Υ9	Άρρεν	Ιδ. Υπάλ.	28	2 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
Υ10	Άρρεν	Υπαλ. Ο.Λ.Π	53	35 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
Υ11	Θήλυ	Συνταξ. Εκπ.	58	29 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
Υ12	Θήλυ	Γραφίστρια	45	27 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
Υ13	Άρρεν	Συντ. Τραπ.	60	32 χρόνια	Ναι	Ανώτερη
Υ14	Άρρεν	Συνταξ. Εκπ	75	36 χρόνια	Όχι	Ανώτατη
Υ15	Θήλυ	Φιλολόγος	54	27 χρόνια	Ναι	Ανώτατη
ΣΥΝΟΛΟ ΓΥΝΑΙΚΩΝ= 6			ΣΥΝΟΛΟ ΑΝΤΡΩΝ= 9			

Ερευνητική διαδικασία

Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν κατά το χρονικό διάστημα 1/9/2015 έως 25/9/2015 και πραγματοποιήθηκαν κάθε φορά στο γραφείο της ενιαίας Σχολικής Επιτροπής, το οποίο συνήθως βρίσκεται στους χώρους του δημαρχείου. Ο ακριβής χρόνος διεξαγωγής καθοριζόταν τηλεφωνικά με τους προέδρους εκ των προτέρων, όταν υπήρχε ευχέρεια χρόνου εκ μέρους τους και ενημερώνονταν για την εκτιμώμενη χρονική διάρκεια της συνέντευξης. Οι συνεντεύξεις είχαν μέση διάρκεια 30-35 λεπτά.

Στη συνέχεια, ακολούθησε απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων και τα κείμενα που προέκυψαν υπέστησαν ανάλυση περιεχομένου σύμφωνα με τους άξονες και τις κατηγορίες ανάλυσης που αναφέρθηκαν παραπάνω. Κατά την απομαγνητοφώνηση δόθηκε σε κάθε πρόεδρο ένας κωδικός αριθμός Υ1 έως Υ15 προκειμένου να διαφυλαχτεί η ανωνυμία τους αλλά και να μπορεί να γίνει αναφορά στα λεγόμενά τους.

5. Ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων

Πίνακας. Οικονομική διαχείριση Σχολικής Επιτροπής

Κατηγορίες	Συχνότητα αναφορών
1. Τρόπος κατανομής πόρων	10
Με μαθηματικό τύπο/αλγόριθμο	5
Με άλλο τρόπο	
2. Διαφάνεια	9
Διαύγεια	1
Δημοτικό συμβούλιο	4
Πουθενά	1
Δεν γνωρίζω	

Αρχικά, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να περιγράψουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η κατανομή των πιστώσεων στις σχολικές μονάδες. 10 ερωτώμενοι απάντησαν ότι τα χρήματα μοιράζονται στις σχολικές μονάδες βάσει ενός μαθηματικού τύπου και 5 απάντησαν ότι χρησιμοποιείται ένας άλλος τρόπος. Όμως, απ' ότι φάνηκε από τα δεδομένα, η πλειοψηφία των προέδρων των Σχολικών Επιτροπών, ενώ δήλωσαν ότι ακολουθούν τη νομοθεσία για την κατανομή των πιστώσεων, εν τούτοις, έχουν υιοθετήσει έναν άλλο [δικό τους] μεικτό τρόπο για να τις πραγματοποιούν. Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τον μαθηματικό τύπο, παρατηρήθηκε ότι η κατανομή που γίνεται είναι εικονική, μιας και δεν αποδίδονται

αυτά τα ποσά στις σχολικές μονάδες. Οι περισσότερες Σχολικές Επιτροπές, μολονότι έχουν επιμερίσει το ποσό βάσει του αλγόριθμου, στην πραγματικότητα κρατάνε στους λογαριασμούς τους τα χρήματα και δίνουν από ένα μικρότερο ποσό στα σχολεία για να καλύψουν τις έκτακτες λειτουργικές δαπάνες. Αυτό γίνεται γιατί οι Σχολικές Επιτροπές έχουν αποφασίσει να πληρώνουν οι ίδιες έναν μεγάλο αριθμό λειτουργικών δαπανών όπως είναι τα καθαριστικά προϊόντα, η γραφική ύλη, οι λογαριασμοί των ΔΕΚΟ, το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο, παλαιότερα χρέη κ.α. Ένας εκ των προέδρων αναφέρει χαρακτηριστικά *“Η κατανομή των εγκεκριμένων πιστώσεων για την κάλυψη των αναγκών των σχολικών μονάδων, γίνεται με απόφαση της Σχολικής Επιτροπής λαμβάνοντας κυρίως υπόψιν τον αριθμό των μαθητών, των αριθμό τμημάτων, των αριθμό αιθουσών, την λειτουργία των γυμναστηρίων, των χώρων πολλαπλών χρήσεων, των κυλικείων, την παλαιότητα των κτιρίων, καθώς και τις ειδικότερες ανάγκες των σχολικών μονάδων. Δεν λειτουργεί όμως έτσι το σύστημα. Τα λεφτά μένουν στην Σχολική Επιτροπή και τα διαχειρίζεται και δεν αποδίδονται αμέσως στα σχολεία. Εμείς έχουμε αναλάβει όλα τα έξοδα, Δ.Ε.Κ.Ο κτλ και δίνουμε ένα ποσό στα σχολεία για τις άμεσες ανάγκες, που μας δίνουν τα τιμολόγια μετά. Επίσης, η Σχολική μας Επιτροπή είχε πολλά χρέη από παλιότερα έτη, οπότε πρέπει να χρησιμοποιούμε μέρος από αυτά για να αποπληρώσουμε”*. Άλλες πάλι Σχολικές Επιτροπές κρατάνε ένα ποσό για την πληρωμή των λειτουργικών δαπανών και στη συνέχεια επιμερίζουν το ποσό που απομένει βάσει του αλγόριθμου. Ένας άλλος εκ των προέδρων αναφέρει *“Η κατανομή των πιστώσεων γίνεται όπως προβλέπει η νομοθεσία, με βάση τον αριθμό των μαθητών, τον αριθμό των αιθουσών, τον αριθμό των κοινόχρηστων χώρων, την παλαιότητα του κτιρίου, το είδος του κτιρίου. Υπάρχει ένας τύπος βάσει του οποίου κατανέμουμε τα χρήματα. Εμείς κρατάμε το 25% από την κατανομή για να πληρώσουμε τις Δ.Ε.Κ.Ο και τα παλαιά χρέη. Πρέπει να έχει ένα ταμείο η Σχολική Επιτροπή, γιατί μπορεί να συμβεί κάτι έκτακτο ανά πάσα ώρα και στιγμή”*. Αξιοσημείωτο επίσης είναι ότι σε ορισμένες Σχολικές Επιτροπές δεν αρκέστηκαν μόνο στις μεταβλητές του αλγορίθμου που προβλέπει ο νόμος, αλλά προσέθεσαν και επιπλέον μεταβλητές για να είναι ακόμη πιο περιγραφικός ο τύπος.

Στη συνέχεια, από τους ερωτηθέντες ζητήθηκε να απαντήσουν εάν τα αποτελέσματα των κατανομών αναρτώνται σε κάποια ιστοσελίδα, έτσι ώστε οποιοσδήποτε πολίτης να μπορεί να ελέγξει τα δεδομένα και να υπάρχει διαφάνεια.

Εννέα (9) πρόεδροι δήλωσαν ότι οι κατανομές αναρτώνται στον δικτυακό τόπο Διαύγεια, τέσσερις (4) πρόεδροι (Υ4,Υ6,Υ8,Υ12) δήλωσαν ότι οι κατανομές δεν αναρτώνται πουθενά. Ενδεικτικές είναι οι απαντήσεις τους: «Όχι, δεν τα αναρτούμε κάπου. Ενημερώνουμε όλα τα σχολεία όμως. Δεν νομίζω ότι πρέπει να αναρτώνται στη Διαύγεια οι κατανομές», «Υπάρχει απόφαση Δ.Σ και μετά αποδίδονται σε κάθε σχολική κοινότητα μέσω e-mail ή και εγγράφως εάν και εφόσον ζητηθεί, το ποσό το οποίο έχει κατανεμηθεί. Στο διαδίκτυο δεν αναρτώνται», «Θα πρεπε, αλλά δεν το έχουμε κάνει μέχρι στιγμής. Πρέπει να αναρτώνται στο Διαύγεια, το γνωρίζουμε αλλά δε το χουμε κάνει ακόμα. Προσεχώς». Ο πρόεδρος Υ5 ανέφερε ότι ενημερώνεται διαρκώς το δημοτικό συμβούλιο και ο πρόεδρος Υ7 δεν γνώριζε.

6. Συμπεράσματα

Οι πολιτικές καταπολέμησης της διαφθοράς που υιοθετήθηκαν στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια φαίνεται ότι απέδωσαν καρπούς, αφού καταγράφεται σταδιακή μείωση του φαινομένου της διαφθοράς σύμφωνα με την κατάταξη της χώρας από εγχώριους και διεθνείς οργανισμούς αποτίμησης της διαφθοράς.

Αναφορικά με τη διαφθορά στην ελληνική εκπαίδευση, τα αποτελέσματα της έρευνας επαληθεύουν το παραπάνω συμπέρασμα. Οι πολιτικές που προτάθηκαν από διεθνείς οργανισμούς και παγκόσμια δίκτυα (χρηματοδότηση βάσει μαθηματικού τύπου, ηλεκτρονική διακυβέρνηση) και υιοθετήθηκαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις, φαίνεται να αποτελούν σημαντικά εργαλεία που συμβάλλουν στην καλύτερη λειτουργία και εποπτεία των ενιαίων Σχολικών Επιτροπών. Ωστόσο, τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι χρειάζονται ακόμα πολλά πράγματα που πρέπει να γίνουν.

Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με την χρηματοδότηση βάσει μαθηματικού τύπου, από την έρευνα προκύπτει ότι ενώ η νομοθεσία είναι σαφής και καταδεικνύει έναν συγκεκριμένο αλγόριθμο, τον οποίο πρέπει να λαμβάνουν υπ' όψιν τους οι πρόεδροι των ενιαίων Σχολικών Επιτροπών, για να επιμερίζονται δίκαια, όμοια και ολόκληρα τα ποσά στις σχολικές μονάδες όλης της χώρας, εντούτοις, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Η έρευνα δείχνει ότι αν και αυτές οι κατανομές πραγματοποιούνται, στην πραγματικότητα είναι εικονικές. Η πλειοψηφία των Σχολικών Επιτροπών δεν αποδίδει τα ακριβή ποσά στις σχολικές μονάδες, παρά μόνο συγκεκριμένα

μικροποσά για την κάλυψη έκτακτων λειτουργικών αναγκών. Τα υπόλοιπα ποσά παραμένουν στις Σχολικές Επιτροπές και στην διακριτική ευχέρεια τους να τα διαχειριστούν κατά το δοκούν.

Σχετικά με την ηλεκτρονική διακυβέρνηση, παρατηρείται ένα αντίστοιχο φαινόμενο. Από την έρευνα προκύπτει ότι ενώ η νομοθεσία είναι σαφής ως προς το γεγονός ότι όλες οι κατανομές πρέπει να αναρτώνται υποχρεωτικά στον διαδικτυακό τόπο Διαύγεια, εντούτοις, ένα μεγάλο ποσοστό προέδρων ενιαίων Σχολικών Επιτροπών (40%) δεν αναρτούσαν πουθενά τα αποτελέσματα αυτών των κατανομών [κατά την περίοδο της έρευνας], επειδή δεν γνώριζαν ότι έπρεπε να πράξουν κατά αυτόν τον τρόπο.

Συμπερασματικά, από τα ανωτέρω προκύπτει ότι πολλές ενιαίες Σχολικές Επιτροπές λειτουργούν με πιθανές τάσεις άγνοιας ή/και αυθαιρεσίας, χρησιμοποιώντας ασάφειες ή αμφισημίες του νομοθετικού πλαισίου. Έτσι, η μη δημοσίευση των αποτελεσμάτων των κατανομών από πολλές ενιαίες Σχολικές Επιτροπές, δημιουργεί ερωτηματικά για το πόσο διαφανής είναι η όλη διαδικασία και για το αν προκύπτουν περιστατικά διαφθοράς. Η παρούσα έρευνα και τα συμπεράσματά της δεν παρουσιάζουν κοινά στοιχεία με τα ευρήματα κάποιας άλλης έρευνας ιδίου ή παρόμοιου περιεχομένου, διότι από την μελέτη της ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας δεν εντοπίστηκαν αναφορές σχετικά με το θέμα.

Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Βάσει των αποτελεσμάτων της συγκεκριμένης έρευνας προτείνεται στο μέλλον να ερευνηθούν εις βάθος και σε μεγαλύτερη βάση και κλίμακα, Πρωτοβάθμιες και Δευτεροβάθμιες ενιαίες Σχολικές Επιτροπές, Δημοτικές Επιτροπές Παιδείας και αντιλήψεις διευθυντών σχολικών μονάδων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με σκοπό την εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων αναφορικά με τη σύνδεση των παραπάνω ευρημάτων με την τυχόν ύπαρξη διαφθοράς στο χώρο της εκπαίδευσης, την αντιμετώπισή της και τη κατάθεση προτάσεων για την βελτίωση του θεσμού της Σχολικής Επιτροπής στη χώρα μας.

Πηγές

Νόμοι

- 1) Ν. 1566/1985 (ΦΕΚ 167/Α/30-9-1985): «Δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις».
- 2) Ν. 3852/2010(ΦΕΚ 87 Α/7-6-2010): «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης».
- 3) Ν. 3861/2010 (ΦΕΚ Α΄ 112): «Ενίσχυση της διαφάνειας με την υποχρεωτική ανάρτηση νόμων και πράξεων των κυβερνητικών, διοικητικών και αυτοδιοικητικών οργάνων στο διαδίκτυο "Πρόγραμμα Διαύγεια" και άλλες διατάξεις».

Υπουργικές Αποφάσεις

- 1) Υ.Α 8440/24-2-2011 (ΦΕΚ 318/25-2-2011), «Καθορισμός λειτουργίας των Σχολικών Επιτροπών και ρύθμιση οικονομικών θεμάτων αυτών».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αποστολάκης Ι., Λούκης Ε., & Χάλαρης Ι. (2008). Ηλεκτρονική Δημόσια Διοίκηση. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Αργυροπούλου, Ε. (2015). Προσεγγίζοντας το αβέβαιο μέλλον. Η λειτουργία του Προγραμματισμού στην Εκπαίδευση. Εκδόσεις Δίσιγμα.
- Αργυροπούλου, Ε. (2012). Η οικονομική διαχείριση της σχολικής μονάδας κι ο ρόλος του Διευθυντή, στο Νικολαΐδου Μ. (επιμ.) *Εκπαιδευτική Ηγεσία*, εκδ. Ίων, Αθήνα, σελ. 229-244.
- Γκόβαρης, Χ., & Ρουσσάκης, Ι. (2008). Ευρωπαϊκή Ένωση: Πολιτικές στην Εκπαίδευση. Αθήνα, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Έκθεση της ΕΕ για την καταπολέμηση της διαφθοράς (2014), διαθέσιμο στην διεύθυνση https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/docs/acr_2014_el.pdf
- Καρατζιά-Σταυλιώτη, Ε. (1999). Σχολική αποτελεσματικότητα: Μια συγκριτική Οικονομική Προσέγγιση. *Μέντορας*, τεύχος 1, σελ. 49-76.
- Καρκατσούλης, Π. (2006). Κράτος και Δημόσια Διοίκηση. Εκδόσεις Σιδέρης, σελ.55-56.
- Ματθαίου, Δ. (1997). Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης. Τόμος Ι: Θεωρήσεις και Ζητήματα. Αθήνα, Έκδοση Ε.Σ.ΠΑΙ.Δ.Ε.Π.Ε., σελ. 138-144.

- Παπαπανάγος, Χ. (2015). *Τοπική Αυτοδιοίκηση και Διαφάνεια*, εκδήλωση Διεθνούς Διαφάνειας-Ελλάς/παράρτημα Θεσσαλονίκης, διαθέσιμο στην διεύθυνση <http://www.koutipandoras.gr/article/sta-14-dis-eyro-kostos-tis-diafthoras-stin-ellada>
- Ρακιντζής, Λ. (2005). Ο Θεσμός του Γενικού Επιθεωρητή Δημόσιας Διοίκησης, διαθέσιμο στην διεύθυνση http://library.tee.gr/digital/m2146/m2146_rakintzis.pdf
- Ρακιντζής, Λ. (2013). Διαφθορά και Γενικός Επιθεωρητής Δημόσιας Διοίκησης. Εισήγηση στο 23ο Ετήσιο Τακτικό Συνέδριο της Π.Ο.Α.Ε.Ι.Α., διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.poaxia.gr/index.php/site-administrator/2011-07-17-17-35-15/637-2013-12-10-10-33-45>
- Σαϊτής, Χ. (1997). Σκέψεις για την ανάπτυξη ηγετικών στελεχών στην εκπαίδευση. *Δημόσιος Τομέας*, τεύχος 127, σελ. 33-38.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000), e-Europe - Κοινωνία των πληροφοριών για όλους - Ανακοίνωση σχετικά με πρωτοβουλία της Επιτροπής για το έκτακτο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας, 23 και 24 Μαρτίου 2000 [online] διαθέσιμο στη διεύθυνση http://archive.ekt.gr/ncrpf5/ist/info/material/eeurope/actionplan2002_el.pdf
- Τραυλός, Ν. (2013). *Διεθνής Έκθεση για τη Διαφθορά στην Εκπαίδευση*. ALBA Graduate Business School και Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς, Αθήνα.
- Χαραλάμπης, Δ., Βιδάλης, Τ., & Κανελλοπούλου, Ε. (2003). Τηλεπικοινωνίες στην κοινωνία της Πληροφορίας. Συλλογικό έργο, εκδόσεις Σάκκουλας.

Ξενόγλωσση

- Argyropoulou, E. (2018). International Organizations of Educational Planning, Government Policies and School Management and Leadership. *China-USA Business Review*, vol. 17, no 2, pp 53-63
- Argyropoulou, E. (2009). Financial Management in Greek State Schools, *International Studies in Educational Administration*, vol.37, no 2, pp. 111-124.
- Bonime-Blanc, A. (2012). The Fight Against Corruption Goes Global. διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-02-14/fight-against-corruption-goes-global>
- Elo, S., and Kyngas, H. (2008). The qualitative content analysis process, *Journal of Advanced Nursing*, vol.62, pp. 107-115.
- Klitgaard, R. (1998). International Cooperation Against Corruption. Finance and Development; Washington, D.C. Vol. 35, Iss. 1, (Mar 1, 1998): 3. διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://search.proquest.com/openview/ebba70a5ed8fabe0732c5146d32dba50/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1819673>

Ross, K. N. & Levacic, R. (εκδ.1999) *Needs-based Resource Allocation in Education via Formula Funding to Schools*. International Institute for Educational Planning, UNESCO, Paris.

Stefaneas, P. (2010). *Internet based Open Governance: the case of Greece, Internet, Politics, Policy 2010: An Impact Assessment*. Oxford, UK.

OECD (2015) «Education at a Glance», Interim Report-Indicators. διαθέσιμη διεύθυνση <http://www.oecd.org/education/EAG-Interim-report.pdf>

OECD (2015) «Which countries invest the most in education». διαθέσιμη διεύθυνση <https://www.statista.com/chart/3398/which-countries-invest-the-most-in-education/>

Η κοινωνική αντίδραση έναντι της σεξουαλικής ετερότητας

*Μουζάκη Μαρία **

Περίληψη

Το ζήτημα της ταυτότητας του φύλου και της σεξουαλικότητας συνεχίζει να προσκρούει σε βιολογικές, κοινωνικές επιταγές, με οτιδήποτε παρεκκλίνει από την ετεροφυλία να αντιμετωπίζεται ως «ταμπού», «παρεκκλίνουσα συμπεριφορά», η οποία στιγματίζεται και περιθωριοποιείται. Η κοινωνική αντίδραση έναντι της σεξουαλικής διαφοροποίησης φαίνεται να απαντά σε χρόνια, εδραιωμένα, κοινωνικά κατασκευασμένα πρότυπα και συμπεριφορές, αναδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο την «κοινωνική» κατασκευή του φύλου. Παρά το γεγονός αυτό, η ύπαρξη ενός τρίτου φύλου, ισάξιου με τα άλλα δύο συνιστά μία διαχρονική κοινωνική πραγματικότητα, η οποία συναντάται σε κάθε πολιτιστικό μόρφωμα. Το παρόν άρθρο επιχειρεί να προσεγγίσει τον τρόπο διαχείρισης της σεξουαλικής ετερότητας, μέσα στο σημερινό κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον, που χαρακτηρίζεται από την ραγδαία εξάπλωση της τεχνολογίας και της γνώσης. Αλήθεια, πόσο διασφαλίζονται πραγματικά τα κοινωνικά δικαιώματα αυτών των ατόμων;

Λέξεις κλειδιά: σεξουαλικότητα, φύλο, κοινωνικός αποκλεισμός, κοινωνική αντίδραση, ψυχική υγεία.

* Υποψήφια Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Εισαγωγή

Παρά την ύπαρξη μειονοτικών σεξουαλικών προτιμήσεων και τάσεων σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης ιστορίας, το ζήτημα της σεξουαλικής ταυτότητας συνεχίζει να διχάζει την κοινή γνώμη και να συγχέεται συχνά με θρησκευτικές δοξασίες. Για τις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες, η ετεροφυλοφιλία συνιστά την σωστή, φυσιολογική σεξουαλική συμπεριφορά, με οποιαδήποτε άλλη να χαρακτηρίζεται ως «παρεκκλίνουσα συμπεριφορά», οδηγώντας στην ανάλογη κοινωνική αντίδραση. Η ύπαρξη δε της κοινωνικά, καθορισμένης σεξουαλικής συμπεριφοράς μαρτυρείται και από το ότι τα άτομα που ανήκουν σε μειονοτικές σεξουαλικές κοινότητες, δεν έχουν ισότιμα δικαιώματα, σε σχέση με τον ετερόφυλο πληθυσμό, το οποίο συνδέεται με φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και στίγματος, που αντιμετωπίζουν τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα.

Η κοινωνική αντίδραση απέναντι σε αυτά τα άτομα μπορεί να δικαιολογηθεί σε μεγάλο βαθμό από την ίδια την στάση της Πολιτείας, καθώς και από τον τρόπο προβολής της ομοφυλοφιλίας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Η περίπτωση του AIDS αποτελεί ένα ενδεικτικό παράδειγμα του στιγματισμού και της κοινωνικής περιθωριοποίησης. Ήταν αρχές της δεκαετίας του 1980 όταν εμφανίστηκαν τα πρώτα θύματα του AIDS (Σύνδρομο Επίκτητης Ανοσολογικής Ανεπάρκειας), μιας ασθένειας που οφείλεται στον ιό HIV (Ανθρώπινος Ιός Ανοσολογικής Ανεπάρκειας), με την πλειοψηφία των θυμάτων της να είναι ομοφυλόφιλοι άνδρες. Τα θύματα αυτά, εκτός από την θανατηφόρα ασθένεια καλούνταν να αντιμετωπίσουν ταυτόχρονα, την εχθρική κοινή γνώμη. Πολλοί ομοφυλόφιλοι έχασαν την ασφαλιστική τους κάλυψη, απολύθηκαν από τις δουλειές τους και διώχτηκαν από τα σπίτια τους. Το Υπουργείο Δικαιοσύνης των Η.Π.Α. δε, αποφάνθηκε ότι ήταν νόμιμο οι εργοδότες να κάνουν διακρίσεις εις βάρος των ομοφυλόφιλων υπαλλήλων τους που είχαν προσβληθεί από τον ιό, εάν οι διακρίσεις αυτές ήταν βασισμένες στον φόβο της μετάδοσης της ασθένειας. Το AIDS σχετίστηκε με την ομοφυλοφιλία και ονομάστηκε «η μάστιγα των ομοφυλοφίλων» (Thio,2003:563).

Αντίστοιχη ήταν και η αντίδραση από τον έντυπο τύπο της εποχής- «Με 80.000 νεκρούς από AIDS, οι ατρόμητοι ομοφυλόφιλοι μας φαίνονται κυριολεκτικά σατανισμός και αυτοκτονία (FAIR,1996). Άλλοι αρθρογράφοι τόνιζαν ότι «εάν η κυβέρνηση προσπαθήσει να ανακαλύψει ένα εμβόλιο, στην ουσία αποδέχεται και

υποστηρίζει την ομοφυλοφιλία ως ένα φυσιολογικό τρόπο ζωής» (Thio,2003:564). Μέσα σε αυτό το εχθρικό κλίμα τα πρώτα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας προσπαθούσαν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους, όταν άλλοι επέλεγαν την σιωπή και την αποξένωση. Είναι η εποχή που καταγράφονται αυξημένα περιστατικά βίας, αλλά και αυξημένης νοσολογίας, αφού ένα ικανοποιητικό ποσοστό αυτών των ατόμων, φοβούμενοι το στιγματισμό τους και την στάση του ιατρικού προσωπικού, είτε δεν αποκάλυπταν την σεξουαλική τους ταυτότητα, είτε δεν προχωρούσαν σε τακτικό ιατρικό έλεγχο. Αρνητικές είναι και οι επιπτώσεις του στίγματος στην ψυχική υγεία, με την ανάπτυξη ψυχοσυναισθηματικών διαταραχών, κυρίως κατάθλιψης, καθώς και μορφών αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Πρόσφατα στην Ελλάδα, ένας 14χρονος αυτοκτόνησε λόγω εκφοβισμού, μεταξύ άλλων εξαιτίας της έκφρασης του φύλου του. Εύλογα σε αυτό το σημείο, τίθενται το ερώτημα κατά πόσο έχει μεταβληθεί η κοινωνική αντίδραση στην σεξουαλική διαφοροποίηση, όντας στην κοινωνία του 21ου αιώνα.

Ανάμεσα σε συλλογικές και ατομικές ταυτότητες

Από τις πρώτες ώρες γέννησής του, ο άνθρωπος εισέρχεται σε ένα πολιτιστικό, κοινωνικό περιβάλλον, όπου μέσα από ένα σύνολο ερεθισμάτων ενσωματώνει γνώσεις, δεξιότητες και κανόνες τα οποία στη συνέχεια δρουν καταλυτικά στην συγκρότηση της προσωπικής και κοινωνικής του ταυτότητας. Η κοινωνικοποίηση, όπως αποκαλείται, είναι μία δια βίου διαδικασία με πολυδιάστατο ρόλο• ρυθμίζει την κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων, επιβάλλοντας κοινωνικούς κανόνες και αξιακά πρότυπα, εξασφαλίζοντας ταυτοχρόνως την κοινωνική συνοχή και την εύρυθμη λειτουργία της κοινότητας. Με αυτή την έννοια είναι πιθανόν να υπάρξει σύγκρουση ανάμεσα στις διάφορες ταυτότητες που συνθέτουν την γενικότερη του ατόμου και συνδέονται με την αυτοεικόνα, την αυτοαντίληψη και την αυτοεκτίμησή του.

Ο Erikson υπήρξε από τους πρώτους θεωρητικούς που προσδιόρισε την έννοια της ταυτότητας, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για την υποκειμενική αίσθηση της κατάστασης που αποκτά το άτομο, αποτέλεσμα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Σύμφωνα με τον Erikson η ανάπτυξη της προσωπικότητας διέρχεται μέσα από μία σειρά ψυχοβιολογικών σταδίων καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής, όπου το κάθε στάδιο αντιπροσωπεύει ένα κρίσιμο σημείο στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη

(Lawrence, Oliver, 2001). Αντίθετα, ο Freud επέλεξε να αναδείξει την σύγκρουση μεταξύ των κοινωνικών επιταγών και των βιολογικών αναγκών, που ενυπάρχουν στο Εκείνο, στο Εγώ και το Υπερεγώ, με οποιαδήποτε σύγκρουση, μεταξύ αυτών των τριών στοιχείων να βρίσκεται «καταπιεσμένη» στο ασυνείδητο του ατόμου. Η σύγκρουση αυτή είναι ιδιαίτερα επίπονη για το άτομο και εκδηλώνεται με την μορφή διαφόρων ψυχικών συμπτωμάτων, όπως η κατάθλιψη και η βία (Thio, 2003:371-373). Για τον Zurich (1977, αναφέρεται στο Δραγώνα, 2001:26), υπάρχουν τέσσερις βασικές διαστάσεις που συνθέτουν την αίσθηση του εαυτού: (α) ο βιολογικός εαυτός, που περιλαμβάνει φυσικά χαρακτηριστικά, (β) ο κοινωνικός, που αντηχεί την κοινωνική θέση του ατόμου, (γ) ο ψυχολογικός, του οποίου τα χαρακτηριστικά καθορίζονται από το κοινωνικό περιβάλλον και (δ) ο καθολικός εαυτός, που αφορά παγκόσμια, πανανθρώπινα χαρακτηριστικά.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο διαμορφώνεται η προσωπική/ατομική και η κοινωνική/συλλογική ταυτότητα του ατόμου, δύο έννοιες αλληλοσυμπληρούμενες, μιας και η ταυτότητα του ατόμου οικοδομείται μέσω της αλληλεπίδρασης με άλλα πρόσωπα. Η κοινωνική διαντίδραση που επιτυγχάνεται είναι παρούσα σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας, λαμβάνοντας άλλοτε την μορφή της λεκτικής και άλλοτε μη λεκτικής επικοινωνίας. Οι εκφράσεις του προσώπου, οι χειρονομίες του σώματος μεταδίδουν νοήματα, προσδίδοντας χαρακτηριστικά και ιδιότητες στο άτομο. Η κοινωνική κατηγοριοποίηση που πραγματοποιείται είναι υπεύθυνη για την συγκρότηση των διαφόρων ταυτοτήτων που αποκτώνται και αποδίδονται όχι μόνο στο άτομο, αλλά και στα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας (Giddens, 2002).

Ο όρος προσωπική/ατομική ταυτότητα αφορά την αίσθηση του εαυτού, που βασίζεται σε διαπροσωπικές συγκρίσεις και σε χαρακτηριστικά του εσωτερικού εαυτού, διαχωρίζοντας το άτομο από την ομάδα. Είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς και σταδιακής πορείας μέσα στον χρόνο, που περιλαμβάνει τρεις διαστάσεις. Η πρώτη βρίσκεται στο βιολογικό-αισθητηριακό επίπεδο, όπου το άτομο από τα πρώτα στάδια της ζωής του, επεξεργάζεται αισθητηριακές πληροφορίες, αναγνωρίζοντας το τι ευχαριστεί και ικανοποιεί τις σωματικές του ανάγκες. Η δεύτερη εντοπίζεται στην εφηβική ηλικία και αφορά στην κοινωνική διαδικασία ενσωμάτωσης/αποχωρισμού. Σε αυτό το στάδιο, το άτομο επιθυμεί την θετική του εικόνα, μέσω της αποδοχής και συμμετοχής του σε νεανικές ομάδες, διεκδικώντας και την μοναδικότητά του, η οποία συχνά οδηγεί σε συνεχείς συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις με την οικογένειά του. Η

τρίτη διάσταση εκφράζει την διαχρονική ανάγκη του ατόμου να ανήκει σε μία συλλογικότητα, ανεξάρτητα από τις επιμέρους ομάδες που την απαρτίζουν (Δραγώνα,2007:21-23).

Στην πραγματικότητα, η προσωπική/ατομική ταυτότητα δεν μπορεί να εξεταστεί μεμονωμένα από το κοινωνικό γίνεσθαι, μιας και το άτομο αυτό-προσδιορίζεται εντός του κοινωνικού περιβάλλοντος. Είναι άλλωστε η κοινωνική διαντίδραση υπεύθυνη για τον σχηματισμό του «Εγώ», το οποίο έχει ως σημείο αναφοράς το «Εμείς» και τις νόρμες που προστάζει το εκάστοτε κοινωνικό-πολιτιστικό πλαίσιο. Συνεπώς, η ατομικότητα βρίσκεται σε διαρκή επικοινωνία με την συλλογικότητα, η οποία αντιπροσωπεύει και την κοινωνική ταυτότητα όχι μόνο του ατόμου, αλλά και των υπολοίπων μελών της κοινότητας. Η κοινωνική ταυτότητα αφορά τις όψεις της αυτοεικόνας του ατόμου που προέρχονται από τις κοινωνικές όψεις ή κατηγορίες, στις οποίες θεωρεί ότι ανήκει, με το άτομο να διαθέτει πολλαπλές κοινωνικές ταυτότητες (Γκότοβος,2002:103). Ο καθορισμός της κοινωνικής ταυτότητας μπορεί να γίνει με δύο τρόπους• αφενός με αυτοπροσδιορισμό από τα μέλη της συλλογικότητας και αφετέρου, με ετεροπροσδιορισμό από εξωτερικούς παρατηρητές που αναγνωρίζουν κοινά χαρακτηριστικά στα μέλη της ομάδας (Jenkins,2008:104-106). Η ιδιαιτερότητά της είναι ότι δεν συνιστά κάτι σταθερό και αμετάβλητο, αφού διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται μέσα στον χρόνο (Γκότοβος,2002:111).

Βασική επιδίωξη του ατόμου είναι να αποκτήσει, αλλά και να διατηρήσει μία θετική κοινωνική ταυτότητα, η οποία δρα θετικά στην αυτοεκτίμησή του και κατ' επέκταση στην δημιουργία της δικής του ταυτότητας. Η κοινωνική ταυτότητα υπόκειται σε κοινωνικές συγκρίσεις και κατηγοριοποιήσεις, καθορίζοντας με αυτό τον τρόπο αν είναι θετική ή αρνητική. Ο οποιοσδήποτε χαρακτηρισμός σηματοδοτεί μία σειρά κοινωνικών αλλαγών και νοηματοδοτήσεων, με ανάλογο αντίκτυπο στην προσωπική ταυτότητα του ατόμου. Στην περίπτωση δε του αρνητικού χαρακτηρισμού, τότε το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και στιγματισμού, παρεμποδίζοντας την ενεργή συμμετοχή του στην κοινωνική ζωή.

Η έννοια του φύλου και της σεξουαλικότητας

Σε κάθε πολιτιστικό μόρφωμα υπάρχει ένα καθορισμένο πλαίσιο έμφυλων συμπεριφορών, το οποίο και επηρεάζει την διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας και την αναπαραγωγή συγκεκριμένων αντιλήψεων και συμπεριφορών. Η σεξουαλικότητα συνιστά ένα αναπόσπαστο τμήμα της ανθρώπινης προσωπικότητας, το οποίο διαμορφώνεται μέσα σε ένα σύνολο βιολογικών, βασικών αναγκών, σε συνάρτηση με ψυχολογικούς, κοινωνικούς, ηθικούς, θρησκευτικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Στον καθημερινό λόγο, οι έννοιες της σεξουαλικής ταυτότητας και συμπεριφοράς συχνά συγχέονται με την ταυτότητα του φύλου, προκαλώντας παρερμηνείες, προκαθορισμένες «φυσιολογικές» συμπεριφορές και φυλετικά πρότυπα.

Η ταυτότητα του φύλου ή έμφυλη ταυτότητα είναι η υποκειμενική αντίληψη ενός ατόμου για τον εαυτό του και ειδικότερα, εάν ανήκει στο θηλυκό ή ανδρικό φύλο. Η «επιλογή» αυτή συνεπάγεται από προκαθορισμένα πρότυπα, αντιλήψεις και κοινωνικούς ρόλους περί αρρενωπότητας και θηλυκότητας, που αποδίδονται στα μέλη της κοινότητας. Οι έμφυλοι ρόλοι που αναδεικνύονται στηρίζονται κυρίως στις βιολογικές και σωματικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, οι οποίες εντοπίζονται σε μορφολογικά και ποσοτικά στοιχεία, ήδη από την εμβρυακή ηλικία. Οι διαφορές αυτές είναι έκδηλες από την έκτη εβδομάδα κύησης στα γονίδια X και Y χρωμοσώματα – αρσενικό είκοσι τρία (23) XY και θηλυκό είκοσι τρία (23) XX. Η βασική ωστόσο διαφοροποίηση έγκειται σε ανατομικό επίπεδο και δη στην εξωτερική εμφάνιση των γεννητικών οργάνων, με τις διαφορές αυτές να είναι αναγκαίες για την αναπαραγωγή του ανθρώπινου είδους, όπου ο ρόλος του άντρα περιορίζεται σε εκείνον του δημιουργού και δότη του σπέρματος. Υπάρχουν και περιπτώσεις, όπου εξαιτίας κάποιων ανωμαλιών στην ανάπτυξη, το άτομο είναι πιθανόν να αναπτύξει γεννητικά όργανα και των δύο φύλων, το οποίο και τον κατατάσσει σε μία τρίτη κατηγορία, επικαλούμενη ως ερμαφρόδιτα (Hughe, Kroehler, 2007:429-430).

Η βιολογική ερμηνεία του φύλου αμφισβητείται, με πολλούς μελετητές να προβάλλουν το εγχείρημα ότι η προσέγγιση αυτή δεν μπορεί να ερμηνεύσει τα υψηλά ποσοστά συγκέντρωσης ορισμένων «θηλυκών» ή «αρσενικών» ορμονών, σε αντίθετα φύλα ή και την ανάπτυξη επιθετικών και βίαιων συμπεριφορών, εκ μέρους των γυναικών. Σύμφωνα με την Stryker Susan (2008:4), υπάρχει μία βιολογική βάση

για την ταυτότητα του φύλου, χωρίς εντούτοις να μπορεί να αποδειχτεί η βιολογική αιτία διαμόρφωσής της.

Άλλοι ερευνητές αναφέρθηκαν σε γνωσιακές διαφορές –στην λεκτική, οπτική-χωρική και μαθηματική ικανότητα- των δύο φύλων, το οποίο οδήγησε σε νέες διαμάχες, με βασικό αντεπιχείρημα ότι οι διαφορές αυτές στην πράξη ήταν αμελητέες. Οι Bakes και Jones (1993) υποστηρίζουν ότι οι μαθησιακές επιδόσεις είναι ισάξιες, όταν παρέχονται ίσες ευκαιρίες στους ενηλίκους και των δύο φύλων. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η θέση του Udry (2000 αναφέρεται στο Hughe,Kroehler,2007:431), ο οποίος έθεσε τους βιολογικούς παράγοντες υπεύθυνους για την έμφυλη κοινωνικοποίηση, αλλά και για την διαμόρφωση του κοινωνικού φύλου στον χρόνο.

Όντως, το βιολογικό φύλο καθορίζει την ανατροφή των παιδιών καθώς και τα αρχικά πρότυπα, με τα οποία ταυτίζεται το παιδί δημιουργώντας το φαινόμενο του μιμητισμού, τις πρώτες εμπειρίες και τα ερεθίσματα τα οποία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην αίσθηση του εαυτού. Η διαπίστωση αυτή μαρτυρά και την επίδραση που έχει το πολιτιστικό περιβάλλον στην διαμόρφωση των έμφυλων ρόλων και συμπεριφορών, οι οποίοι διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία. Για τους Bradbard et al. (1986), το περιβάλλον επηρεάζει έμμεσα την διαμόρφωση της σεξουαλικής ταυτότητας, μέσω ενός σχήματος που καθοδηγεί τον τρόπο που επιλέγουν και ανακαλούν πληροφορίες, προωθώντας ένα συγκεκριμένο μοντέλο συμπεριφοράς.

Αρκετοί μελετητές διερευνούν την έννοια του φύλου, όπως την γλωσσική ικανότητα του ανθρώπου. Οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να μιλούν, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι γεννήθηκαν γνωρίζοντας το πώς να μιλούν την μητρική τους γλώσσα ή άλλες διαλέκτους. Με αυτή την έννοια, η σεξουαλική ταυτότητα, δεν θα πρέπει να θεωρείται κάτι καθορισμένο και δεδομένο, αλλά ως ένα κοινωνικά διαμορφωμένο «προϊόν». Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα παιδικά παιχνίδια, οι χρόνιοι εδραιωμένοι εργασιακοί νόμοι στις δυτικές κοινωνίες ή και τα πρότυπα περί επιθετικότητας που προάγονται στα αγόρια από νεαρή ηλικία, τα οποία καλούνται να αντιδρούν για να μην χαρακτηριστούν «μαλθακά».

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης σκιαγραφεί με απόλυτη σαφήνεια τον ρόλο της κοινωνίας, βάσει της οποίας η ταυτότητα του φύλου προκύπτει από έναν συνδυασμό παρατήρησης, ενίσχυσης και μίμησης. Η κατάλληλη έμφυλη

συμπεριφορά ενισχύεται και αμείβεται από το οικείο περιβάλλον, ενώ η ακατάλληλη αποδοκιμάζεται και τιμωρείται, με αποτέλεσμα τα παιδιά να μιμούνται έναν καθορισμένο τρόπο συμπεριφοράς (Μαζηρίδου,2007:37-38).

Μία διαφορετική προοπτική στην εκμάθηση του φύλου, προτείνει η θεωρία της γνωστικής ανάπτυξης του Kohlberg, όπου μέσα από ένα σύνολο γνωστικών διαδικασιών που συντελούνται σε κάθε στάδιο γνωστικής ανάπτυξης, το παιδί αναγνωρίζει και διαμορφώνει την έμφυλη ταυτότητά του. Ο ρόλος της οικογένειας παραμένει καίριος και σε αυτή την θέση, αφού είναι η ίδια που παρέχει αρχικά τα έμφυλα πρότυπα και τις κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές (Μαζηρίδου,2007:40-41).

Κοινό σημείο όλων των θεωριών είναι η σημασία που δίνεται στην πρώτη παιδική (2-6 ετών) και εφηβική ηλικία, στην διαμόρφωση αυτής της ταυτότητας. Η πιο γνωστή προσέγγιση, που επί δεκαετίες άσκησε σημαντική επιρροή ήταν του S.Freud (2010), ο οποίος ερμήνευσε την έμφυλη συμπεριφορά ως το αποτέλεσμα της ταύτισης του ατόμου με τον ομόφυλό του γονέα. Εξαιρούνται τα αγόρια, τα οποία ξεκινούν την ζωή τους με ετερόφυλο προσανατολισμό, μιας και το πρώτο ερωτικό τους αντικείμενο είναι η ίδια η μητέρα τους (οιδιπόδειο σύμπλεγμα). Στην συνέχεια, ο φόβος για αυτήν τους την επιθυμία, αλλά και η αντίδραση του οικείου τους περιβάλλοντος στην ενασχόλησή τους με τα γεννητικά τους όργανα, είναι πιθανόν να τους δημιουργήσουν «άγχος ευνουχισμού», οδηγώντας σε ενοχικές σκέψεις και διάφορες νευρώσεις. Αντίθετα, σε ευνοϊκή έκβαση του άγχους του ευνουχισμού προκαλείται λύση του οιδιπόδειου, όπου το αγόρι εσωτερικεύει την αιμομικτική απαγόρευση και ταυτίζεται τελικά με τον πατέρα του. Όπως το αγόρι, έτσι και το κορίτσι είναι προσκολλημένο στη μητέρα του, η οποία συνιστά το αρχικό ερωτικό του αντικείμενο, ενώ νιώθει ιδιαίτερα μειονεκτικά εξαιτίας της απουσίας αρσενικού γενετικού οργάνου. Τα αρνητικά αυτά αισθήματα εκφράζονται μέσα από μία γενικότερη εχθρική στάση απέναντι στην μητέρα, στρέφοντας πλέον το ερωτικό της ενδιαφέρον στο πατέρα (σύμπλεγμα της Ηλέκτρας). Ο τρόπος διαχείρισης και επίλυσης αυτού του συμπλέγματος είναι καθοριστικός στην ανάπτυξη ή μη αρρενωπών χαρακτηριστικών, αλλά και στην μελλοντική της σεξουαλική ζωή, ιδίως όσον αφορά το θέμα της απόλαυσης.

Η Chodorow εμβάθυνε στον ρόλο της μητέρας στην ανατροφή των παιδιών και στο πώς αυτή επηρεάζει διαφορετικά τα δύο φύλα• η σχέση μητέρας-κόρης

χαρακτηρίζεται από αμοιβαία αλληλεπίδραση και ταύτιση, ενώ η σχέση μητέρας-γιου στην αποσύνδεση και την αντίθεση (Μαζηρίδου,2007:58). Ο Stoller (1968, αναφέρεται στο Ισακίδου,2016:40-41), πρόβαλε την έννοια της πυρηνικής ταυτότητας, η οποία νοείται ως μία αυτονόητη πεποίθηση κάποιου ότι το φύλο που του αποδίδεται είναι σωστό, από ανατομική και ψυχολογική άποψη, η οποία παρατηρείται πριν από το πρώτο έτος και σταθεροποιείται ανάμεσα στους 18-36 μήνες.

Τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί το ενδιαφέρον για τη σεξουαλική ταυτότητα και συμπεριφορά, όπως και εμφανίζεται από την αύξηση της διεθνούς βιβλιογραφίας. Σε αυτό συντέλεσαν αισθητά διάφορα κοινωνικά κινήματα που έδωσαν «φωνή» σε πολλά άτομα που απέκλιναν από τα κοινωνικά πρότυπα περί φύλου. Συγκεκριμένα, οι περισσότεροι πολιτισμοί προωθούν το γνωστό δίπολο σύστημα που εξετάσαμε, το οποίο στηρίζεται στους άντρες και στις γυναίκες, με την ετεροφυλία να θεωρείται η φυσιολογική, κοινωνικά σωστή σεξουαλική συμπεριφορά. Υπάρχουν βέβαια πολιτισμοί, που αναγνωρίζουν την ύπαρξη του τρίτου φύλου ή ότι υπάρχουν μέχρι και πέντε φύλα. Η Lorber Judith (1994:56) αναφέρει την ύπαρξη των berdaches ή hijras ή xaniths σε ορισμένες μη δυτικές κοινωνίες. Τα άτομα αυτά, αν και είναι βιολογικά άντρες, συμπεριφέρονται, ντύνονται, εργάζονται και αντιμετωπίζονται ως «κοινωνικά γυναίκες»- στην γλώσσα μας, χαρακτηρίζονται ως «ανδρικές γυναίκες». Αντίστοιχα, υπάρχουν αφρικανικές και αμερικανικές ινδιάνικες κοινωνίες, που έχουν μία κατάσταση φύλου, που αποκαλείται ως «ανδρική καρδιά»• βιολογικά γυναίκες, εργάζονται, παντρεύονται και λειτουργούν ως άνδρες, με το κοινωνικό τους στάτους να είναι «θηλυκοί άνδρες».

Μέσα σε αυτά το πλαίσιο γίνεται κατανοητή η διάκριση ανάμεσα στο βιολογικό και κοινωνικό φύλο, με το τελευταίο να προκύπτει από την κοινωνική κατηγοριοποίηση περί φυσιολογικής και μη συμπεριφοράς. Η Nicole-Claude Mathiew (2005:45) διέκρινε τρεις τρόπους εννοιολόγησης του φύλου:

- Την ταυτότητα του «φυσικού φύλου», όπου υπάρχει μία σαφής σύνδεση του βιολογικού με το κοινωνικό φύλο και αποτελεί μία ατομιστική συνείδηση.
- Την «έμφυτη» ταυτότητα, η οποία βασίζεται σε μία συνείδηση ομάδας, με το κοινωνικό και βιολογικό φύλο να συνδέονται αναλογικά.
- Την ταυτότητα της «τάξης του φύλου», στην οποία το κοινωνικό φύλο θεωρείται ότι κατασκευάζει το βιολογικό.

Οι προσεγγίσεις αυτές αναδεικνύουν την υποκειμενική διάσταση της ταυτότητας του φύλου, για κάθε άτομο, η οποία συνδέεται με ένα σύνολο πεπιοθήσεων σχετικά με την αρρενωπότητα και την θηλυκότητα. Το γεγονός αυτό φανερώνει την καθοριστική επιρροή του πολιτιστικού περιβάλλοντος στην διαμόρφωση αξιών, σεξουαλικών συνηθειών και συμπεριφορών. Παράλληλα παράγοντες που συνδέονται με το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον, όπως είναι η κοινωνική τάξη, η εθνικότητα, καθώς και η στάση και συμπεριφορά των γονέων, μπορούν να αποτελέσουν προγνωστικούς παράγοντες σεξουαλικών αξιών και συμπεριφορών (Lavee,1991:205). Η Lorber (1994) αναγνωρίζει μέχρι και δέκα διαφορετικές σεξουαλικές ταυτότητες: ετεροφυλόφιλη γυναίκα, ετεροφυλόφιλος άνδρας, ομοφυλόφιλη γυναίκα, ομοφυλόφιλος άνδρας, αμφιφυλόφιλη γυναίκα, αμφιφυλόφιλος άνδρας, παρενδυτική γυναίκα, παρενδυτικός άνδρας, μεταφυλετικός άνδρας, μεταφυλετική γυναίκα. Οι αποκλίσεις αυτές από τη φυσιολογική συμπεριφορά περιγράφονται από το Παγκόσμιο Διαγνωστικό Εγχειρίδιο ως «δυσφορία φύλου» ή «διαταραχή ταυτότητας φύλου», περιλαμβάνοντας όσα άτομα δεν αισθάνονται ότι ταυτίζονται με το βιολογικό τους φύλο (ICD11 και DSMV).

Ο πολλαπλός αποκλεισμός των ΛΟΑΤΚΙ

Πρόσφατα, το Βατικανό μέσα από ένα μακροσκελές κείμενο απέρριψε την ιδέα περί «ελαστικότητας» του φύλου θεωρώντας ότι υπονομεύει τον θεσμό της οικογένειας και την ίδια την έννοια της φύσης¹. Την ίδια περίοδο, στην Ελλάδα και παρά τον Ν.4491/2017² περί νομικής αναγνώρισης της ταυτότητας φύλου,

¹ Το κείμενο κυκλοφόρησε στις 10 Ιουνίου 2019, δίχως να φέρνει την υπογραφή του Πάπα Φραγκίσκου, αν και επικαλείται δηλώσεις που έχει κάνει στο παρελθόν, παρέχοντας οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς σχετικά με ερωτήματα των μαθητών για την «ρευστότητα» του φύλου. Το Βατικανό απορρίπτει εξίσου τα νέα είδη συμβίωσης, που αντιτίθενται στο παραδοσιακό μοντέλο του γάμου ανάμεσα σε έναν άντρα και μια γυναίκα, κάνοντας λόγο ότι ο παραδοσιακός γάμος εμφανίζεται πλέον σαν κατάλοιπο των πατριαρχικών κοινωνιών (athensvoice.gr,11.6.2019).

² Στο άρθρο 3 του Ν.4491/2017 δίνεται η δυνατότητα διόρθωσης του καταχωρημένου φύλου, ώστε να είναι σύμφωνο στη βούληση, στην προσωπική αίσθηση του σώματος και στην εξωτερική του εικόνα, το οποίο ωστόσο πραγματοποιείται υπό καθορισμένες προϋποθέσεις.

συνεχίζονται οι αντιδράσεις από ένα ικανοποιητικό ποσοστό της ελληνικής κοινωνίας, απέναντι στα άτομα με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό.

Οι αντιδράσεις αυτές κλιμακώνονται από αρκετούς πνευματικούς πατέρες της Εκκλησίας, με τον Μητροπολίτη Άνθιμο το 2017 να προβαίνει σε τέλεση αγρυπνίας, με σκοπό όπως αναφέρει σε μήνυμά του, να «αντιμετωπιστεί ποιμαντικά και αποτρεπτικά, η δυσάρεστη, απαράδεκτη και αξιοκατάκριτη παρουσία των ομοφυλοφίλων» (protothema.gr,18.6.2017). Τον Δεκέμβριο του 2015 ο μητροπολίτης Καλαβρύτων και Αιγιαλείας Αμβρόσιος, σε διαδικτυακό του κείμενο καταδίκασε την ομοφυλοφιλία ως «εκτροπή από τους νόμους της φύσεως, κοινωνικό κακούργημα, αμαρτία» σημειώνοντας, ότι «όσοι τη βιώνουν ή την υποστηρίζουν δεν είναι φυσιολογικοί άνθρωποι αλλά αποβράσματα της κοινωνίας» (in.gr,19.3.2018). Παράλληλα τον Φεβρουάριο του 2019 ο μητροπολίτης Αμβρόσιος, φέρεται να ήθελε να απομακρύνει ηλικιωμένο από γηροκομείο εξαιτίας του σεξουαλικού του προσανατολισμού, έχοντας ήδη καταδικαστεί σε φυλάκιση επτά μηνών με τριετή αναστολή από το Πλημμελειοδικείο Αιγίου, λόγω του ομοφοβικού κειμένου που είχε δημοσιεύσει τον Δεκέμβριο του 2015 (enikos.gr,20.2.2019,protothema.gr,28.1.2019).

Ανάλογες αντιδράσεις σημειώθηκαν και από άλλα πρόσωπα της πολιτικής, θρησκευτικής και κοινωνικής σκηνής της χώρας, η πηγή των οποίων βρίσκεται σε χρόνια εδραιωμένα κοινωνικά πρότυπα- ρόλους και αντιλήψεις σχετικά με την έννοια της σεξουαλικής ταυτότητας και συμπεριφοράς. Όπως έχει προαναφερθεί και παρά τον βιολογικό προσανατολισμό στον φυλετικό καθορισμό, στην κοινωνική πραγματικότητα υπάρχουν άτομα που μολονότι έχουν καταχωρηθεί σε ένα συγκεκριμένο φύλο, εντούτοις ντύνονται, αισθάνονται και σκέφτονται σαν το αντίθετο φύλο. Ο σεξουαλικός τους προσανατολισμός παρεκκλίνει από τα «φυσιολογικά» κοινωνικά καθιερωμένα πρότυπα της ετεροφυλοφιλίας, νιώθοντας έλξη άλλοτε για το ίδιο φύλο, άλλοτε για τα δύο ή και για κανέναν, το οποίο και συνοψίζεται σε τρεις όρους: ομοφυλοφιλία, αμφιφυλοφιλία και ασεξουαλικότητα. Οι έννοιες δε, ομοφυλοφιλία, αμφιφυλοφιλία και ετεροφυλοφιλία, είναι οι βασικές κατηγορίες σεξουαλικού προσανατολισμού στο ετερο-ομοφυλοφιλικό φάσμα.

Στο άρθρο 5 προβλέπονται οι απαραίτητες ενέργειες και το θεσμικό πλαίσιο που ακολουθούνται κατά την διόρθωση φύλου, ορίζοντας το καθήκον εχεμύθειας για όσα άτομα εμπλέκονται σε αυτές τις διαδικασίες, με την πρόσβαση σε αυτά τα έγγραφα να έχει το ίδιο το πρόσωπο, καθώς και όσοι έχουν ειδική έγγραφη εξουσιοδότηση (άρθρο 6).

Το αρκτικόλεξο που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τα άτομα με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό είναι το ΛΟΑΤ –σε διεθνές επίπεδο, ο όρος LBGT- που προέρχεται από τις λέξεις Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος και Τρανς. Πρόκειται για ένα σχετικά πρόσφατο ακρώνυμο, που ξεκίνησε να χρησιμοποιείται μόλις αρχές της δεκαετίας του 1990, ο οποίος πλέον συναντάται ως ΛΟΑΤΚΙ (LBGTQI) περιλαμβάνοντας και τα άτομα που ανήκουν στην κατηγορία κουίρ (queer) και ίντερσεξ, με τον πρώτο όρο να περιγράφει εκείνα τα άτομα που αμφισβητούν τους κοινωνικούς έμφυλους ρόλους. Ο όρος ίντερσεξ προσδιορίζει τα άτομα που παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις στα γεννητικά τους όργανα, στα χρωμοσώματα ή και στις ορμόνες τους που σχετίζονται με το φύλο. Παλαιότερα, τα άτομα αυτά αποκαλούνταν ερμαφρόδιτα, ο οποίος και αντικαταστάθηκε, θεωρώντας ότι ενέτεινε τον στιγματισμό.

Τα άτομα που ανήκουν σε αυτή την κοινότητα κατατάσσονται στις λεγόμενες ευάλωτες-ευπαθείς κοινωνικές ομάδες ή ομάδες υψηλού κινδύνου, οι οποίοι εξαιτίας της σεξουαλικής προτίμησής τους που παρεκκλίνει από τις κοινωνικά καθορισμένες συμπεριφορές, τίθενται στο κοινωνικό περιθώριο, στιγματίζονται, ενώ συχνά γίνονται θύματα λεκτικών και σωματικών επιθέσεων, όχι μόνο οι ίδιοι, αλλά και οι οικογένειές τους. Η κατάσταση αυτή, συνδέεται με τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που ενυπάρχουν σε κάθε πολιτιστικό, κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο και μαρτυρείται από ένα σύνολο καθημερινών πρακτικών, παιδικών παιχνιδιών, εργασιακών κανόνων, επαγγελματικών επιλογών, ακόμα και μέσα από παραμύθια ή και από τα ίδια τα σχολικά βιβλία.

Η εχθρική κοινωνική αντίδραση οφείλεται σε ένα μεγάλο βαθμό και στον τρόπο προβολής της σεξουαλικής διαφοροποίησης από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ιδίως μέχρι τέλη της δεκαετίας του 1990, υπήρχε μία πληθώρα ταινιών που απέδιδε βίαιες, επιθετικές συμπεριφορές, σε χαρακτήρες που έπασχαν από διαταραχές ταυτότητας φύλου. Επιπλέον, ο έντυπος τύπος της εποχής «καταδίκασε» τους ομοφυλόφιλους, για την κρίση σε καίριους κοινωνικούς θεσμούς, παρουσιάζοντάς τους ως υπαίτιους για την έκπτωση ηθικών αξιών, επηρεάζοντας δυσμενώς με αυτό τον τρόπο την κοινή γνώμη, συμβάλλοντας στην περιθωριοποίηση και εν τέλει στον κοινωνικό αποκλεισμό αυτών των ατόμων. Μιλώντας για τον κοινωνικό αποκλεισμό, αναφερόμαστε σε μία «περίπλοκη», κοινωνική διαδικασία, κατά την οποία κάποια άτομα αποκλείονται κοινωνικά ή στερούνται των δικαιωμάτων τους, επιφέροντας

ταυτοχρόνως ρήξη στην κοινωνική συνοχή. Ενδεικτική προσέγγιση του κοινωνικού αποκλεισμού στην ζωή του ατόμου αποτελεί η θέση του Barry (1998), ο οποίος εκλαμβάνει τον κοινωνικό αποκλεισμό ως μία παραβίαση των αρχών της κοινωνικής δικαιοσύνης, που πραγματοποιείται με δύο τρόπους· έρχεται αφενός σε σύγκρουση με την ισότητα των ευκαιριών και αφετέρου, συνδέεται με την αδυναμία αποτελεσματικής συμμετοχής στην πολιτική.

Πράγματι, στα περισσότερα κράτη οι ΛΟΑΤΚΙ υποφέρουν από διακρίσεις και μειωμένη πρόσβαση στα προγράμματα κοινωνικής προστασίας, όπως είναι η υγειονομική περίθαλψη και το συνταξιοδοτικό σύστημα. Η Nancy Fraser (1997:18) επιχειρώντας να εξηγήσει την κατάσταση αυτή, αναφέρει ότι «η σεξουαλικότητα είναι ένας τρόπος κοινωνικής διαφοροποίησης, χωρίς να συνδέεται και να ερμηνεύεται με όρους πολιτικής οικονομίας αφού οι ομοφυλόφιλοι διανέμονται σε όλες τις κοινωνικές τάξεις της καπιταλιστικής οικονομίας, δίχως να έχουν διακριτή θέση στον καταμερισμό της εργασίας (..) Αντίθετα ο τρόπος αντιμετώπισής τους πηγάζει από το πολιτιστικό-αξιολογικό σύστημα της κοινωνίας. Με αυτή την προσέγγιση οι ομοφυλόφιλοι και οι λεσβίες υποφέρουν από ετεροσεξισμό και ομοφοβία –ή αλλιώς ομοφυλοφοβία (...)

Σε αυτό το συμπέρασμα κατέληξε και η ILGA- Europe (International Lesbian & Gay Association), όπου σε έρευνα που διεξήγαγε σε συνεργασία με την ερευνητική ομάδα κοινωνικού αποκλεισμού της International Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer & Intersex Youth and Student Organisation (YGLO), διαπιστώθηκε ότι τα άτομα αυτά νεαρής ηλικίας αντιμετωπίζουν προκαταλήψεις και διακρίσεις σε πέντε καίριους τομείς κοινωνικοποίησης: (α) στην οικογένεια, (β) στο σχολείο, (γ) σε σχέση με τους συνομήλικους, (δ) σε διάφορους τομείς της κοινοτικής ζωής, όπως είναι και η θρησκεία και (ε) στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Βάσει των απαντήσεων των συμμετεχόντων, η πλειοψηφία έχει βιώσει έντονες στερεοτυπικές συμπεριφορές στο σχολείο και στην οικογένεια -61% και 51%, αντίστοιχα- το 38% κάποιο είδος προκατάληψης/ διάκρισης στην κοινότητα και το 30% από τους φίλους του, με το 75% των ερωτηθέντων να υπογραμμίζει το στερεοτυπικό τρόπο προβολής της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας από τα εθνικά τους μέσα ενημέρωσης (Takács,2006:37-40).

Η Kuykendall (2012) εξετάζοντας τον τρόπο διαχείρισης της σεξουαλικής διαφοροποίησης στον χώρο της εκπαίδευσης υπογράμμισε ότι ένα ικανοποιητικό ποσοστό των ΛΟΑΤΚΙ μαθητών -6 στους 10- δεν νιώθει ασφαλής στο σχολείο. Η

εικόνα αυτή επιβεβαιώνεται και από τα περιστατικά bullying που σημειώνονται· 8 στους 10 μαθητές έχουν βιώσει λεκτική παρενόχληση, 4 στους 10 σωματική, ενώ 2 στους 10 έχουν αντιμετωπίσει σωματική επίθεση στο σχολείο. Σε άλλη μελέτη που πραγματοποιήθηκε το 2006, με δείγμα πάνω από 2.250 ατόμων, στην ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα της Ισλανδίας, πρόκυψε ότι (Glen,2006:12):

- Το 67% είχαν γίνει μάρτυρες περιπτώσεων bullying σε παιδιά με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό.
- Το 48% είχε δεχθεί εκφοβισμό από συμμαθητές του.
- Υπήρξε μία ισχυρή στατιστική συσχέτιση ανάμεσα σε περιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων και στην ανάπτυξη αυτοκαταστροφικών-αυτοκτονικών σκέψεων, άγχους, κατάθλιψης, στρες ή ακόμα και απόπειρες αυτοκτονίας.
- Μόνο το 44% δήλωσε ότι έλαβε θετική επιβεβαίωση της ταυτότητάς του ως ΛΟΑΤΚΙ, ενώ μόλις 1 στους 5 αισθάνθηκε ότι ανήκει πλήρως στο σχολικό περιβάλλον.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα πορίσματα της πρώτης έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα σχετικά με τις εμπειρίες μαθητών της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, όπου ανέδειξε την ύπαρξη ενός δυσμενούς κλίματος για την σεξουαλική ετερότητα· πάνω από τα μισά παιδιά (58,1%) ακούνε ομοφοβικά σχόλια από καθηγητές και καθηγήτριες. Εντυπωσιακά είναι και τα ακόλουθα ευρήματα (Ηλιοπούλου και συν.,2018:14):

- Ένα στα τρία παιδιά έχει δεχτεί κάποιας μορφής λεκτικής παρενόχλησης για το σεξουαλικό προσανατολισμό (32,0%), το φύλο (31,1%) και για την έκφραση φύλου του (50,3%). Ένα στα επτά παιδιά έχει δεχτεί κάποιας μορφής σωματική παρενόχληση ή/και σωματική βία, σε σχέση με τον σεξουαλικό προσανατολισμό (14,6%), το φύλο (12,6%) και για την έκφραση φύλου του (19,3%). Τέλος, ένα στα τρία ΛΟΑΤΚΙ παιδιά (33,0%) δηλώνει ότι έχει δεχτεί σεξουαλική παρενόχληση.
- Το 27,9% των παιδιών που έχει δεχθεί βία στο σχολείο δεν το έχει αναφέρει, ενώ όσοι το ανέφεραν δηλώνουν ότι η αντιμετώπιση ήταν λίγο (30,8%) ή καθόλου (26,6%) αποτελεσματική.
- Το 65,1% των παιδιών αυτών, δεν έχει ακούσει τίποτα θετικό για την ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα σε κάποιο μάθημα του σχολείου, υπογραμμίζοντας παράλληλα –σε

ποσοστό 60,1%- την έλλειψη πληροφοριών για αυτά τα θέματα στα σχολικά τους βιβλία.

- Σε ποσοστό 57,7% τα παιδιά νιώθουν ότι μπορούν δύσκολα να μιλήσουν για τα ζητήματα αυτά στην τάξη, λίγο ή καθόλου άνετα να μιλήσουν στους καθηγητές και τις καθηγήτριές τους (71,9%), και σχεδόν καθόλου άνετα στη διεύθυνση του σχολείου (83,1%).

Η στάση της σχολικής κοινότητας έναντι της σεξουαλικής διαφοροποίησης είναι εφάμιλλη της γενικότερης κοινωνικής αντίδρασης. Όμως ο ρόλος της εκπαίδευσης είναι πολυδιάστατος· η αναπαραγωγή αυτών των στερεοτυπικών αντιλήψεων εντός των κύκλων της και κυρίως όταν συντελείται σε τόσο ευαίσθητες ηλικίες συντελεί στην ανατροφοδότηση του «φαύλου κύκλου» του αποκλεισμού, δυσχεραίνοντας την πρόσβαση σε θεμελιώδη δικαιώματα για όλα εκείνα τα άτομα που αποκλίνουν από τα «φυσιολογικά» πρότυπα. Ενδεικτικό παράδειγμα, είναι οι εργασιακές δυνατότητες που αντιμετωπίζουν αυτά τα άτομα, με την ταινία Φιλαδέλφεια με τον Τομ Χανκς, να φανερώνει το κλίμα ομοφοβίας που κυριαρχούσε επί δεκαετίες στον εργασιακό χώρο. Στην ταινία, ο Άντριου Μπέκετ, εργάζεται ως δικηγόρος σε μία από τις μεγαλύτερες νομικές εταιρίες της Φιλαδέλφειας και συζητά με τον σύντροφό του, χωρίς ωστόσο να έχει αποκαλύψει την σεξουαλική του ταυτότητα στους συνεργάτες του. Όταν ένα στέλεχος της εταιρείας παρατηρεί ένα μικρό μελάνωμα στο πρόσωπό του, απολύεται, ως συνέπεια της νόσου AIDS.

Η εικόνα αυτή δεν διαφέρει κατά πολύ από την σύγχρονη πραγματικότητα. Άτομα με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό υφίστανται συχνά εξευτελιστική συμπεριφορά από τους προϊστάμενους ή τους συναδέλφους τους, το οποίο έχει οδηγήσει ένα σημαντικό ποσοστό αυτών των ατόμων να αποκρύπτει την σεξουαλική τους ταυτότητα, κυρίως φοβούμενο τα αρνητικά σχόλια (Χαμτζούδης,2015). Το γεγονός αυτό έχει άμεσο αντίκτυπο και στην ψυχοσυναισθηματική τους κατάσταση, αφού αποκρύπτοντας την σεξουαλικότητά τους, είναι σαν να αμφισβητούν την ίδια την προσωπικότητα, την ταυτότητά τους. Σε περίπτωση δε που αποκαλυφθεί η σεξουαλική τους ταυτότητα, καλούνται να διαχειριστούν την συμπεριφορά του ετερόφυλου εργατικού δυναμικού η οποία συνοψίζεται ως εξής (Colgan et al,2007:599-600):

- Νευρικήτητα/αμηχανία.
- Αποκλεισμό/σιωπή.

- Άμεσα και έμμεσα ομοφοβικά σχόλια.
- Προσβολές και κακοποίηση.
- Σωματικός και συναισθηματικός εκφοβισμός.

Σύμφωνα με το Network of socio-economic experts in the non-discrimination field (SEN,2010:7-8), καταγράφονται περιπτώσεις ατόμων, όπου όταν αποκαλύφθηκε ότι ανήκουν στην ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα, είδαν να επηρεάζονται οι συνθήκες εργασίας τους, οι ευκαιρίες σταδιοδρομίας, οι δυνατότητες ανέλιξής τους, αλλά και οι μισθοί τους. Ακόμα και παράγοντες όπως το εκπαιδευτικό υπόβαθρο, τα προσόντα και οι επιδόσεις τους δεν αξιολογούνται με τον ίδιο τρόπο, όπως στο ετερόφυλο πληθυσμό. Η εικόνα μάλιστα του trans πληθυσμού παρουσιάζεται πιο δυσσώφνη, μιας μόνο ένα μικρό ποσοστό αυτών των ατόμων φαίνεται να διατηρεί τη θέση εργασίας του έπειτα από την αλλαγή φύλου.

Η κοινωνική αντίδραση βέβαια, ποικίλει από χώρα σε χώρα. Σε μελέτη της FRA (2012) στην Δανία (11%), στην Ολλανδία (11%) και στην Τσεχία (13%) οι ΛΟΑΤΚΙ αντιμετωπίζουν λιγότερες διακρίσεις στο εργασιακό τους περιβάλλον, από εκείνα τα άτομα που εργάζονται στην Κύπρο, τη Λετονία και Λιθουανία (FRA,2015:16). Η «διάσταση» αυτή ανάμεσα στα κράτη-μέλη φανερώνεται και στο Ευρωβαρόμετρο 83,4 (2015), όπου σε ερώτηση για πως θα αισθάνονταν να εργάζονταν με ένα LGBTQI άτομο, οι συμμετέχοντες από τα βόρεια και δυτικά κράτη-μέλη απάντησαν ότι θα αισθάνονταν άνετα, σε αντίθεση με τις απαντήσεις των ερωτηθέντων από τα ανατολικά και νότια κράτη-μέλη (Eurofound,2016). Ομοίως, στο ειδικό Ευρωβαρόμετρο 437 (2015), σχετικά με τις διακρίσεις στην Ευρώπη το 71% των ερωτηθέντων υποστήριξε ότι τα άτομα με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό θα πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους ετερόφυλους, το 67% ότι δεν υπάρχει τίποτα κακό σε μία σεξουαλική σχέση μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου και το 61% να δηλώνει ότι θα πρέπει να επιτρέπονται οι γάμοι ομοφυλόφιλων σε όλη την Ευρώπη· οι αρνητικές απαντήσεις κυμάνθηκαν στο 23%, 27% και 33% αντίστοιχα. Οι απαντήσεις αυτές, δείχνουν μία μεταβολή της κοινής γνώμης, ιδίως αν συγκριθούν με το Ευρωβαρόμετρο του 2006, όπου το 44% των συμμετεχόντων είχε δηλώσει ότι οι γάμοι ομοφυλοφίλων θα πρέπει να επιτρέπονται σε όλη την Ευρώπη, ενώ το 49% είχε διαφωνήσει.

Η ανωτέρω εικόνα, πέρα από την έλλειψη ενημέρωσης, θα μπορούσε να ερμηνευτεί και από την απουσία ενός πλαισίου πολιτικής αναγνώρισης, αλλά και

προστασίας αυτών των ατόμων. Είναι γεγονός ότι σε ορισμένες χώρες έχουν υπάρξει θετικές εξελίξεις ως προς την αποκατάσταση του φύλου σε επίσημα έγγραφα, ενώ άλλα κράτη-μέλη είτε αποφεύγουν να εστιάσουν σε αυτά τα ζητήματα, είτε προχωρούν σε «πρόχειρες» λύσεις που δεν απαντούν στο πρόβλημα. Από το 2011 στην Βουλγαρία, όταν ένα νέο πιστοποιητικό γέννησης εκδοθεί, το παλιό είναι ακυρωμένο, με τις πληροφορίες για το πρώην φύλο να μην ορατές. Στην Πορτογαλία με τον Ν.7/2011 έπειτα από την αλλαγή φύλου, μόνο τα ενδιαφερόμενα μέλη, οι νόμιμοι κληρονόμοι, οι δικαστικές και αστυνομικές αρχές μπορούν να ζητήσουν πλήρη πιστοποιητικά και αντίγραφά τους (FRA,2015).

Υπάρχουν επίσης, αισθητές διαφορές μεταξύ των κρατών-μελών σχετικά με το γάμο και την υιοθεσία παιδιών από ομοφυλόφιλα ζευγάρια. Η Ολλανδία ήταν η πρώτη χώρα που έδωσε πλήρη δικαιώματα γάμου, για όλα τα ζευγάρια, χωρίς καμία διάκριση -1/4/2001. Παράλληλα επιτρέπει μετά από τρία χρόνια κοινής ζωής στα ομοφυλόφιλα ζευγάρια να προχωρήσουν σε αίτηση για δικαστική έγκριση υιοθεσίας, καταργώντας όλες τις νομικές ασάφειες ή κενά σχετικά με τις κληρονομίες, τις συντάξεις, τη φορολογία και τα διαζύγια (EPRS,2015:5). Άλλες χώρες είναι το Βέλγιο (2003), με βασική εξαίρεση ότι δεν υποστηρίζεται η κοινή υιοθεσία, ούτε του παιδιού της συντρόφου, η Ισπανία (2005), η Σουηδία (2009), η Ισλανδία (2010), η Δανία (2012)-είναι η πρώτη χώρα που από το 1989, παρείχε ίδια δικαιώματα με τον πολιτικό γάμο, σε αναγνωρισμένα ομόφυλα ζευγάρια, με τη μορφή του συμφώνου συμβίωσης, η Γαλλία (2013), το Ηνωμένο Βασίλειο (Αγγλία, Ουαλία,2013, Σκωτία,2014), το Λουξεμβούργο (2015), η Φινλανδία και η Γερμανία, από το 2017. Εκτός από την Ευρώπη ο γάμος μεταξύ ομοφυλόφιλων ζευγαριών έχει επικυρωθεί σε δεκατέσσερις αμερικανικές πολιτείες, στο Καναδά (2005), στην Αργεντινή (2010) και στο Μεξικό (2009)- αν και αποτελεί μία ιδιάζουσα περίπτωση, αφού τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια μπορούν να παντρευτούν μόνο στη πόλη του Μεξικού.

Στον αντίποδα αυτών των περιπτώσεων, υπάρχουν χώρες που όχι μόνο αποδοκιμάζουν, αλλά και καταδικάζουν την ομοφυλοφιλία. Στο Κατάρ, όπως και στα περισσότερα κράτη της Αφρικής η ομοφυλοφιλία θεωρείται εγκληματική συμπεριφορά και τιμωρείται με ποινή φυλάκισης. Στο Ιράν η ομοφυλοφιλική ταυτότητα είναι καταδικαστέα, με την ποινή να κυμαίνεται από 31 έως 74 ραβδισμούς. Στην Ευρώπη, η Ιταλία και η Βουλγαρία αποτελούν τις χώρες στις οποίες γίνονται λιγότερο σεβαστά τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων, ενώ στην

Ρωσία, οποιαδήποτε «ομοφυλοφιλική έκφραση» θεωρείται παράνομη (newpost,2013, Σωτήρχου,2017,EPRS,2015:5).

Οι επιπτώσεις του στίγματος στην ψυχική υγεία

Είναι γεγονός ότι η εχθρική κοινωνική αντίδραση απέναντι στην σεξουαλική διαφοροποίηση δημιουργεί ένα πλήθος αρνητικών συναισθημάτων σε αυτά τα άτομα, όπου ο φόβος και η ενοχή για την εικόνα τους, εναλλάσσεται με εκείνο του μίσους για τον εαυτό τους. Παράλληλα, φαινόμενα όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός ή και ο «στιγματισμός» τους από διάφορα έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, επιβαρύνει περαιτέρω την ψυχοσυναισθηματική τους κατάσταση, «πλήττοντας» την αυτοεικόνα και την αυτοεκτίμησή τους, με συνέπεια να οδηγούνται στην εσωστρέφεια και στην κοινωνική αποξένωση. Είναι άλλωστε ενδεικτικός ο τρόπος προβολής του AIDS στις αρχές της δεκαετίας του 1980 που συνέβαλε στον στιγματισμό της ομοφυλοφιλίας, όταν εφημερίδες της εποχής κυκλοφορούσαν με πηχυαίους τίτλους «Κήρυξαν τον πόλεμο ενάντια στη φύση και τώρα η φύση απαιτεί την τιμωρία τους» (Thio,2003:564).

Τα «περιέργα βλέμματα» από το κοινωνικό περιβάλλον, σε συνδυασμό με την αναπαραγωγή στερεοτυπικών αντιλήψεων επηρεάζουν δυσμενώς την πρόσβαση αυτών των ατόμων σε διάφορες διαστάσεις της κοινωνικής ζωής, ακόμα και σε δομές υγείας, το οποίο είναι πιθανόν να στοιχήσει την ίδια την ζωή τους. Υπάρχουν καταγγελίες για ιατρικό εκφοβισμό, μέσω υποτιμητικών σχολίων και καταπάτησης του δικαιώματος για αυτοπροσδιορισμό, ιδίως στο τρανς πληθυσμό, με άλλους να καταγγέλλουν ότι η κοινοποίηση του σεξουαλικού προσανατολισμού τους, είχε ως συνέπεια την διεξαγωγή επιπλέον εξετάσεων, οι οποίες δεν προβλέπονταν για τον υπόλοιπο πληθυσμό. Οι συνθήκες αυτές, έχουν αντίκτυπο στην πρόληψη, αφού ένα ικανοποιητικό ποσοστό αυτών των ατόμων φοβούμενοι την στάση του ιατρικού προσωπικού δεν καταφεύγουν σε ιατρικές εξετάσεις, με αποτέλεσμα την αύξηση κρουσμάτων του AIDS και άλλων λοιμώξεων, όπως και στην απόφασή τους να καταγγείλουν ένα περιστατικό κακοποίησης εναντίον τους (Μοσχοβάκου,Νιάνη, 2018:103-106).

Οι σεξουαλικές μειονότητες φαίνεται να αναφέρουν κακή ή μέτρια κατάσταση της υγείας τους σε σχέση με τον ετερόφυλο πληθυσμό. Υπάρχουν δε ορισμένες

ιατρικές παθήσεις, που είναι πιο διαδεδομένες στην ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα, όπως η υψηλή συχνότητα εμφάνισης παχυσαρκίας μεταξύ των λεσβιών, αλλά και τα αυξημένα ποσοστά επιπολασμού HIV μεταξύ του πληθυσμού των αντρών που έχουν σεξουαλικές σχέσεις με άντρες (Backman,2016). Στην Ελλάδα το 2016 δηλώθηκαν 616 νέες διαγνώσεις HIV, εκ των οποίων 508 (82,5%) αφορούσαν σε άνδρες, 107 (17,4%) σε γυναίκες και 1 (0,1%) σε διεμφυλικό άτομο. Ειδικότερα, το 45,6% των περιστατικών που διαγνώστηκαν, αφορούσαν σε μεταδόσεις μέσω σεξουαλικής επαφής μεταξύ ανδρών, το 19,5% ανέφεραν ότι μολύνθηκαν μέσω ετεροφυλοφιλικής σεξουαλικής επαφής, στο 13,1% οι μολύνσεις σχετίζονταν με ενδοφλέβια χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, ενώ στο 21,3% των περιπτώσεων δεν έχει προσδιοριστεί ο τρόπος μετάδοσης του ιού (ΚΕΕΛΠΝΟ,2016:4). Ανάλογη εικόνα παρουσιάζουν τα δεδομένα και σε άλλες χώρες, με τους ομοφυλόφιλους και τους αμφιφυλόφιλους άνδρες να συνεχίζουν να διατρέχουν υψηλό κίνδυνο μόλυνσης από τον ιό. Στις Η.Π.Α. το 2014, αντιπροσώπευαν περίπου το 70% των νέων μολύνσεων από τον ιό HIV, ενώ το 2015 αντιπροσώπευαν το 55%, από τους οποίους το 39% ήταν Αφροαμερικανοί, το 31% λευκοί και το 24% Ισπανόφωνοι/Λατίνοι (CDC,2015).

Πίνακας 1. Περιστατικά HIV λοίμωξης κατά κατηγορία μετάδοσης και κατά φύλο στην Ελλάδα, κατά την περίοδο: 1/1/2016 - 31/12/2016 (πηγή: ΚΕΕΛΠΝΟ,2016:5).

Κατηγορία μετάδοσης	Άνδρες (Males) N (%)	Γυναίκες (Females) N (%)	Σύνολο (Total) N (%)	Transmission mode
Σεξουαλική επαφή μεταξύ ανδρών	280 (55,1)	0 (0,0)	281 (45,6)	Sex between men
Ετεροφυλοφιλική σεξουαλική επαφή	49 (9,6)	71 (66,4)	120 (19,5)	Heterosexual contact
Ενέσιμη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών	65 (12,8)	16 (15,0)	81 (13,1)	Injecting drug use
Πολυμεταγγιζόμενοι/ες με παράγωγα αίματος	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	Haemophiliacs/Individuals with coagulation disorder
Μετάγγιση	0 (0,0)	0 (0,0)	0 (0,0)	Transfusion
Κάθετη μετάδοση	2 (0,4)	1 (0,9)	3 (0,5)	Mother to child
Ακαθόριστο	112 (22,0)	19 (17,8)	131 (21,3)	Undetermined
Σύνολο	508 (100)	107 (100)	616 (100)	Total

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο τα άτομα αυτά καθίσταται ιδιαίτερα «ευάλωτα» στην ανάπτυξη ψυχικών και συναισθηματικών διαταραχών. Μελετητές επισημαίνουν ότι οι ομοφυλόφιλοι άνδρες διατρέχουν υψηλό κίνδυνο να αντιμετωπίσουν ψυχολογικά προβλήματα, εξαιτίας των εγκλημάτων μίσους, απόρριψης, διακρίσεων και

ομοφοβίας που βιώνουν. Είναι εξίσου πιθανόν, κατά την προσβολή τους από τον ιό HIV να βιώσουν το «σύνδρομο πολλαπλής απώλειας», κυρίως λόγω της στάσης των φίλων και συνεργατών τους (Scott et al,2004:14).

Στην πραγματικότητα, οι επιπτώσεις αυτές είναι ακόμη σφοδρότερες για τα νέα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, όπου στην πλειοψηφία τους μοιάζουν «αβοήθητοι», δίχως την ύπαρξη ενός υποστηρικτικού οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος, ώστε να μιλήσουν, αλλά και να ενημερωθούν για τα θέματα που τους απασχολούν, με συνέπεια την εκδήλωση εσωστρέφειας και αυτοκαταστροφικών συμπεριφορών -το 13,9% των νέων ομοφυλοφίλων ανδρών είναι πιθανότερο να προσπαθήσουν να αυτοκτονήσουν από ότι οι ετεροφυλόφιλοι συνομήλικοι τους (Scott et al,2004:14). Σε έρευνα μάλιστα που διενεργήθηκε στην Β. Ιρλανδία, στην οποία εξετάστηκαν οι ανάγκες ψυχικής υγείας νεαρών ομοφυλόφιλων ατόμων, διαπιστώθηκε ότι το 32% των συμμετεχόντων αντιμετώπιζε μία πιθανή ψυχιατρική διαταραχή, το 34% είχε διαγνωστεί με κάποιο είδος ψυχικής ασθένειας στο παρελθόν, το 27% είχε αποπειραθεί να αυτοκτονήσει, το 31% είχε βλάψει τον εαυτό του και το 71% είχε αυτοκτονικές σκέψεις. Επιπλέον, το 80% των ερωτηθέντων που είχε αναπτύξει αυτοκτονικές σκέψεις, απάντησαν ότι οφείλονταν στην έλξη που ένιωθαν για το ίδιο φύλο (Takács,2006:29).

Υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών παρουσιάζει και ο trans πληθυσμός. Οι Tebbe και Moradi (2016:529) διερευνώντας τον κίνδυνο αυτοκτονίας στον trans πληθυσμό, αποκάλυψε υψηλά ποσοστά κατάθλιψης και κινδύνου αυτοκτονίας στο δείγμα. Το 71,9% του δείγματος ανέφερε ότι έχει σκεφτεί την αυτοκτονία το τελευταίο έτος, ενώ το 28,1% ότι έχει προσπαθήσει να αυτοκτονήσει τουλάχιστον μία φορά στη διάρκεια της ζωής τους. Με στόχο να αντιμετωπίσουν την συναισθηματική τους φόρτιση τα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας είναι πιθανόν να καταφύγουν στην χρήση ουσιών. Σύμφωνα με τους Hughes και Eliason, οι ομοφυλόφιλοι παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό, στην χρήση ινδικής κάνναβης και κοκαΐνης, καθ' όλη την ζωή τους αλλά και υψηλή κατανάλωση ουσιών όπως είναι οι αμφεταμίνες, ιδίως τα νεότερα άτομα. Οι λεσβίες και αμφισεξουαλικές γυναίκες από την άλλη, παρουσιάζουν υψηλότερη κατανάλωση αλκοόλ σε σχέση με τον αντίστοιχο ετερόφυλο πληθυσμό, καθώς και διάφορα προβλήματα που σχετίζονται με αυτή την χρήση (Scott et al,2004:16).

Η κατάσταση στην Ελλάδα

Τα τελευταία χρόνια έχουν σημειωθεί σημαντικά βήματα προόδου για την αναγνώριση, αλλά και για την προστασία των δικαιωμάτων της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας στην χώρα, το οποίο και εμφανίζεται στην έκθεση του ILGA-Europe (2016), όπου η Ελλάδα κατατάχθηκε το 2016 στην 15η θέση από τις 49 χώρες στην Ευρώπη, παρουσιάζοντας εντυπωσιακή βελτίωση των δικαιωμάτων τους. Σε αυτό συντέλεσαν οι νομοθετικές πρωτοβουλίες που υπήρξαν, όπως ο Ν.4491/2017, που έχει ήδη αναφερθεί, καθώς και ο Ν.4538/2018 όπου στο αρ.8 δίνεται η δυνατότητα αναδοχής παιδιών σε ομόφυλα ζευγάρια.

Στην χώρα η ομοφυλοφιλία αναγνωρίζεται από το 1951, με την πρώτη εθνική νομοθετική πρόβλεψη για την προστασία του σεξουαλικού προσανατολισμού να θεσπίζεται το 2005. Με τον Ν. 3304/2005, με τίτλο «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού», προσαρμόστηκε ουσιαστικά η ελληνική νομοθεσία στις Κοινοτικές Οδηγίες 2000/43/EK και 2000/78/EK. Ακολούθησε ο Ν. 3769/2009 περί «Εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών και άλλες διατάξεις», με στόχο την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου. Ορόσημο ωστόσο για την ελληνική ΛΟΑΤΚΙ κοινότητα θεωρείται η νομιμοποίηση του συμφώνου συμβίωσης το 2015 (Χαμτζούδης, 2015:32-37). Στη συνέχεια υπήρξαν και άλλες πρωτοβουλίες ιδίως από ιδιωτικούς φορείς, επιδιώκοντας την ενημέρωση της ελληνικής κοινωνίας για θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, στοχεύοντας στην καταπολέμηση χρόνιων εδραιωμένων αντιλήψεων και φαινομένων στιγματισμού.

Παρά τις παραπάνω προσπάθειες, η ελληνική κοινωνία παραμένει καχύποπτη απέναντι σε ζητήματα σεξουαλικής διαφοροποίησης, ενώ η στάση διάφορων φορέων, όπως εκπροσώπων της Εκκλησίας και κάποιων εκλεγμένων βουλευτών πολιτικών κομμάτων της ελληνικής Βουλής, εντείνουν το κοινωνικό κλίμα φόβου και καχυποψίας. Σύμφωνα με το δίκτυο καταγραφής περιστατικών ρατσιστικής βίας, από το 2012 μέχρι σήμερα, παρατηρείται μία συστηματική καταγραφή ρατσιστικών περιστατικών, της οποίας η αντιπροσωπευτικότητα αμφισβητείται, εξαιτίας ενός

αξιοσημείωτου ποσοστού αυτών των ατόμων, που από φόβο, κυρίως, επιλέγει να μην μιλήσει. Το 2017 δε, οι επιθέσεις κατά ατόμων ΛΟΑΤΚΙ ήταν αριθμητικά περισσότερες από τις υπόλοιπες ρατσιστικές επιθέσεις, αλλά παρουσίαζαν μικρή μείωση σε σχέση με το 2016. Από τα 47 περιστατικά κατά ΛΟΑΤΚΙ, στα 29 περιστατικά, τα θύματα στοχοποιήθηκαν λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού, με την πλειοψηφία των θυμάτων (17) να ήταν ηλικίας 20-30 ετών. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα δεδομένα της FocusBari (2015), βάσει των οποίων το 76% των συμμετεχόντων υποστήριξε την αποδοχή της ομοφυλοφιλίας στην χώρα. Το 56% τέθηκε υπέρ του δικαιώματος του πολιτικού γάμου στα ομόφυλα ζευγάρια, ενώ μόλις το 30% απάντησε θετικά στο δικαίωμα υιοθεσίας στα ομόφυλα ζευγάρια.

Συνοψίζοντας, η ελληνική κοινωνία μοιάζει διφορούμενη απέναντι σε ζητήματα σεξουαλικής διαφοροποίησης, με τις νεαρές ηλικίες να παρουσιάζονται πιο ανεκτικοί, σε αντίθεση με άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Οι λόγοι αυτής της διάστασης βρίσκονται στην ίδια την δομή της ελληνικής κοινωνίας, η οποία παραμένει σε μεγάλο βαθμό συντηρητική, όπου πρωτογενείς φορείς κοινωνικοποίησης συνεχίζουν να ασκούν σημαντική επιρροή στην διαμόρφωση στάσεων και προτύπων. Δεν πρέπει όμως, να υποβαθμίζεται και ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης, τα οποία δίνουν «φωνή» σε αποκλίνουσες ομάδες, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης.

Συμπέρασμα

Το ζήτημα της σεξουαλικής ποικιλομορφίας αποτελεί ένα ανθρώπινο δικαίωμα, ισοδύναμο με άλλες ατομικές ελευθερίες. Με αυτή την έννοια το άτομο θα πρέπει να μπορεί να εκφράζει ελεύθερα την σεξουαλικότητά του, δίχως να φοβάται την κοινωνική αντίδραση. Η απόκρυψη ή και η άρνηση της σεξουαλικής ταυτότητας, συνιστά μία άλλη μορφή άρνησης του εαυτού και της προσωπικότητας, με δυσμενείς επιπτώσεις σε ψυχοσυναισθηματικό επίπεδο.

Είναι γεγονός ωστόσο, ότι η σεξουαλικότητα παραμένει ένα θέμα ταμπού για τις περισσότερες κοινωνίες, άρρητα συνδεδεμένο με χρόνιες προκαταλήψεις και στερεότυπα, περί αρρενωπότητας και θηλυκότητας. Η ετεροφυλία συνεχίζει να συνιστά την σωστή αποδεκτή σεξουαλική συμπεριφορά, που «πηγάζει» σε βιολογικές και κοινωνικές ερμηνείες, δημιουργώντας αντίστοιχους κοινωνικούς

ρόλους και στα δύο φύλα. Αυτή άλλωστε, η ερμηνεία της σεξουαλικότητας είναι ουσιαστικά εκείνη που μας επιτρέπει να αντιληφθούμε και την κοινωνική της κατασκευή.

Η κοινωνική ταυτότητα, η οποία μας κατατάσσει, αλλά και μας καθορίζει εντός του κοινωνικού χώρου, διαμορφώνεται μέσα από μία διπλή διάσταση: την δυνητική, η οποία αφορά στο πως βλέπει το εκάστοτε άτομο τον εαυτό του και την ταυτότητά του και την πραγματική, στο πως βλέπουν το άτομο οι «άλλοι» (Αλεξιάς,2011:148). Η σεξουαλική ταυτότητα υπόκειται ακριβώς σε αυτή την διαδικασία, όπου πέρα της βιολογικής της ερμηνείας, είναι η καθημερινή διαντίδραση εκείνη που της προσδίδει νόημα και ερμηνεία. Στην πραγματικότητα τα άτομα μοιάζουν «εγκλωβισμένα» ανάμεσα σε συλλογικές και ατομικές ταυτότητες.

Κάθε χρόνο, ένα μεγάλο ποσοστό αυτών των ατόμων φοβούμενο την αντίδραση του οικογενειακού και φιλικού του περιβάλλοντος για την σεξουαλικότητά του, αποπειράται να αυτοκτονήσει ή προχωρά σε αυτοτραυματισμούς, προκειμένου να «τιμωρήσει» τον εαυτό για την έλξη που νιώθει για άτομα του ίδιου φύλου. Αυτό οφείλεται στην ψυχοσυναισθηματική φόρτιση που βιώνουν, εξαιτίας της αμφισβήτησης της σεξουαλικής ταυτότητας που υφίστανται. Ανάλογες είναι οι επιπτώσεις και σε εκείνα τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα που επιλέγουν να «κρύψουν» την σεξουαλική τους ταυτότητα, προκειμένου να αποφύγουν τα «περίεργα βλέμματα», τα επικριτικά-ίσως και προσβλητικά σχόλια- αλλά και τις αδιάκριτες ερωτήσεις, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη ψυχοσυναισθηματικών διαταραχών.

Αυτοκτονίες, κατάθλιψη, χρήση ουσιών, χαμηλή αυτοεκτίμηση και διάφορα άλλα φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας, είναι ορισμένες από τις διαταραχές που αντιμετωπίζουν τόσο τα ΛΟΑΤΚΙ άτομα, όσο και οι οικογένειές τους, εξαιτίας του στίγματος. Επιπλέον, ένα ικανοποιητικό ποσοστό αυτών των ατόμων γίνονται καθημερινά αποδέκτες λεκτικών και σωματικών επιθέσεων, τα οποία επιβαρύνουν περαιτέρω την ψυχοσυναισθηματική τους κατάσταση, με τις επιπτώσεις να είναι ακόμα σφοδρότερες για τα νεότερα μέλη αυτής της κοινότητας. Οι νέοι, εκτός από τις αλλαγές που βιώνουν και την ψυχοσυναισθηματική τους κατάσταση, καλούνται ταυτόχρονα να αντιμετωπίσουν και να επιβιώσουν σε ένα μη υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον, σε ένα εχθρικό σχολικό περιβάλλον, αποξενωμένοι, δίχως να μπορούν να απευθυνθούν κάπου, να μιλήσουν για τα προβλήματά τους ή και να ενημερωθούν για τα δικαιώματά τους.

Τα παραπάνω υποδηλώνουν την ανάγκη για την ευαισθητοποίηση και ενημέρωση της κοινής γνώμης ενάντια σε ζητήματα σεξουαλικής ταυτότητας, το οποίο προϋποθέτει την θέσπιση νόμων για τα δικαιώματα αυτών των ατόμων, που θα οδηγήσει στην αναγνώριση, αλλά και στην πρόσβασή τους σε μέτρα κοινωνικής πρόνοιας. Σε κάθε κοινωνικό πλαίσιο, η κρατική πολιτική θα πρέπει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα, ώστε σε χώρους καθοριστικούς για την κοινωνική τους ένταξη, όπως είναι η εκπαίδευση, να παρέχεται ένα υποστηρικτικό, συμβουλευτικό πλαίσιο. Οι υπηρεσίες αυτές θα εξασφαλίζουν την απαραίτητη ψυχосоυναισθηματική υποστήριξη και πληροφόρηση σε αυτά τα άτομα και στις οικογένειές τους, βοηθώντας τους αφενός, να αντιληφθούν αυτές τις αλλαγές που βιώνουν και αφετέρου, να επανενταχθούν στο κοινωνικό περίγυρο. Εξίσου καθοριστικός είναι και ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης, τα οποία μπορούν να συμβάλλουν στην διαχείριση του στίγματος και των στερεοτυπικών αντιλήψεων, μέσω της πληροφόρησης και ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης.

Όσον αφορά την κατάσταση στην χώρα δεν μπορούν να υποβαθμιστούν οι σημαντικές νομοθετικές πρωτοβουλίες που έχουν υπάρξει. Τα τελευταία χρόνια, ιδίως, έχουν πραγματοποιηθεί «άλλατα» προόδου στην αναγνώριση και παροχή δικαιωμάτων, δίχως αυτό να σημαίνει την πραγματική διαχείριση ομοφοβικών αντιλήψεων. Οι αντιδράσεις εκ μέρους κληρικών και μητροπολιτών της ελληνικής Εκκλησίας, σε συνδυασμό με ομοφοβικές δηλώσεις εκλεγμένων βουλευτών του ελληνικού κοινοβουλίου, αλλά και πηχυαίων τίτλων σε ορισμένα ακραία μέσα ενημέρωσης συντελούν στην διαιώνιση στερεοτυπικών αντιλήψεων, παρεμποδίζοντας την πρόσβαση αυτών των ατόμων σε διάφορους φορείς της κοινωνικής ζωής, ακόμα και στα θεμελιώδη δικαιώματά τους. Η εφαρμογή του αντιρατσιστικού νόμου, καθώς και οι καταδίκες που επέφερε αποτελούν μία «απάντηση» σε αυτές τις στερεοτυπικές αντιλήψεις και κυρίως στην αναπαραγωγή αυτού του ομοφοβικού κλίματος. Απαιτούνται επιπλέον πρωτοβουλίες, για να μπορέσει να καταλάβει η ελληνική κοινή γνώμη την έννοια της σεξουαλικής ποικιλομορφίας και την σημασία ελεύθερης έκφρασής της, που εντάσσονται στο χώρο της εκπαίδευσης και δη από την προσχολική ηλικία.

Βιβλιογραφία

- Athensvoice (2019), *Βατικανό: Η ταυτότητα φύλου δεν μπορεί να είναι «ρευστή»*, 11.6.2019. Διαθέσιμο στο https://www.athensvoice.gr/world/553510_vatikano-i-taytotita-fyloyden-mporei-na-einai-reysti.
- Backman, S. (2016), *Μία άδικη πραγματικότητα: Οι ανισότητες υγείας που αντιμετωπίζουν τα άτομα ΛΟΑΤ*, 13/7/2016. Διαθέσιμο στο <https://goo.gl/ChLDmR>.
- Baker, D.P., Jones, D.P. (1993), *Creating Gender Equality: Cross-national Gender Stratification and Mathematical Performance*, *Sociology of Education*, 66: 91-103.
- Barry, B. (1998), *Social exclusion, social isolation and the distribution of income*, CASEpaper, CASE/12. Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science.
- Bradbard, M. R., Martin, C. L., Endsley, R. C., Halverson, C. F. (1986), *Influence of sex stereotypes on children's exploration and memory: A competence versus performance distinction*. *Developmental Psychology*, 22:481-486.
- CDC (2015), *Diagnoses of HIV Infection in the United States and Dependent Areas*, *HIV Surveillance Report* 27. Διαθέσιμο στο <https://www.cdc.gov/hiv/pdf/library/reports/surveillance/cdc-hiv-surveillance-report-2015-vol-27.pdf>.
- Colgan, F., Creegan, C., McKearney, A., Wright, T. (2006), *Equality and diversity policies and practices at work: lesbian, gay and bisexual workers*, *Equal Opportunities International*, 26:590-609.
- Enikos.gr (2019), *Καταγγελία για τον Αμβρόσιο: Ήθελε να διώξει ηλικιωμένο από γηροκομείο γιατί είναι ομοφυλόφιλος*, 20.2.2019. Διαθέσιμο στο <http://www.enikos.gr/society/627765/katangelia-gia-ton-amvrosio-ithele-na-dioxei-ilikiomeno-apo-giok>.
- EPRS (2015), *Briefing: The rights of LGBTI people in the European Union*, May 2015. Διαθέσιμο στο <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-557011-Rights-LGBTI-people-EU-FINAL.pdf>.
- Eurofound (2016), *Working life experiences of LGBT people and initiatives to tackle discrimination*, 13/05/2016. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/2J3qTj1>.
- FAIR (1996), *Pat Buchanan in His Own Words*, 26/02/1996, <http://fair.org/press-release/pat-buchanan-in-his-own-words/>.
- FocusBari (2015), *Έρευνα κοινής γνώμης για τα ΛΟΑΤ δικαιώματα*, Μάιος 2015. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/2KEiDZZ>.

- FRA (2015), *Protection against discrimination on grounds of sexual orientation, gender identity and sex characteristics in the EU- Comparative legal analysis: Update 2015*, Luxembourg: European Union Agency for Fundamental Rights.
- Fraser, N. (1997), *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*, New York & London: Routledge.
- Freud, S. (2010), *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*, Τόμος Β', Αθήνα: Γκοβόσπης-ΤΟ ΒΗΜΑ.
- Giddens, A. (2002), *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg.
- Glen (2006), *Being LGBT in school: a resource for post-primary schools to prevent homophobic and transphobic bullying and support LGBT students*. Διαθέσιμο στο <https://www.education.ie/en/Publications/Education-Reports/Being-LGBT-in-School.pdf>.
- Hughes, M., Kroehler, C. J. (2007), *Κοινωνιολογία: Οι βασικές έννοιες*, Αθήνα: Κριτική.
- ILGA-Europe Rainbow Map- May 2016. Διαθέσιμο στο https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/side_a_rainbow_europe_map_2016_a3_small.pdf.
- In.gr (2018), *Ο Αμβρόσιος, το κήρυγμα μίσους και τα μηνύματα στην κοινωνία*, 19.3.2018. Διαθέσιμο στο <https://www.in.gr/2018/03/19/greece/o-ambrosios-to-kirygma-misoys-kai-ta-minymata-stin-koinwnia/>.
- Jenkins, R. (2008), *Social Identity*, London: Routledge.
- Kuykendall, S. (2012), *Bullying*, United States of America: Greenwood.
- Lavee, Y. (1991), Western and non-western human sexuality: Implications for clinical practice, *Journal of Sex & Marital Therapy*, 17:203-213.
- Lawrence, A. P., Oliver, P. J. (1999), *Θεωρίες προσωπικότητας: Έρευνα και εφαρμογές*, Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Lorber, J. (1994), *Paradoxes of Gender*, London: Yale University Press.
- Mathieu, N-C. (2005), Sexual, Sexed and Sex-Class Identities: Three Ways of Conceptualising the Relationship Between Sex and Gender, in D. Leonard and L. Adkins (eds.), *Sex in Question: French materialist feminism* (pp43-72), London: Taylor & Francis.
- Newspost.gr (2017), *Ποιες χώρες είπαν «ναι» στον γάμο των ομοφυλοφίλων*, 27/06/2013. Διαθέσιμο στο <http://newpost.gr/kosmos/207558/roies-xores-eipan-nai-ston-gamoton-omofylofilon>.
- Protothema.gr (2017), *Με αγρυπνία «απαντά» στο Gay Pride της Θεσσαλονίκης ο Μητροπολίτης Άνθιμος*, 18.6.2017. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/2FwvVDR>.
- Protothema.gr (2019), *Ένοχος ο Μητροπολίτης Αμβρόσιος για το «φτύστε» τους ομοφυλόφιλους*, 28.1.2019. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/2ZKDbUc>.

- Scott SD, Pringle A., and Lumsdaine C. (2004) *Sexual Exclusion: Homophobia and Health Inequalities: A Review of Health Inequalities and Social Exclusion experienced by Lesbian, Gay and Bisexual People*. London: UK Gay Men's Health Network.
- SEN (2010), *The Situation of LGBT Groups in the Labour Market in European Member States, Synthesis report 2010*, Human European Consultancy & ÖSB Consulting GmbH.
- Special Eurobarometer 437 (2015), *Discrimination in the EU in 2015*, European Union.
- Stryker, S. (2008), *Transgender History*, Berkeley: Seal Press.
- Takács, J (2006), *Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people in Europe*, ILGA-Europe.
- Tebbe, A.E., Moradi, B. (2016), Suicide Risk in Trans Populations: An Application of Minority Stress Theory, *Journal of Counseling Psychology*, 63:520-533.
- Thio, A. (2003), *Παρεκκλίνουσα συμπεριφορά*, Αθήνα: Έλλην.
- Αλεξιάς, Γ. (2011), *Κοινωνιολογία του Σώματος. Από τον «άνθρωπο του Νεάντερνταλ» στον «εξολοθρευτή»*, Αθήνα: Πεδίο.
- Γκότοβος, Α. (2002), *Εκπαίδευση και Ετερότητα: Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Δραγώνα, Θ. (2001), Κοινωνικές ταυτότητες/ετερότητες στο Θ.Δραγώνα, Ε. Σκούρτου, Α.Φραγκουδάκη (επιμ.), *Κοινωνικές ταυτότητες/ετερότητες-Κοινωνικές ανισότητες, Διγλωσσία και Σχολείο*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Δραγώνα, Θ. (2007), *Ταυτότητα και Εκπαίδευση*, Κλειδιά και Αντικλειδιά: Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- ΕΕΔΑ (2017), *Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας: Ετήσια Έκθεση 2017*. Διαθέσιμο στο <https://goo.gl/sTbxek>.
- Ηλιοπούλου, Χ., Νικολακάκης, Ν., Διακουμάκου, Φ., Γραμμενίδης, Κ. (2018), *Πρώτη Πανελλαδική Έρευνα για το Σχολικό Κλίμα: Οι εμπειρίες της ΛΟΑΤΚ μαθητικής κοινότητας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Αθήνα: Colour Youth - Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας. Διαθέσιμο στο <https://goo.gl/JT4gip>.
- Ισακίδου, Γ. (2016), Η διαμόρφωση της ταυτότητας του φύλου, *ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ*, 53: 40-47.
- ΚΕΕΛΠΝΟ (2017), *Επιδημιολογική Επιτήρηση της HIV/AIDS λοίμωξης στην Ελλάδα- Δηλωθέντα Στοιχεία έως 31.12.2016*. Διαθέσιμο στο http://www.keelpno.gr/Portals/0/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%B1/HIV/2017/epidemiologiko_2016.pdf.
- Μαζηρίδου, Ε. (2007), *Ταυτότητες φύλου στην οικογένεια: γονεϊκές πεποιθήσεις και πρακτικές και η υποκειμενική εμπειρία του ανδρισμού και της θηλυκότητας εκ μέρους των*

εφήβων, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Μοσχοβάκου, Ν., Ντάνη, Σ. (2018), *Διακρίσεις λόγω ταυτότητας φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού: δεδομένα, θεσμικό πλαίσιο και ποιοτική διερεύνηση*, Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ).

Ν.4491/2017: Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου - Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και άλλες διατάξεις. Διαθέσιμο στο <https://www.taxheaven.gr/laws/law/index/law/838>.

Ν.4538/2018: Μέτρα για την προώθηση των Θεσμών της Αναδοχής και Υιοθεσίας και άλλες διατάξεις. Διαθέσιμο στο <https://www.taxheaven.gr/laws/law/index/law/876>.

Σωτήρχου, Δ. (2017), *LGBT : Νομική προσέγγιση των δικαιωμάτων και των παραβιάσεων εις βάρος των lgbt πολιτών, θεσμική προστασία, νομικό καθεστώς ανά χώρα και στατιστικά δεδομένα*, 12/10/2017. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/2TWr2th>.

Χαμτζούδης, Ν. (2015), *Η νομική προστασία του σεξουαλικού προσανατολισμού και της ταυτότητας φύλου: καταπολεμώντας τις διακρίσεις, τα εγκλήματα μίσους και τη ρητορική μίσους*, Αθήνα: Colour Youth – Κοινότητα LGBTQ Νέων Αθήνας. Διαθέσιμο στο <https://www.colouryouth.gr/wp-content/uploads/2016/06/Nomikos-Odigos-Pes-to-S-Emas.pdf>. Αυγή, 2013. Τα άτομα με αναπηρία βιώνουν τη χειρότερη μεταπολεμική κρίση. 3 Δεκεμβρίου.

Λιότζης, Ευάγγελος

Πορνογραφικοποίηση:

Ιχνηλατώντας τη Σύγχρονη Σεξουαλικότητα

Εκδόσεις Futura,

Αθήνα 2017, σ. 362

ISBN 978-960-9489-75-1

Σε μία εποχή κρίσιμης παλινωδίας μεταξύ παλαιού και νέου, προόδου και οπισθοδρόμησης, ριζοσπαστισμού και αντιδραστικού συντηρητισμού, σε ένα γενικευμένο κλίμα σκοταδιστικού εκφασισμού του δημόσιου λόγου, κάθε προσπάθεια που τείνει προς την άρση αυτών δεν μπορεί παρά να καλωσορίζεται με εύλογη ικανοποίηση και ενθουσιασμό. Το προσφάτως εκδοθέν βιβλίο του Ευάγγελου Λιότζη, Διδάκτορας Σπουδών Επικοινωνίας και Μ.Μ.Ε., εμπίπτει σε αυτήν ακριβώς την κατηγορία έργων.

Το κείμενο, που κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Futura με τίτλο *Πορνογραφικοποίηση: Ιχνηλατώντας τη Σύγχρονη Σεξουαλικότητα*, αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο αφιερώνεται στην ανάλυση του ζητήματος της πορνογραφίας ως κοινωνικό φαινόμενο με μια οπωσδήποτε απαραίτητη διασαφήνιση των όρων που εμπλέκονται στην εξέταση της εν λόγω προβληματικής. Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται στην έννοια της πορνογραφικοποίησης που κατά τον συγγραφέα συμπυκνώνεται «στην ένταξη έλλογων/ρηματικών πρακτικών και λόγων [...] στην κυρίαρχη κουλτούρα, στα Μ.Μ.Ε. και τις νέες τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνίας». (159) Στην ίδια λογική, και ως προς το ζήτημα της αποσαφήνισης του όρου, ο Λιότζης διατείνεται ότι «η πορνογραφικοποίηση δεν αποτελεί το αλγεβρικό άθροισμα της μαζικής κατανάλωσης πορνογραφίας, αλλά μια κοινωνική πραγματικότητα στο πεδίο της

κουλτούρας που συνιστά και συμπυκνώνει το σωρευτικό αποτέλεσμα της μαζικής κατανάλωσης πορνογραφικών και σεξουαλικών εικόνων και της πρωτοφανούς ορατότητάς τους στη δημόσια σφαίρα». (20)

Θα παρατηρούσε κανείς ότι στο δεύτερο μέρος αναπτύσσεται μια ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα συζήτηση. Συγκεκριμένα, ο συγγραφέας συνδιαλέγεται με μερικές από τις γνωστότερες συζητήσεις διεθνώς σε ό,τι αφορά το ζήτημα της πορνογραφικοποίησης για να καταλήξει στη διατύπωση δύο μοτίβων που διαπερνούν την εξέταση του εν λόγω πεδίου. Αναφερόμαστε αφενός στο πρότυπο του «μεταφεμινιστικού σεξισμού» και αφετέρου στο μοτίβο της προϊούσας ουσιοποίησης της ανδρικότητας που εδώ αποκαλείται και ως «πραγματοποιημένη ηγεμονική αρρενωπότητα». Σε ό,τι αφορά τον «μεταφεμινιστικό σεξισμό», υιοθετείται η προσέγγιση της Rosalind Gill βάσει της οποίας ο μεταφεμινισμός θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ως μια διακριτή ευαισθησία ή αισθαντικότητα αλληλένδετων στοιχείων όπως η εστίαση στο σώμα και τη σεξουαλικότητα ως βασικά κομμάτια της θηλυκότητας, η μετάβαση από τη σεξουαλική αντικειμενοποίηση στη σεξουαλική υποκειμενοποίηση και η αποδοχή των φεμινιστικών ιδεών και ως τώρα ιστορικών κατακτήσεων. Όπως γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, ο συγγραφέας κρίνει ως απολύτως προβληματική τη σύνδεση μεταφεμινισμού και νεοφιλελευθερισμού, υπό την έννοια ότι ο μεταφεμινισμός δίνει έμφαση στο υποκείμενο ως μια απολύτως εξατομικευμένη μονάδα που, δυνάμενο να αυτό-επιτηρείται, εξαντλείται μονοσήμαντα στον ιδιωτικό, καταναλωτικό τρόπο ζωής.

Αντίθετα προς αυτή την προσέγγιση, ό,τι προκρίνεται εδώ είναι η άποψη ότι ο σύγχρονος φεμινισμός μπορεί να συνδυάζει τόσο τη λογική του αυτόνομου φορέα δράσης όσο και την ικανότητα για συλλογικές διεκδικήσεις στον δημόσιο χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο, επανεισάγεται η έννοια του σεξισμού, όχι ως κάτι που ενδημεί σε απρεπείς εικόνες και προβληματικά στερεότυπα, αλλά ως μια ιδεολογία που ακυρώνει κάθε συζήτηση περί δομικών ανισοτήτων και επιβεβαιώνει τη δρασικότητά του μέσω της περιορισμένης δυνατότητας ανάδειξης και στηλίτευσής του. Εδώ ακριβώς είναι που εισάγεται από τον συγγραφέα η έννοια του «μεταφεμινιστικού σεξισμού» με σκοπό την πληρέστερη περιγραφή αυτού ως κάτι

Βεβαίως, αξίζει να αναφερθεί ότι εντός του βιβλίου δεν υποβαθμίζεται ουδόλως και η ιστορική διάσταση των όρων και των περιγραφόμενων φαινομένων, εφόσον δίνεται έμφαση στις ιστορικές τους παραμέτρους και προϋποθέσεις. Υπό αυτή την έννοια τελικά, το βιβλίο προτείνεται όχι μόνο στους μελετητές και φοιτητές κοινωνιολογίας και κοινωνικών επιστημών, αλλά και στον κάθε ένα κριτικά σκεπτόμενο πολίτη που επιθυμεί να αναπτύξει μια αντίληψη και στάση αμφισβήτησης έναντι της σύγχρονης, πραγματοποιημένης

Γιώργος Μωραΐτης

ABSTRACTS

The Evolution of Social Policies for the Homeless in Ireland

Nikos Kourachanis

This article attempts an overview of homelessness policies in Ireland. It is argued that, until the first post-war decades, the development of social housing was encouraged. Welfare state restructuring in 1980 and the establishment of the social partnerships scheme social policy from social housing to homelessness services. The proliferation of homeless following these changes attempted to be addressed in the 2000s through the development of Homelessness National Strategies. Crisis and austerity policies have largely canceled their social effectiveness. Today's interventions are disproportionate to the magnitude of the problem.

Keywords: *Homelessness, Social Policy, Crisis, Ireland*

Subjective well-being and values of European citizens: an analysis of European Social Research.

Vasilis Ismyrlis

This paper analyzes data from European Social Research (ESR) in order to examine subjective well-being (SW) and its correlation with human values as assessed and recorded in the above research. The Schwarz Value Scale is used as presented in ESR. The paper also contains ten types of values and twenty-one questions. A statistical analysis of ESR data was performed to investigate whether the above values are related and to what extent with the (SW) of the survey participants. The evolution of values and (HR) over time was also examined and it emerged that the values that offer security and strength are now positively related to the SW.

Keywords: *subjective well - being, European Social Research, Values, Scale of Values.*

The Microfoundations of Macroeconomics: A Critical Review.

Georgios Stefanis

The notion of microfoundations has a long history that begins right after economics was split into micro and macroeconomics, in the early 1930's. Over the next two decades, microfoundations takes a more specific form through the works of the economists of the neoclassical synthesis, proceeds in the early 1970's and 1980's through the microfoundational models of the New Classical Economics and the real business cycle theory respectively, and comes to a

turning point through the new Keynesian camp, during the 1990's. Nowadays, the wide variety of alternative approaches in macroeconomics seems to have reached a new consensus under the methodological necessity of providing microfoundations for macroeconomics. The aim of the article is to provide a critical review of the neoclassical microfoundations programme and to highlight the way in which every approach reaches macroeconomic conclusions from microeconomic principles. The article concludes, through the comparison between the microfoundations of the neoclassical synthesis and the microfoundations of the new neoclassical synthesis, that the microfoundations project leads to the relegation of the status of macroeconomics, where the latter is considered as a mere application of microeconomics.

Keywords: Macroeconomics, Microeconomics, Microfoundations, Neoclassical Synthesis, New Neoclassical Synthesis.

'We' / 'Others' - 'Here / There': A Critical Analysis of the discourse of Immigrant Students of Albanian Origin.

Anastasia Stamou, Eleni Griva, Spyros Bouras, Kostas Ntinis

The identities immigrant students construct, based on the way in which they position themselves and others in their talk, are critical, as they influence the dynamics of class and contribute to their smooth social and school integration. In this paper, we examine the views of elementary school students of Albanian origin, through semi-structured interviews. From the critical analysis of their discourse, it seems that immigrant pupils construct their identity by being associated with the group of 'us' and disassociated from the group of 'the others' (who are 'here'). But, ultimately, their identity is built with a positive reference to the 'here' (and now) and with a negative reference to the 'there' (which is the past and rarely the future).

Keywords: identity, immigrant students, elementary school, critical discourse analysis.

Education as a Means of Social Policy: The Example of Apprenticeships in Crisis-Hit Greece.

Varvara Lalioti

Using as a starting point the view that education is a means of social policy, at the centre of the present article lies the example of apprenticeships in crisis-hit Greece. Overall, apprenticeship programmes are regarded as facilitating transition to the labour market. Based on data from a large-scale, mostly qualitative research project that targeted at reviewing the Greek apprenticeship system, it is argued that, despite its positive features, the aforementioned system is characterized by severe weaknesses, which limit its ability to act as

a means of social policy, and more specifically as a tool for the promotion of employment.

Keywords: *Social policy, apprenticeships, employment, crisis.*

Views of the Chairmen of the Unified School Committees of Local Authorities (L.3852 / 2010) on the risks of corruption in the management of the funds for the school units.

Eleftheria Argyropoulou, Efthymios Garavelas

Corruption is a complex and multidimensional phenomenon associated with decay of moral and social values and the ethics of the political system. International studies show that corruption is present in all levels of education. In Greece, the fight against corruption has been fruitful so far but further actions are needed. This paper presents research completed in 2015 on the Primary Education School Committees [P.E.S.C] in the area of Athens and its outskirts. The results showed that there are still gaps in the function of the Primary Education School Committees. Aiming at the effective operation of P.E.S.Cs and the prevention of corruption in education due to the law amendment; these gaps need to be bridged immediately.

Keywords: *public policies, education, corruption prevention, School Committee.*

The Social Reaction against Sexual Diversity

Mouzaki Maria

The article examines the evolution of government effectiveness in the member states of the Euro-zone and its determinants over the period from the outbreak of the global financial crisis up to the declaration of the European Commission that the sovereign debt crisis in the European Union came to the end. The analysis of statistics is carried out by applying regression through the Fixed Effects method, and by developing a dynamic panel data analysis model using the Generalized Method of Moments. The central thesis put forth is that that government effectiveness is rather determined by such factors as the rule of law and the political stability and absence of violence than the economic situation.

Keywords: *sexuality, gender, social exclusion, social reaction, mental health.*